

siki

László,

Mircea

Dinescu,

Farkas Árpád, Nagy Gáspár versei;

Baka István, Balogh Edgár prózája;

Pozsgay Imre párizsi interjúja;

Márkus

Béla

Kányádi

Sándor-

ról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR

Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE

Belső munkatárs: RADVA LÁSZLÓ

Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)

GREZSA FERENC (Szeged)

TADEUSZ NOWAK (Varsó)

SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)

VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

---

tiszatáj

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Kispál Antal — 89-253 — Szegedi Nyomda

Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Telefon: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR. Postabank Rt. 219—98—636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 25 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLIV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1990. MÁRCIUS

NAGY GÁSPÁR: Évkönyv (1989), A hetedik nyilvánosságban, Békebeli kannibálok, Észrevétel	3
FARKAS ÁRPÁD: Tajték	6
CSIKI LÁSZLÓ: A tenger ajakán	7
MIRCEA DINESCU: Határozat, Téli fohász (Szlafkay Attila fordításai)	9
TAMÁSI ÁRON: Szülőföldem VII.	11
BALOGH EDGÁR: Visszajátszások három pergetésben	20
KURDI FEHÉR JÁNOS: A festészet újjászületése a valósággal	30
BAKA ISTVÁN: Én, Thészeusz	33
VARGA IMRE: Eper és lélek, Ének éneke	51
GÖMÖRI GYÖRGY: Kézcsók, Tengeresdi	52
GÉCZI JÁNOS: [érkeznek egyszer és el is mennek]	53

HAZAI TÜKÖR

Pozsgay-interjú Párizsban (TV 5, december 6.)	55
--	----

TANULMÁNY

BERTHA ZOLTÁN: Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években	66
---	----

MÁRKUS BÉLA: „Irodalom csak játék az egész”? (Kányádi Sándor újabb verseiről)	81
--	----

NÉZŐ

FRIED ISTVÁN: Az orosz—magyar irodalmi kap- csolatok jellegéhez	96
--	----

KRITIKA

CSÜRÖS MIKLÓS: Valahol megvan (Petri György verseiről)	107
---	-----

Szerkesztői asztal	112
--------------------------	-----

ILLUSZTRÁCIÓ

TARDI SÁNDOR grafikái a 6., 10., 32. 106. és a 112. oldalon.	
---	--

Évkönyv (1989)

Már az év vége felé baktatunk
ideje valami rendet tartanunk
„az év kicsodája micsodája”
divatos szavazgatások
hajnalán
az évkönyvek
és az év könyve futamok helyett
minden érzelem nélkül
tőlem azt kérdezte egy nagyon
benső hang (hang volt-e csupán?):
láttam-e kigömbölyödni
lecsordulni az idei év könnyét?
E szokatlan kérdésre jutott
eszembe: soha ennyi könnyet
nem láttam még mint az idén
soha ennyi gyönyörű példányt
nők és férfiak
öregék és fiatalok arcán.
Dalokat fűzhettem volna könnyek
gyöngysorába ahogy énekeltek
ahogy imádkoztak zsoltárt
himnuszos fohászt.
De mégis azt a legmesszebről
jött férfit nem felejthetem
aki annyi év után
a tűzből és vérből mentett zászlót
— halálraitéltként majd újraszülettként —
lengette a téren
és a komor temetői hántok fölött
közben szeméből
az a könny egy ártatlan
pillanatban átzuhant
a gyűlölt címer helyén szabadon
mint a gyász megrendülés és
a boldogság felejthetetlen könnye:
szinte behorpadt alatta a föld is

A hetedik nyilvánosságban

*Akik akkor is
most is ott álmodoznak pár percet
a hetedik nyilvánosságban
ahol éppen lehajthatják fejüket
de a következő kanyarig
még elcsoszognak ezzel az immunhiányos
láztól szédelő országgal
hisz rettentő erejük van
mert beszélnek helyettük a fák
a rozzant házfalak
és az eladott gyárkémények*

*a szóhoz erő és önbizalom kell
közben meg fogy a levegő
hát beharapott szájjal
némultan átkozódva
jönnek-mennek az utakon*

*a századvég ősemberei
itt ássák hangtalanul puszta kézzel
a szónoki emelvények rengetegében
az arányos mammutvermet
hátha erre kószál... mint a tél
ha zuhog majd a hó
és a hetedik nyilvánosságban is
enni kérnek a fagyoskodó rigók
[írók?] széncinegék...*

(1989)

Békebeli kannibálok

1.

*Mint békebeli
kannibálok
egymást zabálják
föl a barátok
míntha nem volna
már ki ellen
hurrá hajrá most
egymás ellen!*

2.

*Eljött itt van
ütött az óra
álmainkból mi
válík valóra
ha már az első
szabad percben
„perben haragban”
egymás ellen.*

3.

*Akikkel eddig
egy asztalnál
most külön ülünk
hamis boroknál
nézzük a jövőt
ködbe térül
fölös homállyá
hitünk nélkül.*

4.

*Csontjaink vádlón
ittmaradnak
nevezik őket
ENNEK ANNAK...
kiken fogott a
magyar átok
hetedízigen
kannibálok!!*

(1989)

Észrevétel

*És miről szóljanak mostanság a versek?
Mikor mindenki kibeszél, kilocsog;
csak úgy röpköd protézisek közül a nyál,
s a nyár gyúlékony gumiján
csúszkálnak le-föl alkalmi szó(l)nokok.*

*És hallgatnak versek mélyén a költők.
A költőkben meg versek alusszák
holtaktól tanult álmukat.
Reflektoroz az óceán mély kútjában
valami fénylő...
s valami fényes is szurkál
másfél méterre a föld alatt.*

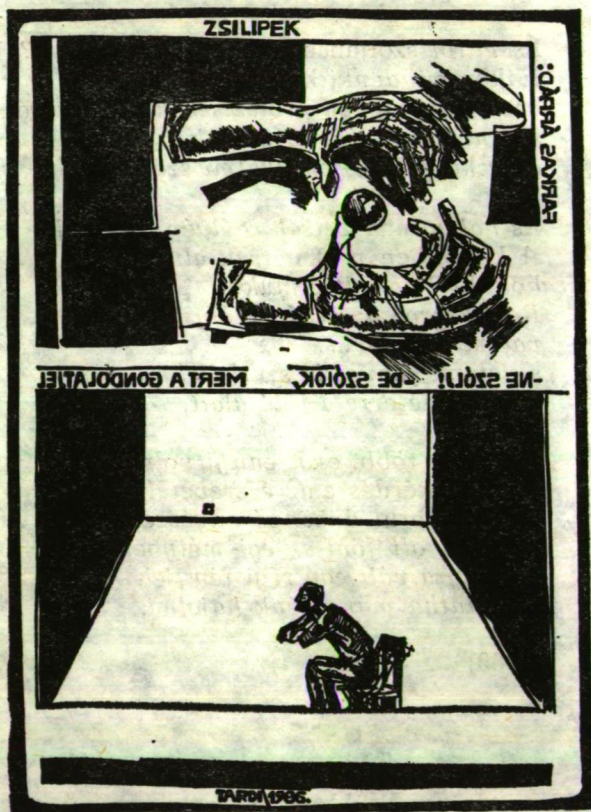
*Hát nem több, csak ennyi volna
e szelíd kérdésre az észrevétel;
s a jámborul dühöngő enyészet
nyomán ott fönt az égi mélyben
homályra vált egy régi fényjel.
És mintha már fölénk hajolna.*

(1989)

Tajték

ÚJÉVI KÉPESLAP TÖKÉS LÁSZLÓNAK

*E fenyőt fejszék hajsztolták
a hegyre: szuszogva kaptatott
föl, föl a dombra, míg harsogtak
mögötte balták éveken át.
Csúcsra ért csaknem: a fehérség,
mit ágain látsz, nem hóprém —:
tajték az, tarajló hab!*

TARDI SÁNDOR ILLUSZTRÁCIÓJA

A tenger ajakán

1.

*Nem láttam a tengert fél élet óta,
keserű szaga, kovaszíne már idegen,
kinccsel, kacattal teli boltja
hiába nyit ki minden reggelen.*

*A hullámokon, régen, átsütött a fény:
lebegő embertesteket és halakat
mutatott, kínált ajándékként
tündöklőn az égi kirakat.*

*Millió furcsa, átlátszó edényt
görgetett és tört széjjel a mély,
óriás üvegraktár volt az a tenger,
pohár vörösbort öntöttem belé.*

2.

*Egy gyékényen a dinnyéskofákkal,
szederfa alatt a sárga porban,
négy pópával cimboraságban,
leitatva és felkaroltan
idegenek barátja voltam.*

*Lipován, török és román:
a Duna ajakán szűkös falatok,
az áradó tenger bolondja mind,
akit a Delta sara fog.
Aki lehetek: köztük az vagyok.*

*Csaló hajósok, orvhalászok,
rendőrverő kolbászárusok,
nádvágók és hóhányók között
a tenger szele dagálykor átzuhog.
Én idegen szavakat árulok.*

*De miféle szél fúj és sodor,
hogy vékonynak érzem magamat?
A sibilók itt emberebbek nálam,
a rima asszonymód ennem ad,
elalszom melle, a kis ég alatt.*

Más világba vihet át egy csempész,
könnyen kínál pénzért új partokat.
Kitölti bennem, mi hiányzik, a tenger,
és vele szökve magába fogad.
A teljesség ez. Lehet, hogy áldozat.

3.

Átjött Ioachim, a kacska halász,
hordógörgető vőfély és obsitos.
Túrta a nádat, nézte az eget, mint
falu bolondja, és azt mondta: fos.

Az isteni szart néztük hát amott az égen,
az alkony elkente, lecsurgott a nádba.
Tudta Ioachim, hogy bármit beszélhet,
az egyetlen szót már ő sem találja.

4.

Jöhet, fújhat a tengeri szél a
messzeség felől, fehérre vásva a nádat,
bújhat a lopó szélről vörösen, nád tövén,
arca kivirít, hihetetlen.
Szinte szép a rengetegben ő,
gyilkolásra kész.

De a csizmát ha megtölti a víz,
súlyos lesz a futás —
mondom a nádvágó deltai menekülőnek,
oly ostobán, mint kit a tenger sose ölelt.
Hej, a víz megokosít, ha benne elmerülsz s amikor ...
De csak azután.

5.

Micsoda ház ez! Rengő padlatával,
változó egével folyton munkára fog.
Csuda szellem jött sivitva délről,
minden kilincsré ráfagyott.

Ne érintsd meg a somfa ágát,
ne próbáld megfogni a téli fényt:
leszakad és lanyhán lóg a bőröd,
elhagyott félpár kesztyűként.

Bármirehéz érsz, kilincsként billen,
titkát tárva elfordul a nádfal,
ajtókként szétnyílnak az arcok,
szembemehetsz a gyönyörű halállal.

*Tükörképedként jön feléd a vizen,
akár egy Jézus, ámde vértelen.
Pusztá ragyogás az, semmi több,
vagy maga a tiszta, igazi félelem.*

*Ez visz át, a félelem vagy álom,
amikor testtelenné oldanak:
árnyék sincs már azon a határon,
megfoghatatlan az egyként száz alak.*

6.

*Az anyagba szorult lélek ilyen
érinthető és megfoghatatlan,
végtelen, mégsem parttalan.
Lebegtem büszkén a dús semmiben,
elvesztem benne számtalan alakban,
és kigondoltam izenként magam.*

*De nem hittem semmit, bár igazat,
azt sem, hogy vagyok éppen.
Érezni jó volt, de tudni kín.
Levegőt kértem a víz alatt,
és nélküle magamtól felértem
a felszínig a mély habjain.*

MIRCEA DINESCU

Határozat

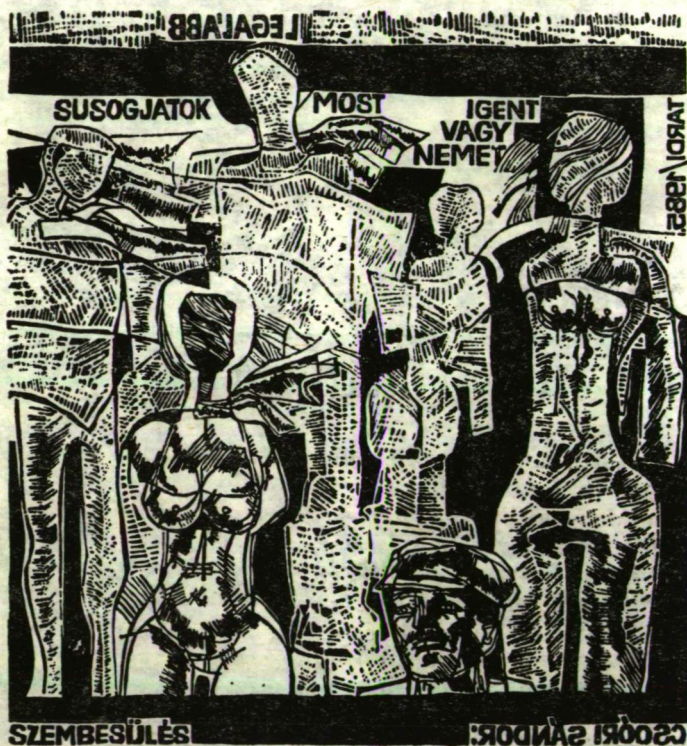
*Tavasszal az utcaseprők elindulnak
tömött billenőcsilléikkel
a tenger után vágyó ideges gyerekekkel
akik persze hogy szívesen mennének a csatornák kijáratához
miként a kesztyűs Milói Vénusz
hisz ez az egyetlen folyóvíz még ha
büdösen is de jobbára reggel meg este folyik
és főként főként rétre torkollik.
Am végül úgy határozunk
hogy a tenger a munkával összebalhézók találmánya
és idecövekeljük a gyerekeket*

1988

Téli fohász

Óvj meg Uram azoktól akik javam akarják
a szimpatikus fiúktól
akik bármikor készek egy víg ivászatra
a paptól aki magnót hord reverendája alatt
a paplantól mely alá be sem bújhatsz — míg jó estét nem kívánsz
a diktátoroktól kik hárfahurokba gabalyodtak
azoktól akik saját népeikre haragszanak
most mikor közeleg a tél
és nincsenek se magas falaink
se libáink a Capitoliumon
csupán nagy engedékenység- és félelemkészségünk

Fordította: SZLAFKAY ATTILA

TARDI SÁNDOR ILLUSZTRÁCIÓJA

Szülőföldem

VII.

ITT ÉLNED ÉS HALNOD KELL

1.

Magam is még javában alszom, amikor felkél a nap. Pedig amióta itthon vagyok, már annyira visszaédesedtem a természethez, hogy véle együtt hunyok és ébredek; sőt egyre gyakrabban fordul kedélye szerint az én kedélyem is, mintha nem is ura volnék neki, hanem majma.

Éppen erre ébredek, a „majom” hangzatára.

Felütöm a fejemet és zavartan figyelek, mert nem tudom eldönteni hirtelen, hogy hallottam-e félálomban ezt a szót, vagy magam gondoltam. Valahol gyermek sír az úton, három ablakon fény ömlik a szobába s künn a tornácban beszéd folyik. Gondolom, beszélítom Ágnest, hogy jelentést tegyen, ha valami az éjjel vagy most reggel történt volna a faluban. De nem is kell szólítani, mert mialatt rendezkedem, hogy egy napot ismét lábon töltsék, rámnitja a tornác felőli ajtót s azt kérdi:

— Bátyám, majmot látott-e?

Egy vonása sem rezdül, olyan komoly Ágnesnek az arca. Az idegen mérget venne rá, arcának láttára, hogy a feltámadás nagy ünnepére egy majommal meggazdagodtunk. Én azonban ismerem Ágnest és magamat egyaránt s ilyenformán nagyon jól tudom, hogy a tréfát így csináljuk mi.

— Hol fogtad? — kérdem.

— Én az oltár előtt — feleli Ágnes.

Ennyiből már tudom, hogy sógor jött haza az erdei munkából. Mingyárt látni szeretném, mert jóízű és megnyerő ember sógor, szálában is ügyes, mulatni és klarinéton játszani egyaránt jól tud. Indulok is már, hogy üdvözöljem és megkérdzzem az egészsége felől, s hát abban a percben megjelenik az ajtóban, az Ágnes háta mögött. Egyszerre kezdünk nevetni mind a hárman, mert a ház ura csakugyan olyanforma, mint a majom. Jól megnőtt haja-szakállá; s foltokban lebbendezik a munkás ruha rajta.

Tréfálkozik ő is, de a tréfája mögött ott izzik a keserőség, mint a parázs.

— Megírhasza sógor úr — mondja nekem —, hogy milyen életünk van. Ágnes ezt nem hagyja helyben, hanem így szól:

— Menj el, itt se mindenkinek van ilyen!

— Nem, a papnak! — mondja sógor.

Ennyivel meg is szűnik a vita, mert Ágnes a borbélyhoz küldi az urát. Amikor elmegy, csodálkozva kérdezem meg, hogy már itt is van borbély, itt a faluban? Hiszen életemben olyant nem hallottam, hogy Farkaslakán borbély és fodrász ütött volna tanyát. Ellenben minden szomszédságnak volt ennek-előtte egy hajnyírója, s az egész falunak egy foghúzója. Gyermekkoromban az én hajamat is egy ilyen ember vágta, vasárnap reggel, nemcsak ingyen,

hanem még a gondolata nélkül is a fizetésnek. Egy fogamtól is itt búcsúztam volt el, cserefa-csutakon ülve.

— Hát ezek nincsenek meg? — kérdem.

— Megvan — mondja Ágnes. — A foghúzó ember most is működik, de aki a maga haját nyirogatta diákkorában, az éppen a minap meghalt.

— Hát most borbélynak hívják a hajnyíró? — faggatom tovább.

Nem tudom, hogy miért, de Ágnes nevet ezen. Majd mint egy tudatlan gyermeknek, úgy kezdi magyarázni nekem, hogy most a törvény nagyba tekint az ipart s így bétiltotta a hajvágó falusi embereket, s jött egy valódi borbély.

— S ahhoz járnak? — kérdem.

Ismét nevet Ágnes.

— Ahhoz nem, ahhoz az egyhez.

Így tudom meg, hogy búsul a borbély és szidja a falusiakat; s közben mindennap készül el a faluból. Mert a törvény megvan ugyan, de pénzt nem adtak a törvény mellé, elfelejtették. Ilyenformán maradt minden a régiiben, csak éppen a működést egy kicsit dugni kell.

Oktatásra most több ideje Ágnesnek nincsen, mert megkelt a kalács-tészta s éppen meghevült a kemence is: bé kell vetni. Egyedül maradván örö-zöm tovább a gondolatot, amely a fejemben döngicsélve ide és oda száll, mint a méh. Aztán bérépül egy kasba, melyre rá van írva: „Önellátás”. Most már én is magyarázhatnám Ágnesnek ezt a rossz szót és az egész divatos elméle-tet, ami mögötte van. Elmondhatnám neki, hogy amire küszködő népcsoportok és megszorult nemzetek mostanában oly nagyon törekednek, a falu azt is kitalálta és meg is valósította, amennyire csak lehet. Nyomon követhetjük, akár ketten is, hogy a nép zökkenő nélkül és mily hajlékonyan alkalmazkodott az időhöz. Nemcsak élelmét termeli ki, hanem iparos és kereskedője magának, ha a szükség úgy hozza magával. Érzéke és egészsége emberi módon oldja meg a kérdéseket, melyeket a „szakértők” fajvédelem hangzata alatt törvényekkel szabályoznak. S ha igaz, hogy fajtát, osztályt és egyént megítélhetsz az eszközök után, melyeket önvédelmi harcában használ, akkor a falut nemesnek tarthatod. Idegen fajtát például, ki középük téved vagy fu-rakodik, nem vernek meg a falusiak. Igen könnyű és nemtelen volna a harc-nak ez a formája, hiszen az erők nem egyenlők. S vérnek és bicskának is van erkölce, mely szigorúan kötelez mindenkit, aki a közösségnek tagja. Igen, egy cigány megteheti, vagy valami jött-ment, hogy megduljon és megverjen például egy zsidót, aki boltot tart a faluban, vagy italt mér vigadó s máskor kesergő embereknek. De soha nem hallottam s elképzelni sem igen tudom, hogy falusi székely effélet cselekedjék. Ha mégis tenne ilyent, elárulná a vér és verekedés erkölcsét, amiért megvetés jár. Más eszközökkel azonban meg-vívja a harcot: az idegen élelmessége ellen ő lesz még élelmesebb, szorgalmát pedig a magáéval múlja felül.

Erről jut eszembe, hogy itt a mi falunkban is volt két zsidó család. Szép boltja volt az egyiknek, csengetős ajtóval; s a másik korcsomát tartott a falu-házában.

Most nincsenek meg.

Gondolom, ezt megtudakolom Ágnestől; s ki is megyek rögtön a sütő-házba.

— Te Ágnes, mi lett a két zsidóval? — kérdem.

— Elmentek — mondja.

— S azok mért?

— Kihervadtak a faluból.

Röviden mind a kettőnek elmondja idevaló történetét. Nem voltak rossz emberek, sem Ábrahám, sem a másik. Kinek pénze nem volt, hitelben is adtak annak. A boltos nagy családdal élt s a korcsmárosnak is volt egy leánya. De ezek a korcsmárosok sok ijedelmén mentek keresztül, mert amikor a legények tördösték az üvegeket s egymásnak bolondultak, akkor az öreg korcsmáros félelmében mindig reszketett s a leány sírt. Aztán az emberek hazajöttek a háborúból s egyik-másik úgy kitudósodott, különösen a fogságbeliek, hogy kezdtek boltokat nyitogatni. Nagyobb zsidók lettek az igazi zsidóknál s így az utóbbiak hervadni kezdtek. Elsőbben Ábrahám ment el, mingyárt a béke-kitörésnél; a korcsmáros pedig csak egynehány esztendeje, de az későn is jött ide. Most az italmérést Magyar Ferenc folytatja, az Ábrahám helyin pedig Jakab Lajosnak van nagy boltja; s ezen a kettőn kívül Demény Gábor és Demény János is kereskedést nyitott, s ott van még a szövetkezet!

Rámnéz Ágnes és nyomatékosan azt mondja:

— Van kereskedelem!

Nem szóltam eddig egy szót sem, pedig nagyjából ismerem, amiket elmondott a húgom. Az új kereskedők közül Jakab Lajossal s Demény Jánossal egy osztályban is jártam az elemi iskolában; Gábor egy esztendővel kisebb volt. Beszéd alatt azonban megfordult a fejemben a gondolat, hogy vajjon nem nyitottam volna-e magam is boltot, ha véletlenül nem kerülök a gimnáziumba. Úgy hiszem, nem. De megkérdezem Ágnestől:

— Ha nem adnak vala iskolára, talán most én is boltos volnék?

Ágnes nevet.

— Maga nem! — mondja.

— S miért, te?

— Boltos csak abból lesz, aki a pénzt erősen szereti.

Ebből nem háramlik dicséret reám, úgy mondja.

S egyszerre különös indulat kél fel bennem is, mert húsz esztendőn keresztül ezzel a lappangó és szemérmes váddal sokszor találkoztam. Apám volt az első, aki az ószövegség hangján bolygatta meg ezt a kérdést. Mingyárt érettségi után volt, egy tavaszvégi éjszakán. Ittason jött haza s én álomból ébredve hallgattam zord magyarázatát arról, hogy egy kitanult diáknak gyúrni kell haza a pénzt. Nem hiszem, hogy egy korona is lett volna a zsebemben akkor, de a szívem teli volt eszményekkel, melyeket Homérosz, Petőfi és Vörösmarty tüzeltek; és teli volt hő vággyal, hogy hazámnak, ezekben a háborús időkben, miképpen szolgálhatnék. Keserűen fogadtam el a lehetetlent, hogy apámnak pénzt nem tudok szerezni; s hogy ezt a hiányt és apámnak kárát bensőmben pótolhassam, önként ajánlottam fel magamat a hazának. Aztán, hogy telt az idő, a nevemet itt-ott ismerni kezdték, s a faluba is elvetődött egy-egy olyan újság és nadrágos ember, aki rosszat nem mondott rólam. De a lappangó és szemérmes vád tovább tartotta magát: nevezetes embernek ne legyen pénze?! Nehéz ezt megérteni. Valahol hiba van: s az öcsém azt gondolja, hogy bennem. Mert most a napokban is tréfásan valami affélet mondott, hogy ő nem így csinálná, hanem addig s addig forgatná valahogy a dolgot, amíg sok pénz jönne ki belőle.

Igazán Ágnesnek: boltos sohasem lett volna belőlem.

— Ha valaki ír egy szép könyvet, az nem ér többet egy boltnál? — kérdem.

Ahogy kiszóloom, már magam is érzem, hogy milyen gyermekes, amit mondtam. S nem is alkalmas arra, hogy a szellemi javak templomába csaljon valakit, akinek minden napját az egyszerű létfenntartás gondjai ködösítik bé. Inkább egy olyan könyvet kellett volna emlegetnem, amely többet jövedelmezett az Ábrahám boltjánál is. De várjunk, mert ez sem lett volna jó. Hiszen azzal magam adtam volna az Ágnes szájába a kérdést, hogy miért nem írtam akkor olyant!

— Látod-e — folytatom gyorsan a rábeszélést: — te sem mered mondanivalót, hogy egy szép könyv kevesebbet ér a boltnál!

Erre már Ágnes is kimondja, amit gondolt:

— Érhet, de nem becsülik az emberek.

Most kéne folytatnom, hogy ez igaz, igende nem a könyvirást kell abbahagyni, hanem az embereket szükséges megváltoztatni. De éppen akkor megérkezik sógor a „borbély”-tól. Tavaszi kedvvel símogatja megszépített állát s egy-egy mozdulattal a bajuszát is, amit szintén megtérengetett a mester. Legalább tizesztendővel fiatalabb, mint ezelőtt egy órával, „majom”-korában. Észreveszi mingyárt, hogy nem lehet kicsi dolog, amin a fejünket törjük; s megkérdezi:

— Tán éppen háborúról beszélgetnek?

— Mi éppen arról — mondom. — De nem olyan háborúról, amit puskával folytatnak, hanem olyanról, amit könyvekkel vívnak.

Sógor afféle ember, aki nehezen akadékoskodik és könnyen lelkesedik; s amellet a szellemi természetű dolgokat úgy szereti, mint a gyermek a cukrot.

— Olyan háborúba én is elmennék! — mondja.

Ágnes azzal inti le, hogy ott is tisztiszolga lenne sógor, mint a puskás háborúban, de ezzel csak vigasságot szerez nekem s az urának egyaránt. Mert egymásután hordjuk rakásba az ilyen tisztiszolga könnyű és kellemes kötelességeit: ceruzát hegyezni, pennát és írógépet takarítani, könyveket porolni s nem utolsó sorban jó történeteket beszélni el a „tiszt” úrnak, hogy az megírhasa a népnek.

Sógor jelentkezik is mingyárt, hogy a legényem aztán ő lesz. S meg is kezdi rögtön a szolgálatot, mert azt mondja, hogy az első történetet most el is beszéli, hadd okuljon belőle az asszonyi nép.

— No, halljuk! — biztatom.

— Egyszer — kezdi sógor —, amikor mi Ágnessel még fiatal házasok voltunk s szegény apósom is még javában élt, valahogy erősen összevesztünk ketten, már mint Ágnes velem. Szép őszi éjszaka volt, olyan tiszta, mint a hideg forrás. Mivel Ágnes akaratos természetű s hirtelen is egy kicsit, kiugrott a házból, hogy ő most elhagy engem örökre s megyen haza a szülői házhoz. Jól van, menjen! S ment is. Igende éppen akkor az Ágnes anyja is valahogy erősen összeveszett az urával s úgyszintén kilibbent otthon a házból, hogy ő most örökre elmegyen s itt fog élni nálunk. S ahogy elindultak ketten egymás tudta nélkül, de egyik a másikhoz, az út felerészin összetalálkoztak. Kérdezi az anyja:

„Te hova mész, Ágnes?”

„Én magukhoz, hát maga?”

„Én is hozzátok.”

„S maga mért jön hozzánk?”

„Erősen összevesztem apáddal. Hát te?”

„Én is össze az urammal.”

Erre anyám felnézett a csillagos égre, egy kicsit elgondolkozott s azt mondta Ágnesnek: „Ejszen forduljunk meg s ki-ki menjen a maga házába vissza!” Így fordulának meg nagy sóhajtással — fejezi bé sógor a történetet.

A tanulás vidáman ömlik a napfényen széjjel, még az Ágnes arcán is ott bujkál az elismerés és a történet igaz mivolta. De minderről nem szól semmit, hanem nagyot ugrik a beszéddel s azt mondja:

— Hol a bárány?

Csakugyan, most jut eszembe, hogy még nem vettünk húsvéti bárányt. Ránézek sógorra, mert az efféle vásárban ő a mester. Olyanformán beszél azonban, hogy ebben a faluban nemigen lehet már jó bárányt alkalmas árban vásárolni. Éppen most mondá Gáspár bácsi, a mészáros, hogy itt minden eladó báránynak gazdája került. Csak ebben az egy faluban kétszázat ölnek le ma délután.

— Kétszázat? — ámulok el.

Hamarjában kiszámítjuk, hogy ez átlagosan negyvenezer lej, amit az ünnepek alkalmával csak húsrá költ a falu; s ki azt is, hogy minden nyolc emberre jut egy bárány. Hát mégis van pénz, de honnét!?

— A föld fenekiből — mondja sógor.

Ágnes pedig egy kicsit csúfondárosan veti oda, hogy itt mindenki megbolondulna, ebben a faluban, ha nem vehetne bárányt. Fel sem tudna támadni senki bárány nélkül! Inkább adósságot csinálnak, vagy a bőrük alól kerekítik ki a pénzt, de húst enni muszáj! Húsvétkor különösen. Igende máskor sem ereszkednek el a farkaslakiak, ünneptelen időkben, mert hetenkint legalább tizenötezer lejt költenek húsrá. Két mészárszék van, idevaló falusi emberé mind a kettő. Táplálkozni kell a népnek, mert amióta létezik a világ, annyit nem kellett dolgozni soha, mint most a románok világa alatt. Az állami adót még ki lehetne valahogy szorítani, de a pótdadó kiveszi az emberből a zsírt, s a töméntelen közmunka!

— Mégis élünk... — mondja sógor.

Mint aki jár sziklás helyen s egyszerre kincset talál, én is úgy érzem, hogy beszédünkben megtaláltuk a kincset. Ebben a két szóban találtuk meg: „mégis élünk”! Nehéz időkben hősöknek szava ez, mely az erőnek és a bizalomnak a fáján termett. Elgondolom: micsoda föld lehet, amely úgy elfogja ezt a fát és úgy táplálja gazdag gyökereit, hogy zöldje nem sápad el! Csak vér, verejték és porladó rengeteg ős tehet ilyen termővé földet... Nem is tudja az ember, hogy minek keresse inkább a titkát: annak-e, hogy miképpen győzi hajnaltól sötétig férfiak és asszonya a munkát, vagy pedig annak, hogy soha fel nem tör mégis a kérdés:

— Miért? Mi célra?

Hiszzen a polgárságban mindegyre felcsap ez a kérdés s a kitörés helyén önkéntes halottak fekszenek, mint ledőlt felkiáltójelek a kérdés után.

Tusakodom egy kicsit, de aztán mégis megtudakolom:

— Történt-e itt nálunk, sógor, hogy valaki elpusztította volna magát?

— Milyen okból? — kérdi.

— Hogy nehéz az élet.

Rázza a fejét, hogy ilyenre nem emlékszik; Ágnes pedig kacagásra fakad

mingyárt. Nem tudom, mit gondoljak nyugtalanító nevetése felől, de úgy tetszik, hogy ezt a gondolatomat is olyan furcsának és idétlennek tartja, mint amikor egymás mellé tettem a szép könyvet és a boltot.

— Te mit nevezsz úgy? — fordulok feléje.

Nem jut egyhamar szóhoz, de aztán rámveti nagy-barna, csillogó szemét és a kerti fák felé mutogatva mondja:

— Holnap mind füttyöghetnénk akkor...

Sógornak is tetszik a pokoli kép, mit Ágnes furcsa kacagása után varázsol a kerti fákra. Annyira tetszik, hogy még a lábát is széjjelveti, hogy szemléltetőbben tudja magyarázni:

— Nézze csak sógor úr: itt is egy, ezen a fán! ... Ott is egy, azon a fán! ... A szomszéd kertben kettő, három; s a másikban öt-hat! Mind a néhez élet miatt nyúlt meg a nyakuk, de most a fuvalom szépen legyezi őket...

Egyszerre megrezdül a fejem-vállam, a borzongástól. Sógor megsajnál rögtön s mint egy dermedező gyermeknek a varázs-szót, az ijesztő mese végén, úgy mondja nekem:

— Bár élni tudjunk, sógor úr... A halálhoz mód kell!

Ennél igazabb szót mondani sem tudott volna, biztosan érzem. Mert a halálhoz, itt nálunk, csakugyan mód kell. Férjhezmenni még lehet kicsivel is, de kerüljön kétszer annyiba, a sok ajándékkal és a menyasszonytáncban megtérül az is. Ellenben föld alá menni nagy út: olcsón nem lehet e nagy útra elerésztetni az embert! Különben itt a példa is, csak a tegnapi történet.

— Hallotta-e, sógor — mondom —, hogy a nép megellenezte tegnap az olcsó temetést?

— Igazuk volt — feleli sógorom.

Ennél beljebb azonban nem hatolhatunk az ügybe, mert a húsvéti jelszót kihirdeti Ágnes ismét: hol a bárány! Sógor ugrik egyet, megszépített arcához illő ruhát vesz, majd a csűr-kerten keresztül elmegy az országút felé ki. Egy félóra múlva szép kövér bárányt hoz az ölében. Mint a puha, tömött fekete rügy: olyan a gyapja. Valami kecseti embertől vette, akit az úton akasztott meg, városba menet. Azoktól lehet venni, mert jó reformátusok a kecsetiesek: nem esznek sok húst. S tovább az unitárius vidéken még annyit sem, három-négy falunak ha van egyetlen mézsáros boltja.

— Jobb is — mondom —, hadd tegyék inkább félre a pénzt.

— Úgy félreteszik — feleli sógor —, hogy többet sohasem kapják meg.

Félbehagyjuk az unitáriusokat s inkább a bárányt kezdjük nézegetni. A kosok nemébe tartozik, már kigömbölyödött kicsi és erőszakos fején a szarva. Az orra és a szeme feketén csillog, ahogy bizalmatlanul, de vitézi módra ügyelget minket.

Egyszerre Pilátus jut eszembe, aki mosta kezeit.

E bárány dolgában mosom én is.

— Ki öli meg? — kérdem.

— Ezt én — mondja sógor.

Szégyen és izgalom kél bennem; s mintha hallanám, hogy kérdi tőlem a bárány: keresztények vagytok? Hiszen Heródes pogány volt és ti az ő példáját követitek! Nem a Krisztusét, aki a nyakára nyugtatva hordott engem!

Így beszél a bárány s nekem felelni kell. De felelhetek-e egyebet, mint azt, hogy az én keresztény hitem szerint csak az olyan élet szent, amely lelket hordoz. És az csakugyan szent?!

Háborgást érzek lelkemben.

Ide-oda sunyítok, majd megkérdezem sógortól:

— Nem sajnálja megölni?

— Nem nézek a szemibe! — mondja sógor.

Félre fordulok és szó nélkül kimegyek a kertbe. De ahogy vizsgálom a bomló cseresznyefát s utána az almafa rügyeit, egyszerre eszembe jut, hogy a napokban mit mondott a szomszédos gazda.

— Milyen termés lesz? — kérdeztem tőle.

— Nem valami jó — mondta —, mert a legtöbb almafa bitangot virágzik. Ez jut eszemben.

Gyorsan a tető felé indulok, ahol nincsen almafa s ahova nem hallatszik a bárány utolsó kiáltása sem. Itt leülök egy vadvackorfa alá és az emberi életről gondolkozom, keresvén az útvesztők között az igazság útját. Úgy bizse-reg a fejem, mint a boly, melyben hangyák helyett gondolatok akarnak rendszert építeni. Egyszerre szarka madár repül el felettem s valahogy a szellemet röppenti eszembe, aki lakott volt efféle madárban is. A következő pillanatban már a növendék Jégtörő Mátyás áll előttem, a szellem emberi gazdája, s a názárénussal beszélget. Éppen arról folyik a szó, hogy vajjon ember tudhatja-e, hol van és hol nincs igazság. Úgy véli az öreg názárénus, hogy ember nem, de a hit igen! Valahogy így lesz, gondolja kicsi Mátyás, de még oltoványnak érzi a maga hitét, aminek minden szélre hajladozni kell, hogy a végén erős és nagy fává nőhessen.

— Menj tehát és hajladozzál! — mondja neki a názárénus.

Neki mondja?

Nem.

Nekem szól ez a tanács.

Hajladoznom kell hát Krisztus és Pilátus között, a Heródes csecsemői és a húsvéti bárányok között, nemkülönben a kereszténység eszméje és mai állapotja között. Így talán nagy és nemes fává nőhetek valamikor, amely nem fog már hajladozni, sem meddőt virágzani.

Percek alatt kitavasodik a reményem, hogy ez így is lesz. Felkelhetek hát a vackorfa alól, ahol valami eredményre mégis jutottam, s mehetek hazafelé. Nagy kerülővel teszem meg az utat s otthon gondosan kerülöm, hogy a bárány szóba jöjjön ismét. Hadd beszéljünk inkább vidám régi dolgokat, sőt azt sem bánom, ha némi politikát. Jóféle magyar embernek ebből is kell egy kicsi, bár általában és feltűnő módon tilos itt nálunk. De így ebéd után s bizalmas családi körben, ha jól fogom fel, egyenesen honpolgári kötelesség, hiszen megszűntek a pártok, ahol virágzott ez a gond.

— Alakul a világ — mondom.

— Igen, megindult volt — feleli sógor.

Nézzük egymást s úgy folytatjuk; majd az arcomon mosoly jelenik meg.

— Úgy kéne hát! — helyesli sógor.

S ezzel már el is végeztük, amit ebben a dologban szóval végezni lehet. Még csak azt akarom megkérdezni, hogy az erdei munka alatt, amikor hetekig éjjel-nappal egymás között vannak, szoktak-e effélékről beszélgetni.

— Politikáról-e? — mondja sógor.

— Arról.

— Nemigen — feleli.

Hallom, valaki nagy megfontolással jön felfelé a grádicson. Arra nézünk

s hát a Gáspár öcsém komoly feje bukkan elé az ajtóban. Mondom neki, hogy éppen jókor jöttél, mire udvariasan és egy kicsit rejtelmesen mosolyog. Ahogy kezdet szoríthatunk mi ketten s ők is ketten, már viszem is őket a másik szobába, ahol én ütöttem vendég-tanyát. Itt mégsem vagyunk senkinek lábalatt s nyugodalmasabban tudunk beszélgetni is. Azt kérdi Gáspár, amint leülhet mingyárt, hogy mi hasznát vehetjük neki, ha már olyan jókor talált jönni. Mondom, hogy sógorral ketten megbeszéltük a világ folyását s most éppen az erdei munkásoknál tartunk.

— Azt kérdezte sógor úr — szól belé a házigazda —, hogy mi politizálunk-e, amikor együtt vagyunk az erdőn.

Gáspár egy furcsa fejmozdulattal elneveti magát.

— Itt nálunk más beosztás van — mondja.

— Milyen?

— Olyan — feleli Gáspár —, hogy mi dolgozunk s más politizál.

Gondolom, innét a sík mezőről visszaszorítom Gáspárt az erdőre, de mingyárt kiderül, hogy ő nem is ment el onnét. Ott dolgoztak, mondja, vagy tízen s egyszer egy napon két csendőr ereszkedett hozzájuk. Felszólította őket a két csendőr, hogy vegyék elé a személyazonossági bizonyítványt. Ilyen bizonyítványa csak neki volt egyedül; s no még egy öregnek is, de az nem az övé volt. Hanem egy másik emberé, aki szőke. Előbb az öregét nézték meg a csendőrök, de ahogy nézi az egyik, egyszerre a szemibe tekint az öregnek s azt mondja: magának barna szeme van, vén csaló! Abban a helyben félreállították az öreget, s nézni kezdik az enyimet. Abban nem kaptak semmi hibát, az igaz, de a többinek nem volt bizonyítványa, sem igazi, sem hamis.

— Mért nincs? — kérdezi a csendőr.

— Azért nincs — mondja az egyik —, mert mi tévedésbe estünk.

— Miféle tévedésbe?

— Azt gondoltuk, hogy fát vágni jövünk; de most lássuk, hogy szavázásra.

Erre megharagudtak a csendőrök, folytatja Gáspár, s az egészet el akarták kísélni. Végül valahogy mégis megkegyelmeztek, de az öreget úgy elvitték, hogy négy nap múlva érkezett haza, mivel egyik órs a másiknak adogatta.

— Hát az erdőn is így van — mondja Gáspár.

Mulat rajta, s én dohánnyal kínálom, hogy eressze füstbe az egészet.

Sógor is rágyujt, majd meglepő kérdéssel fordul az öcsém felé:

— Az iskolában milyen tanuló voltál, Gáspár?

— Nem a legjobb — feleli öcsém.

— S annyiszor írtak-e fel, mint most a csendőrök?

— Nem.

Sógor nevetve csapja hozzá:

— No, ezen nem sokat gondolkoztál!

Olyan jól telik az időnk, hogy kár volna otthagyni az erdőt. De most már a munka, az életmód s a kereset felől szeretnék egyet és mást megtudni. Nem nagy kívánság, azt mondja sógor, s mingyárt el is beszéli ezt az utolsó erdei működését. Először azonban alapot vet neki s a farkaslaki nép helyzetét magyarázza, ha esetleg nem tudnám. Az élelmet nagyjából megtermi ez a föld, de a pénzt, adóra s a ház szükségére, csakis fából tudja kiszorítani az idevaló ember. Még a nagyobb gazdák is. Különösen ősz közepétől tavasz kö-

zepéig mindenki a fán van rajta, mint a harkály. S mivel annyi erdeje csak igen-igen kevésnek van, hogy a magáét pusztíthassa, idegenbe járnak erdei munkára. Vállalkozóknak.

— Így történt most is — folytatja sógor. — Ezelőtt öt héttel elindultunk nyolcan. Idevaló szenesek hozták a hírt, hogy a szederjesi erdőbe munkás kéne; s egy újabb fordulatnál már a vállalkozó üzente is a szenesektől, hogy mehetünk. Így aztán nyolcunkat feltarisnyáltak az asszonyok s elindultunk gyalog. Negyven kilométer volt. Ott a helyszínen két pártra szakadtunk, mert egy kalibában nem fértünk volna el. Ez volt az első, két kalibát csináltunk. A vállalkozó megmutogatta az erdőt, aztán neki mi a fának. Amikor négy hét múlva számadást csináltunk, még ezer lej kereset sem jutott egyre, csak kilencszázhatvan. Ez mennyi napjára? Űgy-e, csak harminckét lej?

Számítgatjuk magunkban, hátha több jönne ki.

— Az annyi — mondom.

Ebből még élelmezték magukat s dohányt vettek. Gyenge mesterség, akármennyit gondolkozunk rajta.

— Ki volt a vállalkozó? — kérdem.

— Zsidó ember — mondja sógor.

Mégis furcsa, gondolom magamban, hogy ilyen ügyes és értelmes férfiak, mint ez a sógor, ne tudjanak többre menni ennél! Túrhetetlen dolog. De hol kéne megfogni vajjon, hogy segíteni lehessen? Talán szervezkedni kéne s megállapítani a bért. Sógor azonban legyint, hogy a nép nem olyan. Hát akkor álljon össze nyolc-tíz falusi ember s legyenek ők a vállalkozók, együtt.

— Az még úgysem lehet — mondja Gáspár.

— Mért ne lehetne? — kérdem.

Nagy szakértelemmel magyarázza az öcsém, hogy micsoda utánjárás és mennyi kérvényezés kell, amíg vágatási engedélyt lehet szerezni. Érteni kell jól a román írást s érteni kell a hatóságokat. Kanyarog sokat az út, amíg ledőlhet az első fa. Az ilyen kanyargást csak az urak értik, s aztán az úr az urat jobban megsegíti, ha zsidó, ha más.

Indulat nélkül s mint a törvény szövege, olyan szárazon kopognak a szavai, ahogy az eredményre tér és mondja:

— Mi pedig csak magunkra vagyunk hagyatva: dolgozunk, adót fizetünk, állami iskolát építünk, vasárnap templomba járunk s egyszer-egyszer szavazunk. Ennyi az egész.

Lehajtott fejjel, csendben ülünk, mintha a keresztet tettük volna fel a falu tetejébe. A sors mélyén egyek vagyunk. S tudom azt is, hogy elsőnek sógor fog megszólalni, mert benne van a legtöbb világiasság és bizakodás.

— Ne búsulj, Gáspár! — emeli is fel a fejét. — Mert ha nem búsulsz, mondok egy jó hírt.

Űgy áll az öcsém feje, mint a kalász.

— A szederjesi erdőben — mondja sógor —, ezen az utolsó héten minden éjjel szólott a rigó.

Mi azonban nem szólunk, mert mindent vártunk volna, csak éppen ezt nem. De amikor sógor megmagyarázza, hogy a rigók éjjeli éneke jobb sorsot jelent a népnek, akkor Gáspár is nagy madár-párti lesz egyszerre. Sőt a barátságát az összes állatokra kiterjeszti, különösen az őzet és a mókust dicséri szerfelett. Nyilvánvaló, hogy ez a kettő meg is érdemli a dicséretet, bár a gazdasághoz egyik sem teszen hozzá, hanem csak elvesz belőle. Nem csoda tehát, ha tudni szeretném barátságának okát.

— S mért szereted éppen ezeket? — kérdem.

— Örökké megvidámítanak, ha látom — mondja Gáspár.

Máris megvidámították, pedig csak beszél róluk. Ritkán is láttam ilyenek, mert túlzott szemérmességgel az érzelmeit mindig titkolni szokta, mint általában az egész család, a miénk. De most elveszti természetének fékjét s olyanokat mond, hogy legény-korában mindig őzet vagy mókust szeretett volna kedvesének fogni; s ez a vágyakozása most is megvan, csak hogy nem a kedvesének fogná jelenleg, hanem a kicsi leánykának.

— A tudósnak-e? — kérdem.

— Annak.

— Úgy látszik — mondom neki —, hogy sokért nem adnád ezt a leánykát.

— Nem én, egész Molduváért — feleli.

Hirtelen meglep, hogy éppen Moldovát említi, de akkor jut eszembe: hiszen ott katonáskodott! Többször beszélte nekem, hogy tiszt legénye volt, mint a székely fiúk általában. Mert eszesek ezek, megbízhatók és tiszták. Valósággal kormányozta ő is a családot, mely a főhadnagy mellett a fiatal asszonyból és az anyósból állott. Most is bölcs derűvel emlékezik, hogy milyen lappangás volt a két asszony között, örökösen. Én azonban nem ezen derülök, hanem a Gáspár okos politikáján, melyet a két nővel folytatott, akárcsak Bethlen Gábor a némettel és a törökkel hajdan. S közben ott volt maga Erdély, a főhadnagy képében, kinek a talpát néha és nagy szakértelemmel vakarni kellett.

(1938)

BALOGH EDGÁR

Visszajátszások

három pergetésben

JÁTÉKAIM

Játék formálja az embert. Ha az öregkorból visszatekintek fakadásomra, fejlődésekre és mindennek kimenetelére jóban és rosszban, úgy végigfutnak emlékezetemben mindenkor játékaim tapogatózásai, vágyakozásai, kísérletei vagy akár csődjei is.

Kezdem az ólomkatonákkal. Gyermekszobánk Pozsonyban félhomályos volt, ablakkal az udvari „gang”-ra, s amikor már pattogott a tűz a kályhában, s az ablakon át beszűrődött a szomszédos udvarból egy különök rokon, ama Ghyczy bácsi villájának felgyúlt villanyfénye, frissen ugrottam fel, hogy

minél hamarabb a szlőjdfelszerelésemet rejtő asztalhoz ülhessek s felállíthasam csapataimat. Hol itt az összefüggés? Hát igen, ez a bácsi valamikor huszár főhadnagy volt, s bár tiltottak tőle valamilyen családi história miatt, mégiscsak rajongva gondoltam az ő játékára, egy pompás kardgyűjteményre... Az asztalomon minden reggel riadó volt, s szabályos rendben felsorakoztak az olasz karabélyosok, a honvédek, a tiroli vadászok, a kék tengerészek. Csak egy maradt ki a játékból: a háború. Később, amikor már kitört a világháború, nem mondom, rám is átragadt a fertőzés, öcsémmel és barátimmal leguggoltunk a hálósoba szőnyegére, s építkeztünk kőszekrényből meg a matadorjáték pálcikákkal rögzíthető likas faalkatrészeiből, aztán durr neki, valami kis lövegből céloztattuk egymás katonáit. De várjunk csak! A dulás közepén társam s főleg kőszegi kadét öcsém harci szvenedélyével szemben békét hirdettem meg. Most már a szőnyegen sorakoztak fel az életben maradt ólomhősök, s eljátszottuk a fegyverszünetet, a dísztemetést és az újjáépítést. Tartott ez mindaddig, amíg egy nagy társzeker meg nem állt a ház előtt, s családi parancsra egy skatulyában le nem vittem a kis katonákat a világháborús gyűjtésbe. Az ólom elment az igazi háborúba, s többé sem hadakozás, sem békülés nem volt nálunk sem asztalon, sem szőnyegen.

Sokkal komolyabb volt az országlás nagyanyánk kertjében. Már gimnazisták voltunk, s vasárnaponként ide, a Duna fölé hívtuk barátainkat, úgy osztva be magunkat, hogy volt egy király, egy földművelésügyi miniszter (ő ültette a retket és hagymát diófánk alá), egy mérnök (ő csatornáztatta a mosóteknő vízlevezetőjét az utca felé), egy rendőrkapitány (persze az öcsém) és két rendőr, a polgármester-unoka Brolly fiúk. Papírpénzt adtunk ki, hivatalos nyelvünk a latin lett, címerünk zöld csillag. Harcba álltunk egy másik országgal, amelyet a Kőbánya felett, a Bagnovini kertben alapítottak az olasz kéményseprőmester gyermekei. Homokbombák puffantak, de mindkét ország lapot is indított. A miénket természetesen én szerkesztettem Hazafiak Lapja címmel, egyetlen példányban (anyánk volt az előfizető). A világháború vége közeledett, s kikiáltottuk mi is a köztársaságot, szent békét kötve a hegyiekkel. Én voltam a király, egy órára bilincsbe raktak, s hozzákötöttek a diófához, majd megválasztottak köztársasági elnöknek.

Mondanom sem kell, hogy alkalmazkodtunk a nagyvilágbeli történésekhez. Közben osztálytársaim parlamentet szerveztek Jankovics Marcell író, a Toldy Kör elnöke lakásán, az ő fia lett Károlyi Mihály, konzervatív ellenfele budafai Vermes Jóska, az alispán fia, én pedig egyszerűen Lovászy Márton voltam. Przemyslből ekkorra már Pozsonyba hazatért csukaszürke őrnagy apám ellenére (őt nem értesítettem a parlamentről) többször is elkiáltottam: „Mi ántántbarátok vagyunk!” A történelem újabb fordulatai azonban feloszlatták ezt a kis országgyűlést is, a Vásártéren eldőrdült a cseh légionisták fegyvere, bekövetkezett az államfordulat. Nem maradt számomra más hátra, mint a Régi pénzekről című lap szerkesztése, grafitceruzával beledörzsölt éremillusztrációkkal. Ez már hat példányban jelent meg, pontosan átmásolva, s csak régi pénzzel lehetett rá előfizetni. Legkedvesebb szórakozásom így egy trieszti hajóskapitány keresztapámtól érkezett Münzkasten, egy ötfiókos ládikó megtöltése lett brakteátokkal, dénárokkal, tallérokkal, s még római császárképeket hordó pompás ezüstökhöz is hozzájutottam egy Vödric-völgyi leletből. Hová lett ez a gyűjtemény? Odaveszett az egész, elpusztult a második világháború átvonuló frontján.

Azt hinném, egyetemi hallgató koromban már nem játszottam. De hát, nem játékos volt diáktársaimmal a falujárás? A búrkalapos militarista cserkészetből regösdiák-mozgalmat alakítottunk ki, Mátyusföldtől a Tiszahátságig százfelé gyűjtöttünk tábortüzet, magunk köré csődítve a falvak gyermekeit (mindig eljöttek a szülők is), és kezdődött a műsor: Benedek Elek meséi, a Toldi egy kifeszített vászonra vetítve, ének, s végül megszólaltattuk sok száz torokból a helyi népdalokat is, helyet adva a gyermekek balladás játékaiknak. Aki a legtöbb mesét mondta, egy Kardos Feri, egy Dobossy Laci, egy Jócsik Lajcsi, az megkapta a „regös” címet, s Nemesszeghy Jenő (tavaly halt meg Ausztráliában) rovásírásos diplomát rajzolt-festett számára. Bizony, ebből a játékból indult el a falukutatás. A regölségből szociográfia lett, felébresztve a népszolgálat felelősségét.

A játék sohasem szűnt meg. Már az ifjúnunkásokkal jártunk közös kirándulásokra, s valahol a Kisduna mellett, virágos csallóközi réten elevenítettük meg azt a sztrájkot, csendőrsortüzet, amit szemtanúk emlékezetéből és segítségével sikerült hűségesen megismételni. Ekkor küldtük el a még weimari Berlinbe Balázs Andris joghallgatót, hogy a filmes Balázs Bélánál sajátítsa el a híres kékblúzos színjátszók népi dallamra szerelt új munkásmozgalmi mondandóját. S lett is ebből szavalókórus, munkásgyűlések és felvonulások lélekserkentő felajzása. Szétfreccsent a múltban ez a játékoság is. Én elkényyszerültem apám földjére, Erdélybe, az a Száraz Jóska, aki a Vörös Barátság nevet adta a diákok és ifjúnunkások közös csoportjának, a spanyolországi harcok hőse lett, Szabó István, az együttes elnöke, a mozgalom vértanúja.

Sokkal békésebb volt a játék a brassói Cenk alatt, ahová sorsom sodort. A népi mozgalom itt a székely szolgaleányok és szolgálólányok táncos, színjátszó és énekkari csoportjaiba vonzott, nappal újságíró, esténként a külvárosban ilyen együttesek bátorítója, szervezője lettem, a Magyar Dolgozók Szövetsége forrongó lendületében. Eljátszottuk a székely és román pásztorok eredeti betlehemes jelenetét, s a jövedelemből nemcsak árva gyermekek csizmáskáira futotta, hanem jutott összeg a Vörös Segélynek is a spanyol frontról hazatérő székely katonák támogatására. No, de közben megházasodva, s innen Gaál Gábor mellé kerülve Kolozsvárt a Korunkhoz, majd az Erdélyi Magyar Szóhoz, most már hovatovább saját családomon belül várt rám a játék.

Hogyan játszottam én a fiaimmal (már amíg mellettük lehettem)? Eszembe jutottak az én gyermekkori szórakozásaim, s megindult a családi nagy asztalon az építkezés, most már a szocialista álm sugallatára is. Háború és ólomkatona nélkül, de gazdag, pompás városokkal. Még villanyhuzalok is kerültek cérnából. Aztán, ott benn, a Bukarestig ható Rajk-per börtönében, magamra maradván, iskolázással játszottam magam. Hol szlovák vagy francia szókinccsemet idéztem fel ezer szó erejéig, hol szalmaszállal a falra körvonalaztam Európa történelmi térképeit különböző századokban, állandóan visszafeleselve a képzeletemben hozzám kérdéseket intéző fiúk kíváncsiságára. No, de mire hazaértem, ők már nagyok lettek, s a játszás hovatovább már az ő gyermekeik megszületésére és növekedésére várt. „Nagyitati”-ként az unokák mesemondója lettem, s időnként újra nagy építkezések s a szokásos bulik játékrendezője is, nem egyszer velük s vendégeikkel együtt szerkesztve alkalmi egypéldányos újságokat.

Az unokákkal való szórakozásban amolyan alaptételemmé vált a gyermekfantázia megnyitása, a dolgok lehetőségeire való ráébredés. Volt egy folytatásos mesém, amit három unokának a kellő időben háromszor is meg kellett ismételnem. Még ma is emlegetik, az ifjú magyar irodalom szakos tanár és a két eladó leány. Mindig a jól ismert tájból indultam el, estéről estére lerakva a székely nannó falujából a homoródalmási barlangig vezető jövő- és képzeletbeli vasútvonalat. Vigyáztam arra, hogy maguk a szereplők is a jól ismert családtagok, szomszédok, földiek legyenek, reálisan formálva a tényleges eshetőségeket. Micsoda új termeket fedeztünk így fel a barlang mélyén, a Vargyas bűvópataka mentén rátalálva egy hatalmas föld alatti tóra, gyógyvizével! Hogyan épült ki a Csudálókő és a barlang szájával szemben magasló, a falu népét megmentő hősről elnevezett Csala Tornyá közt egy, a völgybe illeszkedő fürdőtelep! Ki mindenki látogatott ide a nagyvilágból, pontosabban ki mindenkit fog majd ide vonzani a jó hír, éppen a Daszmagyaróssa tisztására, ahol fiaim is papójuktól, a vén széköl katonától a mereklyék forgatását és a szénaboglya felrakását tanulták! Szóval: a mese kiderítette, mi minden lesz az Erdővidékből, ha majd a barlangban hangversenyeznek és itt játszzák el — mondjuk — Kisbán Miklós őskorban lejátszódó drámáját, a Naplegendát... Magam is belelázasodtam a mesemondásba, s ez csak egy volt a sok esti költemény közül.

Különben minden más mese is helyi kötődésben jelent meg. Mackó úrfi az volt, aki fenn a csigolyásban tördelte az ágakat, s amikor elvittük a gyerekeket Julcsi nényükhöz Vargyasra, s ők ott egy farakás tetejére fészkeltek be magukat várszerűen, ide gyűjtve játékszereiket, én mint tatár kán adtam elő követeléseimet (egy írásbeli parancsomat meg is őrizték), no de hát kacagó visszautasítás, majd kavicszápor volt a válasz. Mindez alig száz lépésnyire a Vargyas pataka nevezetes hídjától, ahol a helybeli elődök lerángatták lováról Rabsánt, a betörő tatár vezért.

Ebből is kiöregedtünk. Én még hosszú vasútvonalakat raktam ki Kolozsvárt a Rákóczi úti kertben, rengeteg újságpapírral jelölve a pályát, hogy a gyermekek tájékozódni tudjanak az erdélyi állomások közt, de hát ők már Európát járják, ahol én képzeletjátékban sem tudnám őket követni. Mi marad számomra a játékból? Nyomom a betűket az öreg gépen? Rakosgassam újra a könyveimet? Vagy játszom el azzal a mintegy háromezer levéllel, melyet lexikonszerkesztőként lajstromoztam, s mindmáig gonddal forgatok? Avagy számoljak még dédunokák lehetőségére, hogy újra kirakjam az asztalra a béke vágyképeit, s új meséket szőjek egészséges fantáziányitogatásra?

EMLÉKTÁRGYAIM

„Öregek emléken...” — mormolom az Ady-igét, és most nem teszem hozzá a folytatást: „S fiatalok gondon”. Maradjunk csak őszintén mimagunknál, a jórészt már elbúcsúzott nagyapanemzedék mindennapjaimat átlengő rémete-léghőrében. Bizony, aligha tagadhatnám, a múlt vesz körül. Aki szobamba lép, rácsodálkozik egy-egy emléktárgyra, megáll holt barátaim fényképei előtt, rákérdez a falakat borító festményekre. A legtöbben azon akadnak fenn, mit keres egy kicsiny meg egy nagyobb sarló a folyóiratok asztalán, no meg miért nem a falon függenek a díszesre faragott sulykok? S jön a magyarázat. A kis „sorró” — mert Erdővidéken így nevezik — a feleségemé

volt kislánykorában, búzát, zabot, árpát vágott vele, míg az öregebb eszközt apja használta. Most? Lapokat nyomtatok velük. A faluból úgy hoztam ide őket, hogy ott már a padláson hányódtak. Itt nem rozsdásodnak el, az aszszony olykor „sorrózik” a kertben. A három sulyok is Vargyasról került ide. Kettő a rokon népművész, Máthé Ferenc Ilonka (a faluban Ilonka Feri) remeke, a harmadik iskolai faragóvizsgára készült. Okos, hogy ott ilyen műhely van! Most ezek is egy-egy köteg kéziratot nyomtatnak, hogy a szél ablaknyitáskor szét ne zilálja a húsz éve készülő irodalmi lexikont.

S itt álljunk meg egy elvi magyarázat erejéig. Megírtam már egyszer, hogy az ilyen sulyok négyféle rangban él. Egyszer: ruhát sulykolnak vele a patakban, ez az alapforma. Aztán hímesre faragják, s lesz belőle az elígérkező legény ajándéka egy választott szép leány számára. Következik az üzlet, s készül az ilyesmi falra aggatható dísznek... Nos, nálam a „dísz tárgy” új szerephez jutott, amikor a gyöngyvirágos, bánatszíves, tűzjeles faragvány megint használható valamire, immár a szobában. Szerepcsere? Igen, Van, aki érti, van, aki nem érti, hogy a néprajzi tárgy nyilvánvalóan elszakad a faekés, székely ruhás múlttól, de beépül bájával a városi háztartásba, munkavilágba. A népnyelvet sem feledjük, hanem szavait, fogásait befogadjuk az állandóan bővülő szókincsbe, hogy folytonosságban maradjunk az elődökkel. Különben itt van rögtön az íróasztal fölött, a könyvtár Téka-sorát tetőzve, az új szerzemény, Miholcsa József komor, bezárult székely kapuja, a magasból idézve egy új művészi kísérletet, melyért egy életen át — én, az ős-városi — küzdöttem: a népi kultúra értékeinek áttételét az újba, egy mai jelképrendszerbe.

Emléktárgy — ez nálam nem vásári csecsebecse. Nem nosztalgia, nem gyűjtőszennvedély táplálja, hanem az életemből, családom történetéből adódó, érdeklődésem és foglalkozásom köreivel összefüggő tárgyi emlékeztetés. Nem vagyok műgyűjtő, a szobámbeli festmények is mind személyi okokból kerültek mai helyükre.

Vendégeim szeretik Szolnay Sándor alkotását, mert menten felismerik rajta Tamási Áront. Egy elhagyott padlásról mentődött ide a háború után, legyen csak jele, hogy ebben a házban nem felejtődött el ama 1937-es Vásárhelyi Találkozó, melynek ő volt első demokratikus hitvallója. Már kevésbé ismerik fel Józsa Bélát, a székely munkás-vértanút egy másik festményen, ez Nagy Albert műve: a börtönajtóban búcsúzó rabot ábrázolja. Még előttem — feleségemmel szólva: előttünk — karcsú alakja, székre áll, becsavarja a nászajándékot, egy villanykörtét, s a kigyúló fényben tányérokat nyújt át (egy darabja még szolgál). Ami pedig a Bethlen-bástya — élénk színeivel oly élesen elütő — képét illeti, ez nyolcvanadik születésnapomra került ide, Balázs Péter szeretetéből. Muskátlis ablak párkányán egyik kötetem, innen látjuk a bástyát, ahol valamikor várostörténeti anyagot gyűjtöttünk egybe. A múzeum tervéből ugyan nem lett semmi, de vigaszul itt az emlék. Ennek a bástyának a magasából örökitette meg Gy. Szabó Béla viharfényben a várost, ez a metszet ágyam fölött virraszt, míg fejemenél Incze János groteszk festménye a hó alatt roskadó Désről, ahol együtt katonáskodtunk.

Egy régi álom a Szolnay-kép sarkán: Kós Károly kezevonásával a fel nem épült fehéregyházi Petőfi-ház terve. Együtt tanakodtunk róla az elmúlt időben.

A falon, ha betódul a napfény: arcok ragyognak fel. Itt az én hőseim, akik a távozásban megelőztek. Középen Móricz Zsiga bácsi bajszával, dedikáló sorok mögött, itt Petru Groza mosolyával (nem közéleti szerepében, hanem

mint a család egykori barátja). Fábry Zoltán kéziratot olvas stószí íróasztalánál, Gaál Gábor szemüvege villan, s rendre a két István, Asztalos és Nagy, majd Papp Aurél, Ady román barátja („Nem ülök le, sietek a Mócvidékre, csak így állva iszom meg a kávé” — mondta ittjártában, utoljára). Egymás mellett Jordáky Lajos, Szemlér Ferenc, Kacsó Sándor, s fájdalom, itt van már Szabó T. Attila fényképe is... Ketten rajzban: Kurkó Gyárfás arca még a tizenhat éves börtön előtről (Balázs Péter ajánlja feleségemnek), s Szabédi László ültében, Nagy Imre örökítése. És hányan hiányoznak! Halottaim száma egyre nő, arcképeiket már nem bírja a fal.

Emléktárgyak-e a festmények és fényképek? Feltétlenül, ha életünkben gyökereznek, ha a magunk múltjára, próbáira, törekvéseire, barátkozásokra és szövetekezésekre, örömünkre és bánatunkra figyelmeztetnek.

Van aztán itt szélesebb gondolati karolás is, szembeszökő és akár meg is fogható tárgyban. Az ablak alatt, kis könyvállványon egy színes lakkozású tálcaska a hét toronnyal, s felírva gótosan: „Siebenbürgen süsse Heimat — 1963”, nagyszebeni szász rokon ajándék. Ugyanezzel a hét toronnyal s Kolozsvár Nagy Lajos-kori címerével nagy bronztál gondolkoztat meg a falon is, Pongrácz Antónia fémdomborítása. Vele egy sorban az eszményképemnek vallott Bethlen Gábor fejedelem törökös hajcsimbókjával, Gergely István műterméből. Szembenéz vele a másik erdélyi réalpolitikus, Márton Áron püspök, aki pasztorális látogatáson itt járt e szobában is, különböző nézeteink közös humánuma jegyében. A plakettet Venczel Árpád készítette, hogy bearanyozza az én remetelakomat. És Ady három arca! Londonból küldte Buday György, s egyik könyvespolcom bütüjére került, akárcsak Hunyadi László Arany-plakettje, az 1967-es Arany-évforduló dátumával. És szerte az írók emlékermei súlyként lapokon és könyvtornyokon, köztük — akaratlanul, de az unokáknak szánva — Törös Gábor eltalálása vénségemről.

Vannak olyan munkák is körülöttem és fölöttem, amelyeknek titka van. Míg a ruhásszekrény fölött Heim András két mértani kompozíciója a Kassák-utódlásból ad neoavantgárd ízelítőt, egy zugban búvik meg Szervátiusz Jenő szénrajza Gábor Áronról, még a világháború idejéből. Áll a kucsmás ágyúöntő, lábainál ledöntött harang. Meg is gondolkoztatta a falusi lakásunkba szállásolt kazah tisztet, miután felvilágosítást kapott oroszul a Habsburg-ellenes harc vitézéről... Ha szobámban fel s alá járkálok (sűrűn megteszem örök nyughatatlanságomban), felém kiált mindenünnen a volt, a megtörtént, az én nemzedékem átélt világa. Egy kisebb állványon fiatalságom serkentő triászának (Ady—Móricz—Szabó) könyvei, fölöttük Kovács Zoltán színpadterve 1945-ből, egy közös ünnepély román—magyar zászlódíszével, s valamivel magasabban Tolnai Tibor finom ködön áttetsző festménye a nagyváradi templomtoronyról, mely a törökök alól való felszabadulást hirdeti — ezt a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetének bemutatása alkalmából kaptam. S tovább kalandozva nem a magyar irodalmi tanszék fénykorának emlékét lobbantja-e fel bennem egy másik könyvespolc oldalán a jegyzeteibe mélyedő kolléga, Jancsó Elemér? Képe alatt láncon függ a szlovákiai sarlós-utód biciklista falujárók emlékerme; meg-megállok előtte, forgatom.

Miről szóljak még? Benczédi Sándor gunyoros agyagszobrocskájáról, ahogy legörbedve gulákat pipelek a hátamon, mint valami púpos teve, műemlékvédő koromat idézve? Vagy akár a kovácsoltvas csillárt említsem a maga nyolc gyertyalángjával? Ez egy háromszéki patkolókovács műhelyéből került elő,

utolsó pillanatban sikerült megmenteni a beolvasztás elől. Valamely feldúlt kastélyból hordták el, talán éppen a Mikeseké lehetett, s most itt áraszt méltóságot csúcsos kis körtéivel. Vagy kopott íróasztalom üveglapjára figyelmeztessenek? Fiaim, unokáim szívesen hajoltak föléje, ez az anyánk, apánk, ez a nanyó, itt a Kolozsvári Bokréta egykori néptáncosai, középen a prágai Szent György-szobor, alatta a kardos pozsonyi Petőfi, ma ott a Ligetben koszorúgatják. Ezek kicsodák? Kézbe akad néhány egymásba illő római terrakotta, Napoca egykori fürdőjének padlózatából valók, építkezéskor hánytta fel egy földvájó, csak a sárból kellett felemelni.

Magáról a megviselt íróasztalról ne beszéljünk, olcsón vásárolt öreg holmi, de a kanapén s az ágyon varrottasok még abból az eredeti régiből, s a fotelek gypajúból-kenderből szőtt törülközők egyik sógorasszonyom még ma is működő osztovátájáról. Feleségemnek így otthonos, és ami fő: tiszta minden.

Kiálttam el: végeladás!? Folytatódik-e ennek az emlékhalmaznak az értelme, ha mi, a ház öregei, már nem leszünk? A kiáltás bizony kissé üzleties, noha nem adunk el és nem adunk fel semmit. Inkább búcsúzkodjunk tisztességesen a szobától s a benne rejlő múlttól. Az ablakon át rálátunk a csupaszi orgonabokrok karéjára, csöndben lapul, de tavasszal! S az mindig eljő újra, nélkülünk is, hogy elárassza lilázdó virágok illatával az utódokat.

KÖNYVTÁRAIM

Nem is csupán értelmi eredetű az én sok évtizedes barátkozásom változó könyvtárainnal. Végigrezgett rajtuk is minden változás, de a megújuló olvasmányokból sohasem apadt ki az érzelmek forrása.

Szüleim nem nagy, de annál választékosabb könyvtárában csupa díszkötés, arany ragyogás, selymes tapintat fogadott, valahányszor egy szőnyegen elébe telepedtem, s az üvegszárnyakat feltárva áhitattal vettem újra meg újra kezembe a pompás kiadványokat. A könyvtár kétnyelvű volt, pontosabban háromnyelvű, mert apám német könyvei, a Heine-díszkiadás meg a *Weltall und Menschheit* mellett voltak erdélyi szász kötetek is, no meg akadt ráadásul némi francia anyag, hiszen anyám három nyelv tanárnője volt. Igaz, hogy a magyar irodalom világa itt csak Komjáthy Jénőig terjedt, akadt utolsó szerzeményként Reviczky Gyula is, de ami a képes nagy Beöthy-féle irodalomtörténetbe belefért, az Balassitól és Amadétól itt volt a lakkosan ragyogó polcokon. Boldog órák voltak ezek a zöld szobában (itt minden ilyen színű volt), s különösen akkor fogott el az öröm, ha olyasmi akadt kezembe, amit már szóból ismertem. Mert édesanyánk az iskolából jövet mindig benyitott hozzánk és szavalt nekünk. Ernő öcsémmel szinte szóról szóra tudtuk már a *János vitéz* egy-egy fejezetét, s nagyon szerettem a virágregéket, melyek szövegét Tompa Mihály valamilyen csatos díszkiadásában találtam meg újra.

A gyerekszobában szaporodott az én első könyvtáram is. Természetesen Benedek Elek és Gaál Mózes meséi adták az alapot. Ám ahogyan serdültünk, főleg karácsonykor ugrásszerűen szélesült az állomány. A csöndes előjáték mindenkor Steiner bácsi könyvesboltjában pergett le. A régi koronázó városban, úgy feleúton a Ventur utcai Academia Istropolitana és az egykori Országháza között — előbbi Mátyás király alapítása volt, utóbbiban ajánlotta fel Széchenyi egyévi jövedelmét a tudományos akadémia számára — sötét bolto-

zatok alatt halmozódott a rengeteg könyv, de a hosszú fehér szakállú könyvkereskedő minden darabot ismert, s azt is tudta, kinek mit ajánljon. Ha az első hóhulláskor benyitottam hozzá, ismerősként fogadott, mintha csak felnőtt volnék, s mert bölcsen tudta, miről van szó, már kezében volt az apám számára való karácsonyi ajándék. — Das habe ich für den Herrn Papa vorge-sehen — kezdte, s nyújtotta is a Berlinből azon frissen érkezett Ludendorff-kötetet... Bő kaftánjában térült-fordult, s kezembe nyomott egy szélein aranyozott Chamisso-verskötetet édesanyám számára is. Ajándékaim így meg-voltak, de Steiner bácsiból nem fogyott ki a családias érdeklődés, mert mond-jam csak meg, hogy ő már nagyapámnak is kedvében járt. Megkérdezte úgy bizalmasan: engem mi érdekel? Bevallottam, hogy — utazó és régész leszek. Szakállát simogatva bizonyára eszébe jutott, hogy eredetileg engem is katoná-pályára szántak, de hát változtak az idők. Karácsony estéje eljött, s a szikrázó fenyőfa alatt ott volt Ludendorff, Chamisso, számomra pedig meglepetésként kétkötetnyi Sven Hedin meg egy asszír ásatás képeskönyve.

Nehogy kihagyjam szüleim megcsodált könyvtárának gyökérzetét! Épen és szépen ott volt még nagyapám hasonlóan remekbe kötött, kék és zöld bő-rökben, pepita fedeleekben sorjázó egykori könyvtára, odakünn a Kőbánya alatt, vagy mondjam inkább, hogy a Duna felett. Mert a pozsonyi Zuna-ház a Károlyfalvi úton emeletes kertjével a hegyoldalba ékelődött, s a nagy szoba, ahol a fehér zongora szomorkodott, s a falon egy festmény hódoló boszniai törököt ábrázolt, két ablakával a szélesen hömpölygő Dunára, a túlnan zöl-dellő Besenyőligetre, s mögötte az osztrák hegyekre nyílt. Ez is érzelmi el-fogultság és képzelgés: máig érzem orromban a vörösésbarna padlózat viaszos szagát, és látom a fényt, ahogy megcsillan a barokk könyvszekrény üveglap-ján. Feledhetetlen órákat tölthettem itt is, ahol Goethe, Schiller, Lessing ere-deti vagy nagyon régi, gótikus betűkkel nyomott művei közt hamar felfede-ztem hasonlóan ékes kötésben, de kirívóan ellentétes tartalommal a XVIII—XIX. század rémregényeit, tengerikígyós útirajzait, szerelmi nyavalygásait is. Furcsa volt a könyvtár belső ellentmondása, ilyesmi valóban csak egy kalandos múltú dragonyoskapitány gyűjtőszenvedélyéből telhetett. Kardjai ott függ-tek sokáig a harmadik szobában, de mire felfigyeltem volna erre a hagyaték-ra, már eltűnt (1919-ben be kellett szolgáltatni), csak a fegyverek nyoma raj-zolódott ki, ahol a fali kárpitot miattuk nem érte fény.

Családi könyvtárak születnek és meghalnak. Kár. Milyen érdekesen ra-kódhatnának egymásra nemzedéki sorrendben az elődök és utódok könyvtá-rai! Én régen elkerültem anyám városából, a családi ház azóta kertestül be-süllyedt egy alagútépítéskor, és tövig le kellett bontani, a régi nagyapai könyvtár szétkallódott erre-arra. Nem jártam jobban a férfiág könyvöröksé-gével sem. Apám városában, az erdélyi havasok alatt, kamaszkoromban ugyan megfordultam egyszer látogatóban, még körüljártam a régi családi házat a Heltauergasse máig épen maradt északi során, de hol van már az a ház is... Közvetlenül a második világháború után helyébe épült a telefonpalota, a ro-konság régen szétszéledt, s a diákkoromban rám hagyott bőrkötéses Fürsten-bibel, egy bőrrönd nagyságú családi biblia, még hányódásaim közepette ott ragadt letétként Balogh Elemér püspök gyűjteményében Pozsonyban. Nyilván-valóan örökre.

Házak, könyvtárak, családok sorsa ugyanaz.

A sötétedő könyvtárképek helyébe azért villantsam fel az én egyetemi ta-

nulmányaim és mozgalmaim során felvirágozott új könyvhozadék csillagjegyeit. Milyen nagy dolog volt befogadni az első Ady-kötetet (ez történetesen *A halottak élén* volt), mennyi személyi levelezés és találkozás fűződött a könyvtáramba jutott Móricz-, Szabó Dezső- és Kassák-kötetekhez, de eleve meg kell mondanom, hogy ma már nálam csak későbbi kiadványaik találhatóak. Az én ifjúkori könyvtáram, egyetlen vagyonom és büszkeségem, mindenkorra első nagy élményforrásom is eltűnt már a semmiben. Mint ahogyan kedves emlék csupán a prágai Clementinum olvasóterme, ahol az asztalra hordott könyvoszlopok mögött szemináriumai dolgozataimon kotlottam, hol Karácsonyi János székelyeredet-elméletét, hol a hradzsini Szent György-szobor történetét, vagy éppenséggel a huszita magyar diákok forrongását idézve szudétanémet tanárain és diáktársaim elé. Itt lapoztam fel Einsteint, forgattam Freudot s lestem Herwart Walden *Der Sturm* című avantgardista folyóiratának új számain. Bensőségesebb tanulmányozásaim tárgya azonban Nietzsche és Spengler volt, őket váltottam fel később a munkásmozgalom klasszikusaival. Ösztöndíjam nem volt, skorbuttal küszködtem, ilyen nyomorult helyzetben alig bővíthettem könyvtáramat, de enyéim lettek a közkönyvtárak. Fél évig Budán az Eötvös kollégiumban is, amikor Csallóköz történetén dolgoztam, alig jutott pénzem könyvvásárlásra. Azért őrzöm ebből az időből Pais-féle Anonymusomat, ez valahogy elért utólag Erdélyben is, néhány szlovák könyvvel és Györfly István mesterem munkáival együtt utánam küldték, de már a gondolkozásomat alakító nagy Malik-féle Lenin-sorozat annyi más könyvvel együtt odaveszett. Mi tagadás: az én könyvtáram is szüleim és nagyszüleim könyvtárainak sorsát követte. Többé nyomát sem találtam.

Könyvek nélkül élni nem lehet, azok a küszöb nép, emberiség, nagyvilág felé. Könyvtáraim történetének felvázolása során most érek oda, ahol tanúja lehetek annak, hogyan keletkezik egy személyhez szabott vadonatúj könyvtár, mondjuk: a férfikori. Ami keveset a szász örökségből aprópénzben még megkaphattam, ráment a katonáskodásra, bár ott Olténiában szereztem be egy Eminescu-kötetet, hogy gimnazista latinitásom erejével megismerjem a román lírát is. A puzta ruha volt rajtam, amikor Kacsó Sándor maga mellé vett a Brassói Lapokba, de első dolgom a könyvtáralapítás volt. Nagyzóló kifejezés, de nem adtam alább 40 válogatott kötetnél, ezeket részletre az Elekes-féle könyvüzletben vásároltam. Az első részletet le is pengettem, de mikor újabbal jelentkeztem, kiderült, hogy valaki már az egészet megtérítette. Egy olvasóm? A lapkiadó? A főszerkesztő? Esetleg maga a kereskedő? Máig sem tudom, legyenek hát hálás mindnyájuknak. S aztán jöttek saját könyveink: Szemléri Ferivel és Nagy Istvánnal megalapítottuk az Erdélyi Enciklopédiát, s hamarosan sorozat lett a Jordáky-nyomdában hitelre előállított kiadványainkból.

Vadonatúj könyvtáram kalandja akkor kezdődött, amikor az *Erdélyi Magyar Szó* hívására megint lakhelyet változtattam, s a könyvtárfejlesztést immár a családalapítás egészítette ki. Kolozsvárt ért a bécsi döntés. Gyűltek a könyvek, de fordultak a megélhetés lehetőségei. Könyveinkkel és fazekainkkal feleségestül falura kerültem tanítoskodni, majd egy ismert parlamenti támadás következtében újra szekérre került minden. Kalotaszegről a városba hordtuk vissza a cókmozót, s mint szabad újságíró újrakezdtém az életet. Feleséggel nagy gyönyörűségünkre egy könyvespolcot csináltattunk, s ünnepélyesen helyeztük el rajta az ugyancsak bővülő szerzeményeket. Mert jöttek a népi írók dedikált munkái Püski Sándor műhelyéből, befutott jó néhány

munkásírás ugyancsak a szerzők ajánlásával, s amikor rávettem magam az 1848-as történelmi dokumentációra a Dessewffy-féle Kis Újság hasábjain, jelképet találva a német hódítás veszélyével szemben, rendre érkeztek címemre az idevágó kötetek is. A figyelmeztetés azonban meddő maradt. A német megszállás elől most már az asszony falujában, az Erdővidéken bújtunk meg. A könyvek ládába csomagolva részben vonaton, részben szekéren jöttek utánunk a fazekakkal, de most már egy kisiúval együtt.

A polcot nem hozhattuk magunkkal, a gyermek ágyát sem, ezért „apóso-méknitt” a Látóhegyre néző hátulsó házban (ami itt hátsó szobát jelent) egy nagy karosládában ágyasztunk fiunknak, a könyvek pedig egy durván faragott szuszékba kerültek. A front közeledtekor a mozgalom hívására idejében el kellett mennem, a család azonban egy hevenyészett bunkerben, a könyvtár pedig a szuszékban várta az új történelmet. A hátulsó házba beszállásolt orosz katonák gyanakodva csapták fel a szuszék fedelét, s csodálkozva emeltek ki egy könyvet. Mit ád Isten? Éppen egy Gorkij-kötet volt az író arcképével... Mire elmagyarázták nekik, hogyan került Gorkij a szuszékba, harasó, nem kellett többé félteni sem a lovakat, sem a lányokat.

Könyvtáramnak sem bővülése, sem kalandja nem ért véget a háború befejeztével. Most már üvegszekrényt is szereztünk, a második fiúcska is megtanulta, hogy tilos a könyvhöz nyúlni, amíg nem olvas. Vigyáztunk minden darabra, számoztam, regisztráltam a romániai magyar könyvkiadás felvirágzásával egy ütemben szaporodó állományt. A balsors azonban itt is beütött a koncepció boszorkányperek hozzánk is elérő megpróbáltatásai során, s a könyvtár sem menekedhetett ki az örvényből. Egy része elkobozva, más részét ismerősökhöz osztotta szét magára maradt feleségem, s egy maradék hatóságilag lepecsételve várt hazajöveletemre. Aztán költöztetés a Botanikus-kert mögül a Fő térre, majd onnan mai lakásunkba a Rákóczi útra, ekkor azonban már két markos ifjú is segédkezhetett, mert a könyv bizony olyan nehéz, mint a só vagy az ólom, ha könyvtárilag kell szállítani.

Ezzel megkezdődött könyvtáram fénykora és — osztódása. Mert mérnök fiam kapta saját könyvtárához alapnak az összes művészettörténeti és helytörténeti munkát, ezek szükség esetén számomra elérhetőek, mert fiamék felettünk laknak, de második fiam, a rendező, magával vitte a ráeső színdarabokat és az idevágó irodalmat munkahelyére, Sepsiszentgyörgyre. Az osztódás itt sem állott meg, mert felnőtt és magyar—német szakos diplomát szerzett az unoka, szóval ő a folytatásom (elvi vitákkal és ellentétekkel). Ő is berendezkedett az emeleten, s új szerzeményeivel már felül is múlta a nagypapa maradék könyvtárának arányait. Én mit tartottam meg? Egyszer be kell valanom: a könyvek már-már kiszorítottak a szobámból. Évi kiporozásuk egy teljes hét. No, de türelmesen szerkesztem az irodalmi lexikon egyszer mégis csak megjelentethető újabb köteteit, címszóról címszóra araszolva a munkát, s polcaim szükség szerint kézikönyvtárként szerepelnek, mielőtt esetleges kiegészítésért az Egyetemi Könyvtárba látogatnék el öreg csontjaimmal. Eszerint a nálam maradt részleg: hasznos alapanyag. Ráadás a dedikált kötetek halmaza (ez szigorúan személyi hagyatéknak lesz), s gondom van rá, hogy kedvelt olvasmányaim, az emlékiratok hiánytalanul egymást kövessék.

Csak kölcsön ne kérjen tőlem könyvet senki! Nemcsak azért viszolygom, mert leverő tapasztalataim szerint nem szokás nálunk könyvet visszaszolgáltatni (múlt évi veszteségem a legridegebb őrzés ellenére is 2 munka), hanem

azért is, mert könyvtáramat mai összeállításában joggal műhelyfelszerelésnek, munkakönyvtárnak nevezhetem, ahol semmi sem foglalja el feleslegesen a megszokott helyét. Joggal, mondom, mert lássa akárki: bármely téma foglalkoztat, akár lexikoni, akár még meglévő folyóirataink számára eszkábálok össze valamit, mindig egész sor innen-onnan előhúzott könyv tornyosul az íróasztalomon (télien a kishálóba húzódva egy ágyam elé nyitott kerti asztalkán). Még ha szórakozásból olvasok is, akkor is ugranak-cserélődnek ujjaim közt az összehasonlításra való, szimultánul forgatott munkák, térképek, szótárak, mert csak lassan, sohasem felületes „beleolvasással”, hanem szóról szóra, mondatról mondatra hatoló értelmi beszívással tudom valóban gondolati gyönyörködéssé varázsolni a nyomtatások jelképrendszerét.

Szórakoztató olvasmányok? Szégyen ide, szégyen oda, öregkoromra döbbenek rá, hogy rettenetes ön-agyonfoglalkoztatásaim időpergésében számos könyvem olvasatlan maradt. Lexikoni címszavak anyagkeresése közben fedeztem fel magamnak Ligeti Ernő egy nálam szunnyadó, elfelejtett balkáni regényét, s nemrég betegágyi pihengetés közben hol Romain Rolland *Colas mestere*, hol egykori barátom, Kováts Jóska kórtermi szociográfiája — saját szávaival „a szenvedés esztétikája” — ragadott magával. Vagy talán csak újraolvasásról volna szó? Lehetséges volna, hogy amit régen befogadtam, az eltörlődött már bennem?

Mindenesetre egyetlen módszerem van az öregkori elidegenedés, a remete-bezárkózás ellen: olvasom szeretett könyvtáramat. A szinte zártat, a múzeumi magánvalót, hiszen könyv ide már se ki, se be. Bizony, lefogyatkoztam a régi magaméra.

KURDI FEHÉR JÁNOS

A festészet újjászületése a valósággal

*Léteznek valóságok,
melyek az élettől egyértelműen különböznek.
Itt a megszólalás leleményes átváltozása, egy
kiáltást elfedő tett az,
mely nélkülözi
létünk szabályrendszerét. Kint
vizsgálatok történnek; az idő és a tér
viszonyrendszerében arról beszélnek, bizonyos
események megtörténhetnek, csak nem érzékelhetőek.
Sok minden rajtunk kívül esik meg.
Egy másik megszólalás az —
kilesem a tőlem befolyásolhatatlant —
felemelem az ujjam és intek az Alfa Kentaurnak,
„ki” mintegy négy fényévnnyire rohan tőlem.*

Lukianosz ír egy festőről,
ki a legkiválóbb volt, és egy
alkalommal olyan képet állított ki,
mely művészetével
meglepte a nézőket, akik felkiáltottak
a gyönyörűségtől a képen kicsinyeit szoptató
nősténykentaur láttán. A művész azonban felháborodott:
„Témám újdonsága
homályba borítja a kidolgozás pontosságát.”
Lukianosz a rendezőkészségben és a vonalvezetésben
látta a festészet értelmét.

Látom magam a vízben:
közöttünk egy ablak, mely
biztosítja pontos vonalvezetésem;
kint tevékenykedem és vizsgálatokat folytatok
egy látványról, egy beszédmódról: rámnéz,
aki az ént gondolja.

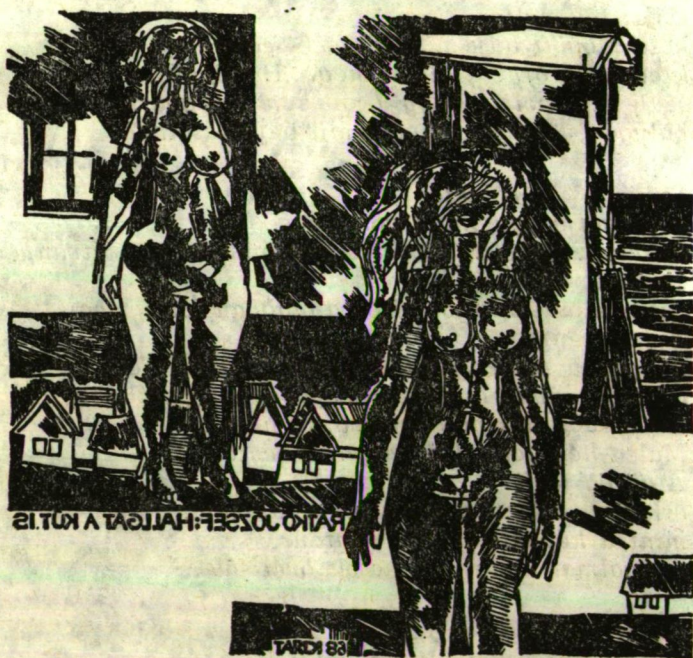
Ennél tovább nem jutottam —
jelentette ki a kutató. „Testünk teljes
felületével kapcsolatban áll a galaxisokkal és
rajtuk keresztül a múlt eseményeivel.
A bennünk lévő anyagokat
évszázadokkal ezelőtt történt események befolyásolják.”
Ujját felemelte:
háta mögött buja növényzet és egy
kimagasló őrhely jelent meg. „Ha Hellászban
születtem volna, vagy a jövőben egy gyarmatosított
bolygón, léteimen mindez mit befolyásolna?”

Lukianosz története
elhallgatja egy fiatal görög férfi esetét,
ki felbuzdulva a „kicsinyeit szoptató anya” látványán,
életét a régítől
egyértelműen különböző valóságban látta meg.
A festményt,
melyen a nősténykentaur buja pázsiton fekszik,
Sulla, a római hadvezér magával vitte Itáliába,
ám a rablott kincseket szállító hajó a
Malea-hegyfoknál a tengerbe vezett.
A görög férfi
őrhelyet épített a nyílt vízen, ahonnan,
mint a képen ábrázolt kentaur,
nyugalmat biztosítón hajolt övéi fölé.

Képeket teregetek ki,
és feljegyzéseket tanulmányozok,
összehasonlítom és megkülönböztetem a
földeket és a tengereket.

Egy tőlem különböző
távoli ritmus fejezi ki a
hagyomány felfokozott pillanatát.
Egy nyílt dimenzió,
hol a tényekből tárgyak és azokból fogalmak
következnek, a lehetséges kombinatorikája ez,
egy gyarmatosított hely elhagyhatatlansága.

Ebben az irdatlan távolságban
magunknak sem jut hely — kiáltották a nézők.
„Gyerünk Lukianosz, takarjuk le a képet, mert
úgy látom, ezek művészetemben csak az anyagot
dicsérik, helyet viszont nem hagynak neki, és
nem sok figyelmet fordítanak a nősténykentaur
idegen lény által kiváltott szerelmére,
az én változásaira.”
„Ki kinek álljon szolgálatába?”
kiáltotta a fiatal görög férfi és
lakhatóvá tette őrhelyét.

TARDI SÁNDOR ILLUSZTRÁCIÓJA

Én, Thészeusz

*„... és mégis, hogyha valamit tudok,
hát ezt tudom e forró folyosót,
e nyílegyenes labirintust...”*

(Pilinszky János:
Egyenes labirintus)

*„Néhány röpke óra leforgása alatt
megismertem a szerelmet, és szem-
benéztem a halállal.”*

(Jorge Luis Borges:
Az ajándékok éjszakája)

MÁR DÉLUTÁN VOLT, amikor arra ébredtem, hogy fázom. Felöltözve, de takaró nélkül feküdtem egy alvadtvér színű díványon, és nem tudtam, hol vagyok. Felemeltem a fejemet. Az asztalon borosüvegek, pörköltmaradékkal, cigarettacsikkal teli tányérok, vörösbor-lepedékes poharak: egy banális tivornya nyomai, bár akkor nem éreztem banálisnak, mert tizenkilenc éves voltam, és egész addigi életemben most először rúgtam be istenigazából. Lassan felfogtam, hová kerültem: Zoltán autóbusz-karosszériából összetákoltt hétvégi házába, amelybe egy ormótlan vaskályhát is beállított, hogy télen is kiruccan-hasson egy-egy jó bulira a barátaival vagy elszántabb nőcskékkal (hogy irigyeltem őt értük!). A kályha régen kialudt, a jégvirágos ablaksor a kinti fehérség hidegét sugározta, és a halántékomban lüktetni kezdett a másnaposság. Zoltán a kétszemélyes vaságyon hevert keresztben, minden pokrócot, párnát maga köré gyűjtve — nekem ezért nem jutott belőlük. Felültem, az órámra néztem, és megrémültem. Fél négy van, és nekünk háromnegyed hétre a tisztí klubban kell lennünk, sőt, nekem még haza kell szaladnom átöltözni — szabadságos katonaként nem jelenhetek meg ott civilben. Megpróbáltam felrázni Zoltánt, kibontogatva a takaróiból, hogy a hidegtől magához térjen. „Hagyj békén!” — nyöszörögte. — „Aludni akarok.” — Hiába gyözködtem, hogy ha nem érünk oda idejében, nem lesz Thészeusz, és akkor megtörténik az, amit tegnap — már nagyon részegen — elárult nekem. — „Menj egyedül, vidd a Trabantot!” — „De hát én nem tudok vezetni.” — „Nem baj. Azelőtt én se tudtam” — morogta, és befúrta magát a párnák közé. Kétségbeesés fogott el, ám nem tehettem mást, vacogva belebújtam a kabátomba, és kirohantam a házból. A kocsival nem kísérleteztem; a behavazott szántáson átvágva elbukdácsoltam az országútig, amely az ártéri erdő gátjától tizenegy kilométer hosszan, nyílegyenesen vezet a város központjáig.

TEGNAP REGGEL érkeztem Sárdra. A laktanyából késő délután engedtek el, a közvetlen vonatot már lekéstem, ezért a fél országot megkerülve, egész éjszaka utaztam, de bármilyen törődött voltam, először nem haza mentem. Edittel szerettem volna találkozni, aki ugyan nem válaszolt a leveleimre,

mégis azt reméltem, a váratlan találkozás legalább meghökkenti annyira, hogy hajlandó lesz szóba állni velem. És már az első sarkon megpillantottam — nem őt, hanem a fényképét, azaz nem is az övét, mert ahogy odaértem a plakáthoz, rájöttem, hogy azon egy nála tíz—tizenöt évvel idősebb nő képmása van: ugyanaz az ózarc, csak kissé már kikerekedve, ugyanaz a sima, hosszú haj (színét a fekete-fehér képen nem lehetett megállapítani), csak sejtetően rövidebb, ahogy a harmincadik évüket betöltött nők hordják. A kép fölött és alatt ezt olvastam:

ŐSBEMUTATÓ!

ÚJ MAGYAR DALMŰ!

ARIADNÉ

kamaraopera egy felvonásban

Szövegét írta, zenéjét szerezte és színpadra állította:

Horkai Andor karnagy,

a sárdi Állami Liszt Ferenc Zeneiskola igazgatója

<i>Szereplők:</i>	Ariadné	Kertai Adrienne (szoprán)
	Minótauros	Horkai Andor (bariton)
	Thészeusz	Papp Zoltán (néma szereplő)

Zongorán kísér: Lányi Péter

Bemutató: 1967. január 1., a FEGYVERES ERŐK KLUBJÁBAN

Belépődíj: 10 Ft.

— Ezt vastag filctollal áthúzta valaki, és odaírta melléje: MINDEN JEGY ELKELT.

Erre elmegyek, határoztam rögtön. Horkait ismerem, néhány évig én is jártam zeneiskolába; a szolfézsórákról éppen miatta maradtam el — amikor az anyagi türelmű Margit néni megbetegedett, és ő helyettesítette, megriasztott az erőszakos modorával. Folyton gúnyolódott rajtunk, s amint észrevette, hogy fiú létemre a legapróbb sértésre is kibuggyannak a könnyeim, engem választott céltáblának. Kétszer-háromszor végigszenvedtem az óráit, aztán végleg kimaradtam; anyám csak az év végén tudta meg, amikor a hiányzások miatt a zongoravizsgát se tehettem le. De ki lehet az a Kertai Adrienne? Ezzel a névvel még nem találkoztam. Talán rokona, esetleg egészen közeli rokona Editnek? Jó lenne megismerkedni vele — lehet, hogy ő összehozna bennünket... Papp Zolihoz indultam, aki öt évig színész volt a sóti

Nemzeti Színházban, de egyszer részegen összeverekedett valami minisztériumi emberrel (mások szerint 56-ban tagja volt a nemzeti bizottságnak), s emiatt az ország összes színházából kitiltották. Sárdot jelölték ki száműzetése helyéül, s itt jókora orrára mutatva sokáig így mutatkozott be: Publius Ovidius Naso, mígnem egy sértődött tanácsi tisztviselő megnézte a lexikont, s szépen megkérték, hogy viselkedjen rendesen, különben a Soós Sándor Művelődési Házból is kirúgják, pedig már fontolóra vették, hogy ő vezesse az irodalmi színpadot. Zoltán hallgatott a jó szóra. Ennek köszönhetem, hogy — a színpad legjobb versmondójaként — már elsős gimnazista koromban a famulusa, majd — negyedekre — a barátja lettem. Viszont az ivócimborája nem — ettől ő maga óvott meg, pertut is csak az érettségi után ivott velem.

— Te — kérdeztem Zoltánt az irodájában, abban a kis lyukban, ahol a takarítószereket is tartották —, miféle opera ez az Ariadné? Tényleg Horkai írta? És ki az, aki a női...

— Marhaság! — bömbölte Zoltán. — Az a tehetségtelen barom úgy lopkodta össze Glucktól meg Richard Strausztól.

— Akkor miért játszol benne?

— Hogy játszom, az túlzás. A végén berohanok, és kimentem a kis Adát a vérnősző szörnyeteg karmaiból.

— Adát? — csodálkoztam.

— Kertai Adrienne-t, őt hívják Adának. Te, persze, még nem ismered. Az idén került énektanárnőnek a Hármashídibe. Ő igen, neki hangja is van, és a segge is gyönyörű. Az ő kedvéért mentem bele a dologba, meg ezért... — kinyitotta a szekrényt, és a partvisok, felmosórongyok közül kivett egy üveget. — Még három ilyen van otthon. Szilvapálinka: Horkai ezzel honorál. Kérsz?

Riadtan tiltakoztam. Zoltán nem erőltette, meghúzta a palackot, visszatette a rejtekhelyére, majd gyorsan ablakot nyitott.

— Nagy a füst idebent, te nem érzed?

Bólintottam, bár még egyikünk se gyújtott rá.

— Te, Zoltán — folytattam óvatosan —, én nem mehetnék el a bemutatóra? Tudnál jegyet szerezni?

— Jegy, az már nincs. Nagy esemény ám ez ebben a sárfészekben. Meg elterjedt a hír, hogy... na, de ezt most hagyjuk! Idefigyelj, pampuskám! Beviszlek én téged; a színpad mögül végiggyönyörködheted az egészet, s aztán tanúja leszel a hőstettemnek.

— Mi az, hogy néma szereplő? Te nem fogsz énekelni?

— Nem, pedig énekelni is jobban tudok, mint a fő-zeneigazgató úr. Micsoda Minótauroszt lennék én! Ha láttál volna fénykoromban Luciferként a Tragédiában! De Adát hiába környékezi — sajnos, én is. Azt mondják, hogy Bakos Dénes, a Borgazdaság igazgatója udvarol neki, nem is eredménytelenül. Horkai ezzel se törődik, pedig könnyen megütheti a bokáját. A próbákon olyan vérben forgó szemekkel bámulja a nőt, mintha valóban fel akarná falni. Teljesen megbolondult, térden csúszik előtte, éjszakánként az ablaka alatt ácsorog — te olyat még nem láttál!

— Dehogynem — mondtam szomorúan, és hirtelen megsajnáltam Horkait: szegény gnóm, az öregkor küszöbén kell átélnie ugyanazt a kilátástalan szenvedélyt, amibe én tizenhét-tizennyolc évesen majdnem beledöglöttem. Hát sohasem lehet ettől megszabadulni? Eddig abban reménykedtem, hogy ha

felnőtt leszek, nekem is úgy hullanak majd ölembé a nők, mint Papp Zolinak, csak a kisujjamat kell értük kinyújtanom. Vagy meghódítom és feleségül veszem Editet, s azután a többi nő nem fog érdekelni többé. Mi lesz velem, ha — mint ez a dilettáns zenetanár — én is egész életemben csak epedni fogok utánuk?

— Ne búsulj — mondta Zoltán, aki mindig ráérezett a hangulataimra —, olyan murit csapunk ma, csak mi ketten, hogy még! Nórácska úgyis a Tátrában van a férjével. Kimegyünk a házamba, viszünk bort — pálinkát nem, ne félj, az az én aranytartálékomban —, vacsorát főzök, iszogatunk és beszélgetünk, éjfélkor boldog új évet kívánunk egymásnak, jót durmolunk, aztán visszajövünk a városba, és együtt megyünk a tisztai klubba. Akarod?

Akartam. Még szerettem volna megkérdezni, hogy Kertai Adrienne nem rokona-e az én Editemnek, de nem mertem — féltem, az derül ki, hogy semmi közük egymáshoz. Felálltam. — Most hazamegyek aludni. Hányra jössz értem?

— Hétre — rikkantotta Zoltán —, addig ügyelnem kell ebben a kócerájában. Mellesleg, itt van a remekmű szöveggönyve. Olvass bele, ha már annyira érdekel!...

EGY PERCRE MEGÁLLTAM, hogy kifújjam magam. Háromnegyed négy volt. Ha jól kilépek, két óra alatt beérek a városba; lesz időm hazamenni, átöltözni, és jó húsz perccel hét előtt a tisztai klubban vagyok. Ha nem is engednek be jegy nélkül, Zoltánra hivatkozva kihívathatom és figyelmeztethetem Adát. Ada! Most jöttem rá, honnan ismerős ez a név. Gyerekkoromban a legfinomabb csokoládészeletet hívták Adának — akkor nem tudtam, hogy Rákosi Mátyás szülőfalujáról, és hogy épp emiatt tűnt el a boltokból ötvenhat után. Én nagyon sajnáltam — nemcsak olcsó volt (egy forint), hanem egészen különleges ízű, a Sport szeletnél is jobb, az Öcsit és az Inotát pedig össze sem lehetett vele hasonlítani. A papírtok rajza is lenyűgözött: országutat ábrázolt, két oldalán sudár jegenyesorral, a kis méret miatt erősen rövidülő perspektívában, úgyhogy az ábra láthatárán egészen összefutottak a vonalak, mintha ott — egy pontban találkozva — véget is érnének az út-szélek egyenesei; és én sokszor elképzeltem, mi lehet azon túl: egy még szebb táj, erdőkkel, tavakkal, apró szigetekkel, melyeken a Keringő desszertdoboz táncospárjai forognak, vagy egy hatalmas város vörös téglás gyárai és égbe nyúló üvegpalatái — s talán éppen ezt a várost hívják ADÁ-nak?... És most itt állok a kemeneci erdő szélén, az árvízvédelmi töltésnél, ahol a Sárdra vezető út kezdődik, két oldalán jegenyesorral, és előttem, a messzeségben, az út szalagja elkeskenyedik, és az egy pontban való találkozást csak azért nem láthatom, mert arrafelé már könnyű, délutáni köd lebeg. S azon túl vár rám — de vajon réám vár-e? — ADA, akiről most tudtam meg, hogy nem álombeli táj és nem a jövőendő üvegvárosa, hanem egy szép és vonzó, bár számomra — az életkora miatt is — elérhetetlen asszony. Igaz, hogy az Ada csokoládé címkéjén nyár volt: a fák zöldelltek, a mezőn pipacsok virítottak, most pedig mindent hó borít, a jegenyék zúzmarásak, és csak a mennybolt ugyanolyan kék, s ezen a valóságos tájon is lebukni készül a nap — vagy azon fölkelőben volt? Vagy nem is volt nap rajta?... Mindegy, nekem most mennem kell, nem vesztegethetem tovább az időmet; mindenáron ott kell lennem a bemutatón!... Gyors léptekkel indultam Sárd felé.

TEGNAP ILYENTÁJT ébredtem, még gyűröttebben, mint ahogy megérkeztem. Anyám már otthon volt, de nem akart felzavarni, csendesen ült a konyhában, s amikor kimentem hozzá, felugrott, hogy megmelegítse az ebédet.

— Elmész ma este, kisfiam? — tudakolta félenken.

— Zoltán kivisz a vikendházába — válaszoltam, és lelkifurdalásom támadt: szegény anyám megint egyedül szilveszterezik, s még arra sem számíthat, hogy a holnap estét vele töltöm. Holnapután meg már elutazom. De hát úgylis havonta meglátogat Csomorkányban — nyugtattam magamat, és ebéd után visszafeküdtem a heverőmre, hogy elolvassam a szöveggönyvet.

Így kezdődött:

Szín: a labirintus trónterme. Minótauros lassan felemelkedik trónszékéből.

MINÓTAUROSZ

*A labirintus úgy épült körém,
hogy bármerre is járok, mindig a
középpontjában én vagyok, bika-
pofájú, ám vad, emberszívű rém.
Mert én vagyok a törvény, nem Minósz,
Kréta ura. A kéjvágó, gonosz
Zeusz igazi arca én vagyok,
kit ő ezért börtönbe dugatott.
Bűnben fogantam, és a bűn nevelt fel;
büdös vagyok, de büdösebb a perzselt
ökörhús, amit kéjesen szagol
az áldozatra éhes égi orr,
és még illatozóbb a hekatomba,
ha népek száza hull elé halomba.*

(Zenekari közjáték, amely a folyosókon bolyongó Ariadné közeledtét érzékelteti.)

*Ki az, ki jő, ki közelít
a labirintus éjsötét
járatain? Athén új szűze,
vagy ifjú — izmos és derék —,
hogy kettős éhemet elűzze:
ágyékomét és gyomromét?*

ARIADNÉ (belép)

*Megállj, ne bánts, ó, szörnyeteg!
Bár szűz vagyok, nem a tied.
Ismerd meg lánytestvéredet!
Kérlelni jöttem tégedet...*

— És így tovább, oldalakon keresztül. Minótauros elször meghatódik attól, hogy nővére a tiltás ellenére felkereste őt, majd felbőszül, megtudva a látogatás igazi célját: Ariadné azért jött, hogy rábeszélje fivérét, ne bántsa az athéni ifjakkal érkezett Thészeuszt, akibe ő beleszeretett. A királylány nagy nehezen lecsillapítja a szörnyeteget, ám

az kegyetlen és aljas feltételt szab: megkíméli az athéni szépfiút, ha Ariadné önként neki — a testvérének — adja magát. A lány erre, természetesen, nem hajlandó; nem is annyira a vérfertőző nász, inkább féltestvére rútsága és állatbúze riasztja — legalábbis a szövegből ezt olvastam ki. Minótauroszt tört ragad, hogy leszúrja nővérét, s ekkor rohan be a színre Thészeusz, azaz Papp Zoli, és felkoncolja a torzszülöttet... Émelyegve dobtam félre a szöveggönyvet. Ha ilyen visszataszító a zenéje is, semmi keresnivalóm az előadáson. Egyáltalán, hogyan engedélyezhették ennek a förmedvénynek a bemutatóját, és éppen a tiszti klubban? Akkor még sejtelmem se volt róla, hogy a közönség nem az andalító dallamokért tódul az operára, hanem, mert a fináléban valódi gyilkosságra, igazi vérontásra számít... Türelmetlen dudálást hallottam: a barátom Trabantja kanyarodott a házunk elé...

MÁR EGY ÓRÁJA MENTEM — az órám háromnegyed öt volt, amikor észrevettem: alig haladtam előre. A világ furcsán megváltozott körülöttem. Még mindig nem ment le a nap, holott ebben az évszakban ilyenkor már vaksötétnek kellene lennie; a messzeségben ugyanaz a lenge köd remeg; a mennybolt kékje is ugyanolyan tiszta és határozott, mint amikor elindultam; vakítóan fehérek a behavazott szántóföldek; s mintha harmadszor-negyedszer is ugyanaz a fácánkakas futna át előttem az úton. Autó nem jön, sem az erdőből, sem a város felől... Csend van, hatalmas csend, csak a lépteim ropognak, ha az útpadka jeges hórétegére tévedek. És egyre ölmosabb fáradtság kerít hatalmába; legszívesebben leülnék, hogy néhány percet pihenjek, de tudom, hogy nem lehet — most én vagyok az egyetlen, aki megakadályozhatja... Jaj, ha nem érek oda idejében! Ha most leülök, lefekszem, elalszom, megfagyok... De mi ez? Hiszen ezt a kilométerkövet, ezt a villámperzselt jegenyét, ezt a keréknyomban hányódó olajosflakont már láttam! Mikor is? Tíz perce, félórája, még korábban... S ha hátranézek, miért látszik még mindig a gát? Az út nyílegyenes, de azt, ami előttem van, ködfátyol takarja, míg az, amit elhagytam, éles kontúrokkal sötétlik: nemcsak a töltés, az erdő csupasz koronái, hanem a fagyott nyúldög is, amely mellett egyszer — vagy kétszer? háromszor? — már elhaladtam... És az óram negyed hatot mutat, a sötétség mégsem ereszkedik le, a várostól való távolság se csökken, pedig már látnom kellene a sárdi dombokat, a gabonátároló sárgára mázolt betonhengereit, a vasúti sorompót — lehetséges, hogy nem jó irányba tartok? Talán egy másik utat építettek a bevonulásom óta? Másik utat, épp ily egyenest? De hová, hová? Hiszen más város nincs errefelé — talán egy új, titkos katonai támaszponton? Akkor bajba kerülök, ha igazoltatnak, mert civilben vagyok... Mit tegyek? Visszaforduljak? Mire visszavánszorgok a buszkarosszériához, és felrázom Zoltánt, ráveszem, hogy beüljön a Trabantjába, már késő lesz... És most megint ugyanaz a köve dermedt nyúltetem, előttem átsurrano fácán, gyászszalagos, csorba kilométerkő, belapult olajosflakon, zúsmaralepetten is fekete, villámsújtotta jegenyetörzs — hat órákor, a még mindig szünetlen, átható, fagyos fényességben... Ekkor értettem meg, hogy hasztalan minden erőfeszitésem, mert **EGYENES LABIRINTUS**ba kerültem.

... **FÉL NYOLCRA** értünk ki a buszhoz. Zoltán begyűjtött, és hozzáfogott a vacsorakészítéshez. Nekem addigra elment a kedvem a muritól: anyámra

gondoltam, aki egyedül ül a tévé előtt, és biztosan sírdogál — mióta apám elment, gyakran találtam a már régóta üresen villódzó készülék előtt vagy a sötét konyhában, s ilyenkor mindig büntudatom volt, pedig csak moziban voltam vagy Zoltánnal beszélgettem az albérletében. Most is, miközben vacogva és üresen kuporogtam az ócska díványon, felnőtt barátom túlhevült fecsegését hallgatva, hidegség markolászta a szívemet, s arra gondoltam, milyen jólesett három hete meglátnom anyámat a látogatóteremnek kijelölt zászlóaljkerületben — a laktanya dermesztő poklának egyetlen meghitt, langyos zugában —, s bár szégyelltem, hogy annyira ragaszkodom hozzá, a látogatásairól aligha tudtam volna lemondani.

— Elolvastad a librettót? — rezzentett fel Zoltán.

— Igen; borzalmas — válaszoltam.

— Versnek is? — kérdezte komolyan.

— Versnek talán nem, csak amiről szól. Nem is értem, hogy lehet ezt Sárdon...

— Te még sok mindent nem értesz. — Zoltán könnyezve hagymát megtélt és vágyakozóan sandított a borosüvegre. — Tölts már egy pohárral! Magadnak is!

— Mit nem értek? — kérdeztem, a poharakat töltögetve. — Te mondtad, hogy az egész Horkai beteg lelkének szüleménye.

— A zene igen, de a szöveget egy barátja írta ötvenhat decemberében, s amikor megtudta, hogy le fogják tartóztatni, Horkaira bízta. Aztán a szerencsétlen meghalt a börtönben, ez a csirkefogó pedig eltulajdonította a drámáját, és felhasználta a saját vacak operájához, aminek egyetlen eredeti hangja sincsen. És mindezt azért, hogy Adát megszerezze.

— Azt mondtad, nem sikerült neki.

— Ennek?! Tán még Bakos Dénesnek se. Eddig. Mert ami késik, nem múlik.

— Ki az a Bakos Dénes?

— Nagy hatalom, övé az egyetlen jól menő állami gazdaság a megyében. Igaz, hogy teletömték kölcsönökkel, amiket sohasem kell visszafizetni... Most talán még vonakodik a kis Ada, de biztos vagyok benne, hogy előbb-utóbb ennek a gorillának a hányás- és hűgyszagú ölébe pottyan. Tudod te, micsoda bacchanáliákat rendez ez a tanyáiban, és kik a vendégei? A megyei első titkár is csak az asztal végén húzhatja meg magát.

— Ez igaz? — kérdeztem hitetlenkedve.

— Igyunk! — mondta Zoltán. — Felteszem a vacsorát.

Később, amikor a pörkölt javát már megettük, és bennem is egy liternél több lötyögött, kezdtem felháborodni ezen a Bakoson és azon, hogy egy szép és tiszta nő, aki az én — dehogyis az én — Editem felnőtt kiadása, ennek a dúvadnak a markába fog kerülni.

— Te, Zoltán — kezdtem, kissé akadozó nyelvvel —, nem lehetne megakadályozni, hogy Kertai Adrienne a Bakos szeretője legyen?

— Már hogyan lehetne? — süvítette Zoltán. — Elég, ha egy pillanattal később rohanok be.

— Hova?

— Hova, hova, hát a színpadra.

— Nem értem — motyogtam.

— Hogy is értenéd? Amikor Horkai beállított hozzám a pálinkával, és az

egyik üveget mindjárt ki is hörpintettük, teljesen elázva kibökte, hogy a kelléktőrön kívül van ám egy ugyanolyan igazi töre is, és az előadáson azzal fogja leszúrni Adát, ha addig nem lesz az övé. Meg is kért, hogy ne siessek a berohanással.

— És te megigérted neki?

— Meg. De csak azért, hogy elaltassam az éberségét. Ámbár, ha jól meg-gondolom, Adának jobb lenne meghalnia, mint hogy annak a másik vérnősző baromnak a prédája legyen...

Olyan hányinger fogott el, hogy jobbnak láttam rögtön kirohanni a házból és a szűz havon könnyíteni magamon. Szűz hó, mint amilyen én vagyok. Okádnom kellett a saját szüzességemtől.

— Rosszul vagy? — Zoltán nagyon részvevő lett, amikor visszatántorogtam. — Feküdj le, cimborá, én még eliszogatok magamban.

— Zoltán, Zoltán — zokogtam. — Ugye, nem hagyod, hogy Horkai megölje? Ugye, kicsavarod a tört a kezéből? Kérlek, nagyon kérlek, ne engedd, hogy elpusztítsa ezt a... ezt a szépséget! Mondd, nem Edit nagynénje véletlenül? Vagy a mostohanővére? Annyira hasonlít rá...

Zoltán füttyentett: — Szóval ezért izgatod magad annyira. Hát jó, ne félj, idejében ott leszünk és vigyázni fogunk, hogy Bakos elvtárs egyetlen karcolás nélkül kaphassa meg, ami jár neki.

— Miért beszélsz így? — bógtam. — Hiszen én nem a Bakos, még csak nem is Edit miatt... Hanem miattad! Magadra vennél ekkora bünt, mert neked se feküdt le?

— Minek rontsam el a jámbor sárdiak szórakozását? — vontá meg a vállát Zoltán. — Azt hiszed, egyedül én tudok Horkai tervéről? Csak nem gondolod, hogy egy dilettáns fércművére vásárolták fel a jegyeket hetekkel előre? Nem, barátom, itt mindenki vért akar látni, és ha én ezt megakadályozom, engem tépnek cafatokra. Ezt akarod?

AZ IDŐ EGY HELYBEN TOPOGOTT, de én — Zoltán kérdését és a rá adható válaszokat mondogatva — erőt vettem magamon, és folytattam utamat, bárha még mindig ugyanaz a nyúldög, ugyanaz a flakon, ugyanaz a fácán, ugyanaz a kilométerkő, ugyanaz a jegenye — sörétszürkén, szétlapulva, rozsdabarnán, csorba-görbén, villámszélütötten —

és kék az ég fenn,

s a perspektíva végén

köd borong;

s a napkorong,

a szétfolyt égi tyúktojás,

a csend

zsríjában serceg egyre:

a szélein,

a szél ölnén,

felpöndörödvé-feketedve,

szétterülve,

összesülve

a fellegek szalonnadarabkáival;

résemet, amíg a mutató a hét felé közeledett, és ekkor... ekkor végre... a klapanciák labirintusából fényre lépve, RÁJÖTTEM, MIT KELL TENNEM. Becsuktam a szememet, és karomat — akárha vak lennék — előrenyújtva, mentem, mentem, mentem, mentem, mentem, mentem, mentem, és egyszer csak mozdonyisípot, vonatkerék-zakatakatakát hallottam és borizú bakterhangot: — Fiatalember, álljon meg, nekimegy a sorompónak!

Kinyitottam a szememet: ott álltam Sárd szélén, a gyengén megvilágított vasúti átjáró előtt. PONTOSAN HÉT ÓRA VOLT.

KÉSŐ VOLT HAZAMENNI, egyenesen a tiszti klubba indultam. Csak beengedjenek! Nem is annyira az öltözetem, inkább annak állapota miatt aggódtam. Töredezett kérgű, hólatyaktól kifehéredett bakancsom; kinőtt, elkoszolódott télikabátom; fejemen apámnak az ötvenes évekből megmaradt műszörmés, kék posztósapkája (csak a vörös csillagos jelvényt szereltem le róla), — nincs az a portás, aki ilyen toprongyosan jobb helyre — és a fegyveres erők klubja annak számított — beeresztene.

Nem is tévedtem. A ruhatáros-portás rögtön kiszúrt, hiába próbáltam behúzott nyakkal elslisszolni mellette.

— Az elvtárs hova megy? Van belépője?

— Nincs, de én csak az operára... Tud jegyet adni?

— Minden jegy elfogyott, és már tíz perce megy az előadás. Úgyhogy menjen innen, kérem szépen!

— De én... de én katona vagyok, és a Kiss százados azt mondta...

— Katona, civilben? — A portás — nyugdíjas rendőr lehetett — körül nézett. A presszó ajtajában éppen akkor jelent meg egy bizonytalan mozgású vegyvédelmi tiszt. — Főhadnagy elvtárs, legyen szíves! Ez a fiatalember azt állítja, hogy katona, és valami Kiss századost keres.

— Akkor nem engem, mert én Jánvári vagyok — állapította meg derűsen a főhadnagy. Majd, összeszedve magát: — Megmutatná az igazolványát?

Remegve kotortam elő a katonakönyvemet; benne volt, összehajtogatva, a szabadságos papírom is.

— Bakó Imre honvéd, csomorkányi lövészezred, három nap szabadság — összegezte a főhadnagy. — És mit jelent ez a polgári hacuka?

— Főhadnagy elvtárs, jelentem, az úgy volt...

— Ne jelentsen! — legyintett a vegyvédelmis. — Egy nyúl nekem ne jelentsen, hanem örüljön, hogy jókedvemben talált. Távozzon!

Nem mozdultam, s ez őszinte megrökönyödést váltott ki belőle: — Na, mi van? Mondtam, hogy lelépni. Bevitessen a VÁP-ra?

— Főhadnagy elvtárs, jelentem, nekem okvetlenül be kell jutnom az operaelőadásra. Nem bánom, ha utána lecsukat, de...

— Opera, mi? Az kéne! Meg szavalóverseny, kulturális seregszemle, istenfasza! Ne bassza meg a kopasz, kurva úristen!... — üvöltötte, teljesen kikelve magából. — Persze, előfelvételis a fiatalúr! Egyetemi század! Rohadt, sumák banda — de majd én meghajtom magukat, hogy vízipólozni fognak a tökeik! Járőr, hozzám! — Ezt már egészen elhaló hangon mondta, és a ruhatári pulton áthajolva, sugárban hányni kezdett. Én pedig, a nyugdíjas rendőr meglepetését kihasználva, kimenekültem az utcára.

Álltam a színházterem vastagon elfüggönyözött ablakai alatt, s igyekeztem elkapni néhány hangfoszlányt. Zongoraakkordokat, sikító női hangot,

Horkai reszelős baritonját hallottam, de a főutcán vonuló katonai gépkocsioszlop dübörgése ezt is csakhamar elnyomta. — „Hová mehetnek ezek ilyenkor?” — gondoltam dühösen, s már majdnem lemondtam a bejutásról, amikor eszembe villant a megoldás. A tiszti klub mögötti házban lakik Varga Karcsi, aki egyszer megmutatta, hogy pincéjüket csak egy rozsdás vasrács választja el a klub alagsorától. Ha azt ki tudjuk nyitni, már bent vagyok az épületben, és az alagsoron, konyhán, éttermen keresztül — a cerberust megkerülve — eljuthatok a színházteremig.

Karcsi, szerencsémre, otthon volt, és elég könnyen rávettem arra, hogy segítsen nekem; még a zseblámpáját is kölcsönadta. Együtt vertük le a rácsról a lakatot, de ezután már egyedül folytattam az utat: a lámpa fényfónala vezetett...

Először a szentárolóba kerültem. Alaposan összekentem magam, amíg átvergődtem a brikethegyeken; reméltem, hogy találok majd vízcsapot, ahol kezét, arcot moshatok — persze, nem találtam... A krumpliraktár következett; a kékesfehér burgonyacsírák egymásba gabalyodva, pározó kígyókként kúsztak a keskeny ablakok felé, szisszenve nyomódtak szét a talpam alatt, mérges nyálat fröccsentettek a bakancsomra... Poros pókhálóréteggel fedett, bezárt vasajtóba ütköztem, kétségbeesetten feszültem neki; lassan, csikorogva engedett — a zár nyelve elrozsdállhatott rég —, s óvóhelyszerűen kiöblösödő helyiségbe nyílt. Végigfuttattam rajta a zseblámpa gyöngé fénykörét: nyolc—tíz megroggyant sodronyú, emeletes vaságyat láttam, dohos pokrócok, huzat nélküli, nedvességfoltos párnák tornyosultak rajtuk; az egyik kupacot a rászáradt, megfeketedett vértől mocskos, kibomlott gézturbán koronázta. Az ágyak között világháborús német páncélöklök, táratlan PPS-géppisztolyok, kiszakadt vattabélésű pufajkák és birodalmi sasos tisztisapkák heverték testvéri összevisszaságban. A sarokban felfedeztem egy halom tányéraknát, szöggre akasztott kukoricagránát-füzért, s ami a legjobban meglepett: egy szétszerelt, vízhűtéses Maxim-géppuskát, amelynek csövét valaha gondosan zsákvászónba bugyolálták, de mostanra már csak penészes rongydarabok lógtak róla. Rozsdás, kicsorbult bajonettbe botlottam — magamhoz vettem, hátha szükségem lesz rá... A harmadik helyiség ajtaján elég volt a kilincset lenyomni — az olajfoltos cementpadlót nemrég takaríthatták, a falhoz támasztva állt a felmosóronggyal körültekert fejű partvis és a felfordított bádogvödör, mellette — gúlába rakva — vörös és nemzetiszínű zászlók — az egyik trikolórt kibontottam: hatalmas lyuk tátongott rajta... Már mélyen az épület belsejében járhattam, de feljárnak nem volt nyoma. Szűk folyosó vezetett tovább, sűrűn sorakozó zárkaajtók mentén; nyögéseket, sóhajokat, hörgést, kopogtatást véltem hallani mögülük, de a kémlelőnyílásokon bekukkantva üres priccseket, kövér árnyékot vető kübliket láttam, más semmit... A folyosó jobbra kanyarodott, és meredek csigalépcsőnél ért véget — jobb híján kapaszkodni kezdtem fölfelé. A padlásra kerültem. Körbevilágítottam: április negyedik, május elseji, november hetedik transzparensak, Lenin-, Sztálin-, Rákosi- és szerényebb méretű Kádár-képek álltak egymás mellett, a tetőgerendáknak támasztva, köztük néhány tabló az ellenforradalom rémtetteiről, a szovjet—magyar fegyverbarátságról és a Csehszlovákia területén megrendezett, Vltava fedőnevű hadgyakorlatról. Arrébb letört orrú, aranyozott gipsz Lenin-mellszobrok hunyorogtak, mintha figyelmeztetni akarnának: — Ne üsd az orrodat abba, ami itt történik! Nem fogadtam meg a tanácsot, tovább mentem, a keresztben fekvő, ezüst színűre mázolt felszabadu-

lási emlékmű nőalakján is átlépve, s már-már lemondtam arról, hogy valaha még lejutok innen, amikor egészen közelről, szinte a lábam alól, fénysugarak szöktek vibrálva, egymást keresztezve a magasba, és meghallottam Ada éterien tiszta, gyönyörű szopránját. Letérdeltem — a színpad mennyezetébe vágott csapóajtó volt előttem.

*Testvérem, drága jó fivérem,
csillagos homlokú bika,
ne kívánd a bűnbeesésem!
Én Thészeusz karjaiba
vágynom csak, és hiába kérlelsz, —
egy méh szült minket, ne feledd!
Ha meggyalázol — elemésztesz;
ne ontsd ki szűzi véretem!*

— énekelte Ariadne, azaz Kertai Adrienne, és a mesterkéletlen, ki tudja, honnan kölcsönzött dallamot annyi érzéssel töltötte meg, hogy kicsordultak a könnyeim, és azt szerettem volna, hogy még sokáig, nagyon sokáig énekeljen — hadd pihenjek meg itt, a hideg, enyv- és porszagú padláson, és zokogjak, mint két éve, amikor anyámnak elpanaszoltam, hogy Edit nem hallgatott meg, s aztán szégyenkezve, mert úgy viselkedtem, mint egy megvert kisgyerek, bezárkóztam a szobámba — anyám hiába zörgetett —, és késő éjszakáig Rilket olvastam... Könnyeim végigfolytak szénporos arcomon, rátelepedtek pókhálós bajuszomra — szivárgó taknyomat a kabátujjammal kellett letörölnöm, mert zsebkendő nem volt nálam —, most éreztem meg először, mennyire elcsigázott ez a két nap és a megelőző hónapok: az örökös kialvatlanság, az ostoba ivászat, a reménytelen gyaloglás, a megaláztatások sorozata, ami a bevonulásom óta ért — de most szerettem volna magamhoz ölelni Juhász örvezetőt, aki a röhögő öregkatonák előtt gyakoroltatta velem a vigyázzmenetet, a hadtápos őrmestert, akinek parancsára könyökig turkáltam a moslékban, és azt a részeg vegyvédelmis főhadnagyot, aki az imént ki akart zavarni a klubból; mindenkit, mindegyiket megbocsátó ölelésembe fogadtam volna — még azt a gépkocsizót is, aki krumplipucolás közben azzal dicsekedett, hogy a gyakorlaton parasztlányokat szedett fel, és az erdőbe hajtva a társaival megerőszakolta őket, meg Mancman tizedest, aki háromszor mosatta fel velem a folyosót takarodó után, mert ahhoz nem kell érettségi —, ezt az egész, butaságból gonosz, bumfordi, de szeretetre méltó világot, amelyben ilyen csodák teremnek, mint Kertai Adrienne — Ada — énekehangja... Ám az ária véget ért, és én megszorítottam a bajonettet, amellyel most már — merő szeretetből — ölni tudnék. Résen kell lennem: közeledik a végkifejlet.

A zongoraszólam újabb örült kakofóniái alatt, melyeket Lányi Péter még túl is játszhatott, lassan felemeltem a csapóajtót. Nem vettek észre.

Adrienne-t ebből a szögéből alig láttam, csak sötétszöke haja, görögösen redőzött, fehér ruhája villant meg a reflektorok fényében; Horkaival azonban farkasszemet nézhettem volna, ha fölpillant rám — szerencsére, nem tette. Bikamaszkot nem viselt — talán zavarta volna az éneklésben, meg anélkül is elég rút volt, fején a jelmezkölcsönzőből származó kétszarvú vikingsisakkal, amelynek a bikaságát kellett jelképeznie. A púpos, alacsony emberke innen felülről még szánalmasabb, groteszkebb jelenség volt, mint amilyennek az emlékezetem őrizte. Előrelépett, majdnem felbukva a lába közé csavarodott vörös palástban...

MINÓTAUROSZ

*Te kis pisis penészvirág,
szűz, bár az ujjadtól aligha,
te sérted meg a szent bikát:
Aszterioszt, a Csillagost ma?
Poszeidón az én atyám;
s mit tudhatod, te kis tehénke,
mért bújt Pasziphaé anyánk
a bűzlő marhabőrbe érte?
Azt mondod, hogy бүdös vagyok,
vérengző, kéjben telhetetlen,
de más fröccsent-e oly magot,
mely égne éjsötét öledben?
S új vágyra szítna, új meg új
gyönyörre, mely sohase lankad;
s athéni lányok és fiúk
vérét izlelhetné az ajkad.*
MINÓTAUROSZ

Nem, nem, soha!

ARIADNÉ

Akkor, nosza,

halj meg!...

— Horkai Andor előrántotta törét: az igazit, amely nem fog visszacsúszni a nyelébe, amikor Ariadné — Adrienne — keblének ütközik. A közönség, a számomra most arctalan-alaktalan masszává összefolyt sárdiak, akiket úgy szerettem az imént, s akiknek vérszomjas-kéjsóvár lihegését szinte a tarkómon éreztem ebben a másodpercben; a közönség, a tegnapi vérszagok emlékeitől remegő gyomrú, a pokol bugyrait beleikben hordozó, finomnak hitt kölniktől, arcvizektől szagló nők és férfiak: rendőrök, katonák, civilek; a közönség, amelyet most, amikor nem is láttam, láttam meg először életemben, felhördült, felsikoltott, felüvöltött, felugrás előtti görcsbe rándult, és várta, várta, várta, várta, várta, várta AZ IGAZSÁG PILLANATÁT...

Ám ekkor én, kezemben a rozsdás bajonettel, leugrottam a színpadra, és a zenetanár töre az én kabátomat hasította végig. Egyensúlyomat veszítve elestem, magammal rántva a halálra rémült Kertai Adrienne-t. De tüstént felpattantam, felsegítettem az énekesnőt, és fegyveremet Horkaira szegeztem. A gnóm bénultan állt, alig három lépésre tőlünk, éles és mégis hasznavehetetlen törét szorongatva, majd — helyzete reménytelenségét megértve — arcára sátáni vigyort erőltetett, és odaszólt a zongoristának: — Ne hagyj abba, Péterkém! A finálé még hátra van.

Lányi Péter bólintott, erős, vékony ujjáival lecsapott a billentyűkre (a kormányzó lépteire ismertem a Don Giovanniból), Horkai pedig — mintegy bizonyítva, hogy nem ártalmatlan kellék van a kezében — markolatig saját mellkasába döfte a törét. És még volt annyi ereje, hogy elhörögje a Bajazzók-ból lopott mondatot: — FINITA LA COMMEDIA!

EGY ÓRA MÚLVA még mindig az öltözőül szolgáló klubparancsnoki irodában ültünk. A holttestet már elszállították, s a késve, bár lóhalálában érkezett Papp Zolit Adrienne gúnyos szemrehányással elzavarta. (Én azért utánamentem, és megkértem, szóljon be anyámhoz: ne nyugtalankodjék, hamarosan hazamegyek.) Kettesben maradtunk. Jobb kezem sajgott a szorításoktól: mindenki, aki előbb tán Ada vérét akarta látni, bejött gratulálni; a helyőrségparancsnok — szabálytalan külsőmtől nagyvonalúan eltekintve — megígérte, hogy kitüntetésre terjesztet fel az alakulatomnál. Ada mosolyogva figyelt a háttérből. Ő senkivel sem volt hajlandó szóba állni, a tolakodókat hozzám irányította, hagyta, hogy egyedül sütkérezzem a dicsőség fényében, bár ettől nekem csak a szájízem keseredett meg, mert én csakis az ő elismerésére vágytam. Ezért nem mozdultam azután sem, hogy a közönség már szétoszolt, és a klub élete visszazökkent a megszokott kerékvágásba: a preszszóból részeg gajdolás hallatszott, és a portás ismét elutasított valakiket, akik illetéktelenül próbáltak behatolni a fegyveres erők szentélyébe.

— Na, kiskatona, hazakisérsz? — kérdezte Adrienne, megjátszottnak tetsző kacérsággal.

— Én magát a világ végéig... — ugrottam fel boldogan.

— Nem magát, hanem téged. És egyelőre maradj a helyeden, megvarrom a kabátodat.

— Ó, nem kell, nem kell — siettem el a tiltakozást. — Majd anyám...

— Szóval téged vár otthon az anyukád. Haza kéne menned megnyugtatni, nem gondolod? — És pillanatonként változó arca új kifejezést öltött: a félvilági nőét, aki megérti az anyák fájdalmát, és a legszívesebben visszaküldené hozzájuk a körülötte lebzselő fiaikat. De ezt csak most, irodalmi élményeim hatására, gondolom így — akkor Adrienne-Ada minden arczerdülése egyszerűen elbűvölt és édes sajgást keltett bennem; szerettem volna megkérni, hogy énekelje el még egyszer azt az áriát, amelyet a padláson kucorogva hallgattam, de nem mertem kérni semmit — örültem, hogy egyáltalán megtűr a közelében. Ezért mindenre kapható lettem volna.

— Ő most nincs otthon. Elutazott a rokonokhoz — füllentettem, és lángholni kezdett a fülem: hogy is hihetné el Ada ezt a nyilvánvaló hazugságot? Melyik anya utazna el, amikor a fia három napra hazajön a seregből? De Ada bólintott: — Jól van, akkor hát nincs akadály. — Ám előbb bevarrta a szakadást a kabátomon, és csak ezután kelt fel, bújt bele a bundájába. A kijáratnál diadalmas tekintetet vetettem a portásra, aki kirohant a pult mögül, és mélyen meghajolva, szélesre tárta előttünk az ajtót. Ada jót nevette, amikor elmeséltem neki első bejutási kísérletemet.

Tiszta, csillagfényes éjszaka volt. Hó csak a tetőkön, bokrokon fehérlett; a járda már síkosra fagyott, így karon foghattam Adát, s úgy éreztem, ő is örömet simul hozzám. Hogy szégyelltem a rossz bakancsot, a bokafixes sínadrágot, a posztósapkát: egész zilált, összekoszolódott öltözékemet! De Ada nem hagyott mentegőzni: — Az erdőbe én se vettem volna fel különbet. A többiről meg nem tehetsz — ezt mondta, míg én azon töprengtem, elmondjam-e neki az egyenes labirintust, késlekedésem fő okát — végül úgy döntöttem, hogy kinevetne érte.

— Mesélj magadról — kérte Ada, talán csak azért, hogy megtörje megilletődött hallgatásomat.

— Mit meséljek? — vonakodtam. — Velem még nem történt semmi.

Gimnáziumba jártam, felvettek az egyetemre, most katona vagyok. Ha elvégzem az egyetemet, visszajövök ide tanítani, vagy ki tudja? Ha veled egy iskolába kerülnék — tettem hozzá merészen —, egy percig se gondolkodnék.

— Nocsak — mondta Ada, és megszorította a karomat —, látom, kezdesz felbátorodni. Igaz, bocsáss meg, a bátorságodat már bebizonyítottad ma este.

— Te emlékszel rá, hogy ötvenhat előtt a legfinomabb csokoládét hívták Adának? — kérdeztem tőle, miközben Edit kislányalakja úgy olvadt szét bennem, mint egy csokoládéfigura.

— Meg engem — biccentett Ada. — Szerettem is nagyon, gyűjtöttem a címkeit...

— A jegenyés országúttal, ami összefut a horizonton? — vágtam közbe lelkendezve.

— Azzal. Meg is vannak tán még Sóton, egy Keringős dobozban.

— Nekem ajándékoznál egyet?

— Ugyan, miért?

— Hogy rád emlékeztessen — mondtam, és most már nem tudtam megállni, hogy el ne mondjam, milyen felfoghatatlan dolgok történtek velem a Kemeneceből Sárdra vezető úton, s hogy többször azt hittem, csak akkor juthatok ki a labirintusból, ha visszafordulok.

— De nem fordultál vissza — mondta Ada, és hangjában árnyalata sem érződött a gúnynak. — Miért nem? Hiszen egyáltalán nem volt biztos, hogy Horkai valóban meg akar ölni, és nem is ismertél engem.

Zavartan kezdtem magyarázni, hogy a plakáton levő képen nagyon hasonlított egy kislányra, akibe régebben — ezt a *régebbent* nyomatékosan hangsúlyoztam — szerelmes voltam, és hogy emiatt faggattam ki az előadásról Papp Zolit, aki aztán kint, a házában, elkotyogta... itt megakadtam, mert nem akartam szegény Zoltánt bemártani, és belefogtam a mentegetésébe, hogy ő is csak részeg fecsegésnek vélte, amit Horkai... és hogy különben is közelépett volna, de nagyon rosszul lett, nem tudott felkelni, ezért indultam el egyedül... azonban rá se kell haragudni, hiszen amint magához tért, berobogott a városba, és...

— Megérkeztünk — szakított félbe Ada. Kezet nyújtott. Én nem fogadtam el.

— Olyan jó lenne még beszélgetni — morogtam. — Holnap visszautazom Csomorkányba, és hónapokig ismét nem hallok emberi szót. Nem sétálnánk még egy keveset? Legalább a sarokig... — És reszketés fogott el, mintha ennek az eszeveszett és gyönyörű napnak minden feszültsége egyszerre tört volna ki belőlem. Iszonyúan szégyelltem magam: leginkább azért, mert — bár tudtam, hogy sarkon kéne fordulnom és elszaladnom — képtelen voltam megmozdulni, holott éreztem, hogy ezzel a gyerekes viselkedéssel minden esélyemet elvesztem Adánál. Esélyt? Mire?

— Gyere be! — mondta Ada, és retiküljébe nyúlt a kapukulcsért. — Csak a házinéni fel ne ébredjen!

DE NE GONDOLJ SEMMIRE! — csengettyűztek bennem Ada szavai. Ezt már a sötét kapualjban hallottam tőle. Ne gondoljak semmire — tehát férfinak tekint. Hogy is gondolnék? Már attól is megdicsőültnék érzem magam, hogy itt ülhetek a díványán és nézhetem a papucsát; a szekrényajtóra

akasztott selyemruhára, amelyben Ariadné volt, alig merek rápillantani, pedig pongyolába bújva, már elhagyta az ajtó fedezékét, és most kint motoz valahol a konyhában vagy a fürdőszobában — mindegy hol, csak ne maradjon sokáig!

A szoba gyorsan melegegett; kerek üvegablakos olajkályha fűtötte fel percek alatt. A konyakomba alig ittam bele; ő amit magának töltött, rögtön felhajtotta — csak ültem, ültem, elvarázsolva és elégedetten, s csak az zavart, hogy fácánok futkosnak át előttem az úton, és a nap korongja egyre közelebb, közelebb süllyed hozzám, megolvasztja az aszfalt jégkérgét és a szemembe vakít; belerúgtam az olajosflakonba, de a szétlapított, kővé dermedt nyúl oldalát találtam el — a nyúl nekiiramodott, és eltűnt a messzeségben; villám csapott a jegenyébe, lángra lobbant, a zúzvara sercegve olvadt le róla, mint a zsír; a csorba kilométerkövek egyre szorosabban sorakoztak, hamarosan tömör betonfalként húzódtak a folyamatosan szűkülő országút két oldalán, végül teljesen összeértek, és én ott álltam a hegyesszög csúcsánál, áthajoltam rajta, mint egy hajóorron, és *azon túl* nem volt semmi, pontosabban: a Semmi gomolygott és lüktetett agyagszürke ködként, amelyből a repedéseken keresztül lángnyelvek, villámok, formálódó galaktikák spirálkardjai csaptak ki és húzódtak vissza tüstént, mint a polipkarok, vagy mint a lábam alatt szétreccsenő krumplicsírák...

— Itt vagyok, Thészeuszom — libbent a szobába Ada; kávé és szendvicseket hozott. Ekkor hatolt el a tudatomig, milyen éhes vagyok — tegnap óta egy falatot se ettem. Ada a kávéból és a konyaktól, amiből ismét többet ivott, mint én, felélénkült, és mesélni kezdett. Én közben őt bámultam, ahogy hátradőlt a hatalmas, ódivatú karosszékben: a kék frottírköntös alól kinyújtott karcsú lábait, poharat tartó, lakkozott körmű ujjait, Editénél valóban rövidebb, de fénylőbb, óarany haját, puha ajkait, melyekről már letörölte a visszataszító árnyalatú rúzt, görögös, szinte ornyereg nélküli, egyenes vonalú orrát, zöld szeméit, magas, domború homlokát, melyet csak egy szemölcs rontott el némileg a jobb szemöldöke felett — néztem, néztem, és csak a hangja muzsikáját hallottam; jóval később — másod-, harmadnap — raktam össze szikkadt elmémben, mit is mondott. Voltaképpen banális történet kerekedett ki a szavaiból. Igen, énekesnőnek készült, be is hívták próbaéneklésre a porlói színház operatagozatára, de közben a forradalom — így mondta —, a meghallgatás elmaradt; aztán néhány nappal később a bátyját lelőtték Pesten, az anyja idegösszeroppanást kapott, s neki haza kellett utaznia Sótira, az anyját ápolta hónapokig — de így legalább kimaradt az eseményekből, mert a diáktársai közül többen — lányok is — börtönbe kerültek. Utána befejezte a tanárképzőt, és férjhez ment egy nála tíz évvel idősebb nőgyógyászhoz, aki rohamosan emelkedett fölfelé a ranglétrán, mivel a kollégái nagy része disszidált — két év múlva főorvos lett az osztályán, majd — miután a pártba is belépett — kórházigazgató. Csakhogy tavaly küldöttséget vezetett Franciaországba, és kint maradt. Adát kidobták a szolgálati lakásból, s mert a férje készpénzt se hagyott maga után, csak kártyaadósságokat, kénytelen volt állást vállalni — így került Sárdra. Az orvos férj az énekesnői pályának még a gondolatát se tudta elviselni, ezért aztán most...

— ... most itt vagyok megöregedve; a hangom is elment már; nem lett belőlem senki és semmi. — Ada minden átmenet nélkül sírva fakadt, s még mielőtt valami vigasztalót mondhattam volna neki, hányinger fogta el, és szájára szorított kézzel, öklendezve rohant ki a szobából. Gyámoltalanul to-

porogtam a fürdőszoba előtt — hallottam, hogy ilyenkor a fejét kell tartani annak, aki hány, de hát megtehetem-e ezt egy istennővel? —, s attól is félttem, hogy a lármára előcsoszog az öregasszony; visszakullogtam hát a szobába, s a falon átszűrődő zajokat hallgattam, készen arra, hogy szükség esetén Ada segítségére siessek.

Tíz perc múlva betántorgott, és falfehéren ült vissza a fotelbe.

— Most, ugye, undorodsz tőlem? — kérdezte. — Látod, ez vagyok én: egy elhagyott, iszákos nőcske — nem a te Ariadné! Pedig Horkai nyálás udvarlását is azért tűrtem el, hogy végre megint énekelhesek. De hiába, minden hiába — ez lett a vége! Leittam magam előtted — minden este ezt szoktam, csak magamban —, és most te is úgy nézel, úgy nézhetsz rám, mint egy... mint egy rongyra. Nagyon kérek, menj, menj most innen!

— Ada, édes, egyetlen, drága, csodálatos Ada! — vetettem magam a lába elé. — Hidd el, hidd el, hidd el, hogy én nem, én nem... számomra te vagy a legszebb, legtisztább nő a világon. Ezt éreztem meg már akkor, amikor a plakáton megláttalak. Hogy minden, ami eddig, előtted, minden semmi volt és tévedés, gyerekes ostobaság. De érted, térted én mindent megtennék... annál is többet, amit ma... teljesen véletlenül... Ha akarod, én most... én most az összes konyakot megiszom, és sokkal részegebb leszek, mint te, hogy ne szégyenkezz előttem!

— Istenem, milyen gyerek vagy még! — sóhajtotta Ada, felocsúdva. — Mondd, mit adjak neked, hogyan háláljam meg a jószágodat?

Főlnéztem rá, könnyesen csillogó szemmel, és nem mertem, még mindig nem mertem kimondani, mi az, amire a világon a legjobban vágyakozom.

Ada felállt:

— Várj, kimegyek a fürdőszobába. Fogat mosok, hogy ne érezd rajtami a hányásszagot.

NEM TUDOM, MENNYI IDŐ TELT EL AZÓTA... Fekszem Ada mellett, Ada testmelegében, a kettőnknek szűk fekhelyen, és a labirintusokra gondolok, melyeket egy nap alatt bejártam. Az *egyenes* labirintusra, amely a kemeneci erdő méhétől és tél borotválta ágyékától vezetett a vasúti sorompó szikéjéig, amely elvágta a születés előtti léttel összekötő út köldökzsinórját; a *sötét* labirintusra, amely zezzugos folyosókon, életem első két évtizedében kanyargott, a tisztí klub pincéjén és padlásán keresztül a színpadra nyíló csapóajtóig, zászlókkal, transzparenszekkel álcázott kelepceken át, melyek mélyén robbanásra váró aknák lapulnak; s a harmadikra, amely egyenes is, sötét is, mégis *fénylő*, élő asszonyi labirintus, amelyben örökkön-örökké ugyanazt a sikos lépést lehet megtenni — előre-hátra, előre-hátra —, de közben fényvéket száguld be a boldog emberfia: magasra, irdatlan magasra száll, és mélyre, pokloknál mélyebbre süllyed, örökös körforgásban, mint egy kozmikus óriáskeréken; s legvégül ott köt ki, ahol a párhuzamosok egy pontban találkoznak: a végtelenben, az Ada csokoládépapír végtelenjében, illetve a valóságos ADA-ADRIENNE-ARIADNÉ ölének, hitvány földi törekvéseimet a megvilágosodás útjára vezérlő mennyei szervének végtelenjében, a labirintusok labirintusában, melynek trónszékére nem a Minótauros, hanem hónál fehérebb spermám gomolygó csillagköde ül, hogy új világok, újdonatú világ-egyetemek szülessenek belőle... Ámbár a mi esetünkben erről aligha lehet szó. — „Öreg vagyok hozzád” — pityeregte Ada. „Hány éves vagy?” — „Nem

is merem megmondani: harminckettő.” — „Az semmi” — súgtam a fülébe. — „Csak tizenhárom évvel vagy idősebb nálam. De annyinak se látszol. Ha leszererek, átmegyek levelezőre, összeházasodunk, és egy iskolában tanítunk majd.” — „Nem, nem!” — tiltakozott Ada. — „Ezt nem tehetem meg veled.” — „Miért nem?” — „Mert nem. Majd megérted.” — „Sohasem fogom megérteni.” — „Dehogynem. Inkább ölelj meg még egyszer! Vagy nagyon fáradt vagy?” — „Jaj, dehogy!” — Később, újabb fényévekkel később, elmondta, hogy Bakos Dénes, aki holnap érkezik meg közép-ázsiai tanulmányútajáról, elutazása előtt megkérte a kezét. Azt ígérte neki, ha lehull a hó, csengős szánnal fog érte jönni. Elszorult a szívem. — „Igent mondtál?” — kérdeztem. — „Nem, persze, hogy nem!” — válaszolta. — „Csak olyan rossz volt egyedül. Különösen, hogy Horkai nem ment le a nyakamról.” — „Lefeküdtél Bakossal?” — kérdeztem felháborodottan. — „Nem, dehogy, hova gondolsz?” — tiltakozott, de én nem éreztem őszintének a tiltakozását. — „Ne haragudj!” — nyúlt utánam. — „Kár volt szóba hozni. Úgysem komoly.” — „Csak én?” — „Csak te” — hagyta rám, aztán felkelt, és előkereste a második konyakosüveget. Én már nem ittam...

És most itt fekszik, félig kitakarózva, felcsúszott kombinéval, megmutatva labirintusa sűrű bozóttal fedett, rózsaszínű bejáratát. Itt fekszik és szuszog, szuszog mellettem; és én nem merek lehajolni hozzá, hogy megcsókoljam, mert ajkai közül valószínűleg kiábrándító alkoholbűz árad. Vagy mégsem? Talán az is ugyanúgy elég, megtisztul benne, mint az összes eddigi kényszeredett-mocskos ölelések? Vagy ő egyformán élvezte valamennyit? Jobb, ha nem tudom meg. Hálával tartozom neki, mert megszabadított a fiúszüzesség kinjaitól — miért keressek újabb kinokat általa? Vajon Ariadnénak se Thészeusz volt az első? Lehet, hogy ő is tizenhárom évvel idősebb volt az athéni királyfinál, s Thészeusz ezért hagyta őt magára Naxosz szigetén? Ariadné is iszákos volt? Mi más lehetett volna?! Rideg, csak a hatalomba szerelmes atyja, nimfomániás anyja mellett, a mindenki elől dugdosott, torzszülött fivér árnyékában... Hiszen Bakkhosz jóelőre kiszemelte őt magának, mint Adát Bakos elvtárs... Nem ugyanez történik-e meg most mivelünk? A labirintus végpontja, ahol Ada édes párhuzamosai összefutnak, nem a kielégülésem — a kielégülésünk — pillanata-e, amin túl már csak az üres feketeség tátong és a pokol lángjai törnek át a megrepedezett agyagkérgen?... Utam véget ért: áthajolhatok a hajóorr formájú beton mellvéden, nézhetek, de nem léphetek át a világokat szülő vagy még semmibbé váló Sémmebe.

Felkeltem, és az ablakhoz léptem. Hajnalodott. És a kopár, kékesszürke derengésben váratlanul eleredt a hó. Sűrűn, egyre sűrűbben hulltak-keringtek a kövér, összetapadt hópelyhek; és én arra gondoltam, amíg kifelé bámultam és a röptüket követtem, hogy milyen csodálatos, kalandokban és élvezetekben gazdag élet vár reám. A Minótaurosz már legyőztem, nemsokára diadalt aratok a kentaurusok felett is, megküzdök az amazonokkal, törvényeket adok Athénak, leszállok az Alvilágba, elrabolom Helenét, s végül — annyi véres győzelem, lesújtó kudarc és csalódás után — Szkürosz szigetén a féltékeny Lükomédesz a tengerbe taszít majd. De a hálás athéniak évszázadok múltán kiemelnek szegényes síromból, és istenek kovácsolta pajzsommal, dárdámmal együtt méltó helyre temetnek, és az idők végezetéig tisztelni fogják az emlékemet.

És Adrienne-Ada-Ariadné, aki részegen, elcsigázva, szemérmetlenül kitakarózva alszik mögöttem a feldúlt takarók, párnák között — neki mi lesz a sorsa? Őérte holnap este, mire megvastagszik és keményre fagy a hó, eljön csengős szánján Bakos Dénes, ahogy ígérte, és gyöngye ellenkezésével nem törődve magával ragadja őt. Délebbre érve a szánt cicomás hintóra, az Égei-tenger partján a hintót hatevezős gályára cseréli, s azon érkeznek meg Lémnosz szigetére, ahol Bakkhosz feleségül veszi Ariadnét, és fejét a Hóráktól és Aphroditétől kapott koszorúval ékesíti.

Ezeket gondoltam, a kavargó hóesésbe feledkezve, mielőtt kilopakodtam Kertai Adrienne albérleti szobájából — óvatosan, hogy a házinéni meg ne lásson. Anyám kisírt szemmel fogadott, de nem tett szemrehányást, szóltanul csomagolta össze a holmimat.

Másfél óra múlva már a vonaton ültem. Háromnegyed tizenkettőre — tizenöt perccel a szabadságom lejárta előtt — értem be a laktanyába.

VARGA IMRE

Eper és lélek

A szokásos hétfői tanfolyam(unk)on találkoztunk ismét megvolt-szeretóm, ami részint várható volt, bár hol te, hol meg én maradoztunk el (okkal-ürüggyel) s így lett egy kis el- és meglepetés is. Épp az eprestál fölül hajoltam vissza a szoba-középen, s te ott álltál mögöttem. El is pirultál. Az első mozdulattal a zamatos ananász epret szádba helyeztem. „Nézd hoztam én is neked ajándékba ezt itt” s reklámszatyrodából elővetted a világról leszakadás egyik híres-neves középkorban írt könyvét. Azt adhattuk, mit a sors ránk bízott. Én ezt az érzéki gyümölcsöt, te pedig, tudván, milyen kedves számomra a kis barnás kötet, megvetted egy antikváriumban. Finom vagy. Nem mondasz olyanokat, hogy: kopj le rólam (meg a világ[om]ról), de azért segítesz, hogy megtaláljam a módját. Múljak a nagy teljesbe, válasszam a jobbik részt. Te meg mártáskodsz, cselédkedsz. A markomban tartott kettőből a szebb, épebb és illatosabb epret adtam a szádba. Nem tudom, maradt-e benned ízéről emlék; bármikor visszahívható. Mert én már nem. De érted is, a jobbért, érted is törekszem.

Ének éneke

Azt hittem, ő lesz a pecsét,
hitelt kap tőle a testem,
mind a gondolat s érzet.
S hogy: lezár. Bepecsételi
a legs. ebb időt, romolhatatlanná
az édest, s abban ő is üzenet
(marad) tétova koroknak.
„Tégy mint egy pecsétet a te szívedre.”
Ha mondtad volna is, nevetség.
Hahogy pecsét, folt esett inkább
nadrágomon s lepedőnkön.
Elpusztult magok, céljuk-tört
gondolatokként. Pecsét lett,
folt lett testemen, nem az ő
teste, hanem ami volt. Kopik,
fakul, míg el nem nyűvődünk.

GÖMÖRI GYÖRGY

Kézcsók

Amikor a pelyhesállú Franz Josef
(hol volt akkor még a Ferencjóska!) Varsóban
kezet csókolt atyai barátjának, a cárnak,
hálából, hogy az „európai béke védelmében”
beküldte seregét a rebellis tartományba . . .
Az ilyesmit nehéz elfelejteni.
(Különösen, ha áll még a Hentzi-szobor.)
De húsz, vagy harminc évvel később,
amikor már a „Szép Akasztott” mondta meg
Bécsnek: hogyan politizáljon,
és folyt a koncelosztás, a vasútépítés,
— kit érdekelt még az a varsói kézcsók,
meg a Világosig vívott békeharc,
s az Újépület udvarán a bitófa . . .
S bár csínján kell bánni a történelmi analógiákkal,
vegyük észbe: mi maradt végül Kakániából?

1937

Tengeresdi

*Milyen is az élet egy tengeralattjárón?
Mit érezhet a tenger alatt
aki ott eszik, iszik, alszik, emészt és maszturbál?
Erre a kérdésre választ magyar nem ad-
(hat), legföljebb, ha idegen állampolgár.
Na és ettől ugrik be Széchényi István,
ez a végig hajózható, (de vad-nyugati) gróf,
ez az önmardosó eszmeidomár,
meg méltó ellenfele, a (nemzetközi) felforgató Kossuth,
ki hajdan ilyen romantikus jelszót intonált,
mint: „Tengerre magyar!”
S a holló? „Sohamár!”
A történelem unfair; mink volt is — elveszi.
Volt tengerünk, s helyette mi maradt? tengeri.*

GÉCZI JÁNOS

[érkeznek egyszer és el is mennek]

*ötezer graféma
vagy ötezerkétszáz ez a fájdalom a mennyi
szöveg amelyben az ember magát fölfejté és
ottfelejté feszeget belülről
lakkdobozt bördobot szőlők fürge gyökerét
a gyökérben sunyin az ásványok nedve
meg a fehér habosan akár a szilvafák
a huzatos reggelen ha eléjük térdelnek a rémek
a rémek szóval ötezernyi vagy ötezerkétszáznyi
ami elejt és megemel
és észre sem veszed hogy a tested
a mozdulathoz tapad
hiszen föl föl földob és ha hullsz
megragad ha van még egy
erre legyen pontos és új szavad
a kard áttörli magát a fűzben elsimítja
a fűz haját az ígért katonák jötte előtt
(ilyen most ez a délelőtnyi május
mikor a szilvafák és a szavak)
mert megérkeznek egyszer a hősök is
és egyszer elmennek a hősök*

ötezer vagy kétszázzal több ennyivel merre
lehet disszidálni ha kell mert kell hiszen itt
és most és már borszagú és énekel
a fényes sok szurony
míg húsba hatolnak bátran mert beléjük hatol a hús
a határon (igen május álom
a tó peremén pedig a könnyűléptű szabadok
gomblikaikban habogó virág
szájukban homok) ahonnan van-e vissza
van-e hátha

föltámadni pedig nem szokás

a májusi szilvafák és a spiclik a fák mögött
a ringó ringlősiromlombba
hány graféma költözött hányat foszt a szél
hány sodródik át a fuvallatban
a határon hogy csak a hősöket
a hősöket ne lássuk a
fogdmegeket a fogatlan szájú merész időt
ahogyan kényes léptekkel szeli át a rétet
a heteket elevenül és kedvvel sirdogálja
a határon túl szerzett sebeket (hogy a május
nem lehet csak ezek a rügyekből kibontott üzenetek
ezek az egy lábon sóvárgó fák amíg
nem támad a szél amíg nem) talán
csak ötezernyi vagy ötezerkétszáznyi
nem több nem kevesebb
csupán annyian ahányan a hősök
akik megérkeznek
és el is mennek

Pozsgay-interjú Párizsban

TV 5, 1989. DECEMBER 6.

Magyarországon a közelgő elnökválasztás fő jelöltje az 56 éves Pozsgay Imre. „Az igazság órája” c. műsorunkban első alkalommal fogadtuk egy szocialista ország vezetőjét, aki megpróbál magyarázatot adni a keleti országokban folyó változásokra, az ott uralkodó viszonyokra. Ezt az adásunkat Európa 20 országában tudják fogni. Pozsgay Imre Magyarország államminisztere — nem beszéli nyelvünket. 1950-ben került kapcsolatba a kommunista párttal, 1976-tól kulturális miniszter volt, és megtalálta a damaszkuszi utat. A francia miniszter meghívására ellátogatott Franciaországba. Bátorította a többpárt-rendszert, s Magyarországon plyn választásokat tartottak, amilyen még sohasem volt a Szovjetunióhoz „csatolt” országokban.

*

— *Megmarad-e Budapesten a Lenin körút neve?*

POZSGAY I.: Erről a budapestieknek kell döntenüök, ez az elnevezés a történelmünkhöz tartozik. A helyi választások alkalmával döntést fognak hozni ebben az ügyben.

— *Nem lesz-e Magyarország feláldozva a nyugati hatalmaknak, mint ahogy volt XIV. Lajos, Napóleon, Clemanceau idején?*

P. I.: Clemanceau sem lenne méltó arra, hogy Budapesten utcát nevezzenek el róla. A XX. század folyamán Magyarország a cserbenhagyások áldozata volt, és ma is vannak ilyen veszélyek. Olyan tárgyalásokra gondolok, amelyekben mi nem vettünk részt. Azt gondolom, hogy a máltai találkozó nem ez a fajta megegyezés.

— *Adamec, a csehszlovák miniszterelnök nemrég kijelentette, azt szeretné, ha a szovjet csapatok kivonulnának Csehszlovákiából. Ön is szeretné ugyanezt Magyarországon?*

P. I.: Nekem is az a kívánságom, hogy a szovjet csapatok vonuljanak ki Magyarországról, de úgy hiszem, a két ország helyzete különbözik egymástól. 1968-ban Csehszlovákiában, a Brezsnyev-doktrína ideje alatt a szovjet csapatok bevonultak az országba. A magyarországi jelenlét közismeretlen korábbi eredetű. Azok a kezdeményezések, melyekbe belekezdünk, bátorítóak. A fegyverzetcsökkentésről folyó bécsi tárgyalások szolgálnak alapul azoknak a megbeszéléseknek, melyek alapján a szovjet csapatok elhagyják Magyarországot.

— Ön szerint milyen határidőn belül vonulnak ki a csapatok?

P. I.: Én 2-3 évet gondolok, ha ezt nem akadályozza meg semmi. Csak hagyományos fegyverek vannak területeinken. A bécsi leszerelésről folyó tárgyalások ezekre a fegyverekre is kiterjednek. Bush és Gorbacsov is tárgyalt, és bizakodóak ebben a tekintetben.

— Magyarország benn marad-e a Varsói Szerződésben, vagy például 5 év múlva semleges országgá válik?

P. I.: El tudom képzelni. Nem lehetetlen, hogy a katonai tömbök Európában — a NATO és a Varsói Szerződés — csökkentik a katonai jelleget. Mindez az ügyek elrendezésétől függ, gondolom, a Szovjetunió nem kívánja, hogy ellenségekkel legyen körülvéve. Magyarország szuverén módon dönt; az idén felújítottuk diplomáciai kapcsolatainkat Izraellel, lebontottuk a vasfüggönyt, NDK-állampolgároknak menedékjogot nyújtottunk.

— Gondolja, hogy Gorbacsov a demokráciának szabad folyást enged, tehát megengedi, hogy végigvigyék ezt a folyamatot?

P. I.: Gorbacsov biztosan ezt teszi. Magyarországnak nincs más útja, mint megvalósítani a teljes demokráciát. Ugyanakkor nem szeretném, hogy a nagyhatalmak játékvá váljunk. Egy olyan biztos pontot kell elérni, ahonnan már nincs visszatérés, egy konjunktúrát kell megvalósítani, illetve azt, hogy a dekonjunktúrának ne legyen befolyása.

— Tétélezzük fel, hogy Gorbacsov saját akarata ellenére 6 hónap múlva kiszorulna hatalmi pozíciójából. Nem gondolja, hogy ez visszarendeződést eredményezne Magyarország számára?

P. I.: Nagy baj lenne, ha Gorbacsovna le kellene mondania a hatalomról, mert személye a peresztrojka garanciája. Bizom abban, hogy ez nem fog bekövetkezni. Remélem, hogy Magyarországon is élni fog az elkezdődött folyamat, és remélem azt, hogy az alkotmányos intézkedések olyan stabilak lesznek, hogy egy ilyen fordulat nem befolyásolja ezeket.

— Úgy gondolja, hogy Gorbacsov őszinte demokrata?

P. I.: Azt hiszem, hogy őszinte demokrata. Két okból is. Egyik a tolerancia, ami uralkodó a személyiségében, a megértőképessége az emberi problémák iránt. A másik saját magának az a felismerése, hogy jelenlegi formájában, politikai struktúrájában a Szovjetunió nem hatékony ország, a lemaradás veszélye fenyegeti. Aki ezt felismeri, annak jó hazafinak és jó demokratának kell lennie.

— Gondolja, hogy Gorbacsov őszinte kommunista?

P. I.: A beszélgetés kezdetén ismertették az életrajzomat. A damaszkuszi utat mindannyian megtettük, de ez nem azt jelenti, hogy hitetlenül tértünk rá erre az útra. Gorbacsov biztos, hogy őszinte kommunistaként kezdte, de konfrontálódott a kommunista eszmékkal, melyek az egész társadalomra rá akarták nyomni bélyegüket.

— Összefoglalva: lehet-e valaki őszinte demokrata és őszinte kommunista egy időben?

P. I.: Én azt hiszem, lehetséges, személyes felkészültségtől, alkattól, meggyőződéstől függ. Be kell ismerni azt a tényt, hogy a kommunizmus egy ígéret, a „földi paradicsom” ígéretének hordozója. A demokratikus szocializmus olyan értékrend, mely tiszteletben tartja a személy jogait, a szolidaritást, a gyengék védelmét, nem irtja ki a hatékonyság gondolatát az emberekből. Véleményem szerint a demokratikus szocializmusnak jövője van.

— *Ha Ön azt gondolja, hogy lehet valaki egyszerre őszinte kommunista és őszinte demokrata, Ön, aki őszinte kommunistának és őszinte demokratának tartja magát, miért gondolja, hogy szocialistává kell válnia, és a kommunista pártot szocialista párttal kell helyettesíteni?*

P. I.: Sokat tapasztaltam, nem kíméltem magam, és ezek alapján módosítottam eszméimet, gondolataimat. Kénytelen voltam megtanulni, hogyan oldjam meg a konfliktusaimat. Semmilyen változás nem lehet őszinte, ha ezt konformizmus irányítja. Kell, hogy legyenek az őszinte kommunisták között őszinte demokraták, tiszteljék a demokráciát. Nekik pedig egy nemzetközi, európai értékrendet kell elfogadniuk.

— *Hogyan magyarázza Ön azt, hogy a keleti országokban, ahol a nép szabadon választhat, mindenhol, ahol közvélemény-kutatást tartanak, egyfajta harag van a kommunisták iránt?*

P. I.: Azért, mert összekötik azzal a tapasztalattal, melyet kommunizmus címen ismertek meg. Elvont értelemben ezek az eszmék nemesek, a gyakorlatban ez önkényuralommá válik. Az emberek egyfajta kényszert éreznek. Akik meg akarnak szabadulni ettől a kényszertől, azok előtt nyitva az út.

— *A francia kommunista párt főtitkára tett nyilatkozatot, mely híressé vált, és amely szerint a szocialista országok mérlege pozitív. Önnek mi a véleménye erről?*

P. I.: Nem tudom, milyen összefüggésben és milyen tapasztalatok alapján mondta ezt, nincs lehetőségem ellenőrizni, de annyit mondhatok, hogy Magyarország mérlege nem pozitív, ezért van szükség a rendszer megváltoztatására.

— *Azok, akik elvetik a kommunizmust, három dologra hivatkoznak: a patriotizmusra, a rossz életkörülményekre és a szabadságvágy korlátozására. Ön szerint a három közül melyik a legfontosabb?*

P. I.: Szerintem a legfontosabb a szabadságvágy és a demokratizmus iránti vágy, a teljesítmény elismerése, a hatékonyságra való törekvés. Kíváncsi vagyok, hogy álljon helyre az önrendelkezési jog, mely ezen a földön — Franciaországban — született, melynek idén ünnepelték a 200. évfordulóját. Remélem, hogy mi is visszatérünk a helyes útra.

— *Ön szerint Magyarországon hisznek-e az igazi teljes demokrácia megvalósulásában, a többpártrendszerben, a jogállamban, a vallásszabadságban? Ön szerint összességében elfogadja-e, meg tudja-e emésztani ezeket a mai magyar társadalom?*

P. I.: Úgy látom, hogy meg tudja emésztani, az idáig szerzett tapasztalataink pozitívak. Félelem van ugyan a társadalomban a nagy politikai lárma miatt, amiben élünk. A politikai harc a közvélemény előtt folyik, és ez a politikai pártok kikristályosodásához vezet. A parlamenti demokráciát meg fogjuk valósítani. Ez nem az egyetlen lehetőség, nem az egyetlen üdvözítő cél, de pillanatnyilag ennél jobbat nem ismerünk.

— *Ön szerint Habsburg Ottó lehetne-e köztársasági elnök Magyarországon?*

P. I.: Két dolgot kell tisztázni. Az egyik Habsburg Ottó állampolgársága, a másik egy politikai teher, mely Habsburg Ottóra nehezedik, ez pedig a múlt, amely körülbelül olyan teher, mint ahogyan a szocialistákra nehezedik kommunista múltjuk. A Habsburg család nem örvend túl nagy tiszteletnek. Habsburg Ottó ugyan tiszteletre méltó személyiség, de ő és a Habsburg csa-

lád múltja két különböző dolog. Habsburg Ottó számára Magyarország olyan hely, ahol politizálhat, mert Ausztriában számára ez nem megengedett.

— *Ki hagyott rosszabb emléket Magyarországon, Sztálin vagy Ferenc József?*

P. I.: Sztálin, vitán kívül.

Közvélemény-kutatás eredménye:

Kérdés: Valós-e a kommunista párt szocialista párttá való alakulása?

Eredmény: 62% valós változás,
22% álváltozás,
16% tartózkodott.

Kérdés: Ha Gorbacsov lemond, akkor folytatják-e az elkezdett utat?

Eredmény: 33% igen,
52% nem,
15% tartózkodott.

— *Hogyan lehetséges, hogy eddig még nem találkozott személyesen Gorbacsoval? Ön vagy Gorbacsov nem akarja ezt a találkozást?*

P. I.: Nincs szándékos akadálya, szokásrendszernek köszönhető, bürokratikus akadályoknak. Személyes beosztásom nem zavarta a római pápát, hogy fogadjon, vagy Bush-t vagy Rocard-t, aki ma reggel fogadott. Eddig Moszkva nem találta a lehetőséget a személyes találkozóra. Turistalátogatásra nem megyek Moszkvába, de van egy friss meghívásom, valószínű, hogy a közeljövőben találkozni fogunk.

— *Hogyan bizonyítja Ön, hogy az antiszemitizmus nem születik újjá, mint 1956-ban?*

P. I.: Magyarországon nem valószínű, hogy 1956-hoz hasonló események történjenek, ami 56-ban történt, példa nélküli volt. Azóta új intézményeket alkottunk, kikiáltottuk a köztársaságot. A társadalmi indulatokat nem hatja át a nacionalizmus. Ha ma Magyarországon felidézik a zsidókérdést, arra azért van mód, hogy Magyarországon él a legnagyobb zsidó közösség Közép-Európában, közel százezren vannak. Remélem, a jövőben is hozzájárulnak Magyarország kultúrájához, gazdagodásához. Nyíltan vállalhatják vallásukat, megőrizhetik identitásukat. Nem hiszem, hogy olyan gondolatok fognak felülkerekedni, amelyek előítéllettel élnek bármely etnikum, vallás ellen.

— *Mit tesz Ön a romániai magyarokért, akiket Romániában szisztematikusan üldöznek?*

P. I.: Én is feltennék egy kérdést. Mit tud tenni Európa az ellen a jogtiprás ellen, ami Romániában meghonosodott? Mit tud tenni a világ ez ellen a kihívás ellen? Amit Magyarország tehet, azt megteszi, nyitottan kezeli a kérdést, beszél róla, fogadja a menekülteket jóindulattal, jó szándékkal. Amit még a szolidaritáson kívül tudunk tenni, az az, hogy munkát ajánlunk nekik, és segítjük őket a beilleszkedésben. S ebbe a segítő akcióba bekapcsoljuk a nemzetközi szervezeteket. Itt nem magyar—román viszonyról van szó, és nem Magyarország és Románia közötti harcról, ezt meg kell értenie a világnak. Arról van szó, hogy nem tisztelik az emberi jogokat egy európai országban, mely hamarosan börtönné válik; és az emberek csak életük veszélyeztetésével tudják elhagyni Romániát. A menekültek nagy része nem is magyar, hanem román, románnak lenni manapság nem jó dolog, de nemzeti-

ségi kisebbségnek lenni Romániában kétszer olyan rossz. Remélem, hogy a világ segít abban, hogy megvalósuljon a jogállam, mely segítséghez mi is csatlakozunk, de ezt csak a román nép tudja megvalósítani.

— *Ha Romániában rendszerváltás történne, lenne-e Önöknek területi követelésük, követelnék-e Erdélyt, melyben 2—3 millió magyar él?*

P. I.: Mi tudjuk, mit jelent Európában a területi követelés. Azt gondolom, Magyarországon a józan politikai erőknél ez a kérdés fel sem merül. Ha Románia jogállammá alakulna, szimbolikusak lennének a határok, Nyugat-Európához hasonlóan, úgy mennének át az országhatárokon, mintha megyehatárokat lépnénk át. Emberi jogok kérdéséről van szó, kisebbségek jogairól, melyek nyilván mások egy jogállamban, mint szarnoki hatalomban.

— *Mióta tagja a kommunista pártnak?*

P. I.: 1950-től, 17 éves voltam akkor.

— *Miért lépett be a pártba?*

P. I.: Mert szociális érzékenység volt bennem, részt vettem az ifjúsági mozgalomban, nyomorúságos életforma volt mögöttem, ismertem a kisiparosok, kisparasztok világát, amelyet nem lehet nálunk szegény rétegnek nevezni. Én egy nádtetős kis házban születtem, ebből a körből mindenki szabadulni akart. És az ígéret a Szovjetunióból jött, ebből az ígéretből nem tudtuk, mi igaz valójában. A felemelkedés lehetőségét kínálta.

— *A változás, mely Önben lezajlott, hosszú évek folyamán vagy egy esemény következtében hirtelen alakult ki?*

P. I.: Évek alatt, de nehéz erre a kérdésre válaszolnom, mert azt a látzatot kelteném, hogy az események hatására változtattam meg véleményemet. De meg kell mondanom, hogy a véleményemet az események előtt szoktam megváltoztatni, és az új véleményemmel megpróbálok hozzájárulni ahhoz, hogy az események bekövetkezzenek. Így volt ez januárban is, az 56-os események újraértékelésénél, melyet a párt krízise előzött meg, amelynek következtében a párton belül hatalmas viták kezdődtek. Engem is majdnem kizártak a pártból. Mindezek ellenére eljutottunk a többpártrendszerhez, megszűntünk az uralkodó állampárt hatalmát.

— *Hogyan reagált Ön, amikor Nagy Imrét felakasztották?*

P. I.: Tragikusnak éreztem, összes dokumentumát, összefüggéseit nem ismertem. De azt sugallták, hogy Nagy Imre és társai szörnyű tetteket vittek véghez, és megérdemelték sorsukat. Az utóbbi időben, mikor azt a feladatot kaptam, hogy derítsek fényt erre a periódusra, szembe kellett néznem saját tévedésemmel. Számomra lelkiismereti kérdés volt, hogy ezt kiderítsem, és — miután a tényeket megismertem — azokat nyilvánosságra hozzam.

— *Mit sajnál legjobban politikai múltjában?*

P. I.: A tévedéseimet, de ezek nélkül nem következhetett volna be a megvilágosodás, nem juthattam volna el ideig. De átok ül rajtam, nem tudom elviselni a becstelen politikát. Talán a felfogóképességemmel és a rendelkezésemre álló információval lehet baj, hogy erre nem jöttem rá eddig.

— *Ezek szerint Ön nem tagad meg mindent a múltjában. Jól értettem, igaz ez?*

P. I.: Jól érti, én nem utasítom vissza az igazság keresését. 1945 után Magyarország leszámolt egy visszataszító társadalmi formációval. Én is részt vettem az átalakításban, ezt nem szégyellem. Az a kommunista nemzedék, amely 1966—1968 között előkészítette a reformot, bizonyos merészséget és

kockázatot vállalt abban az időben, mikor a 68-as prágai bevonulás is történt. 1968-tól nem tértem le a demokrácia útjáról, még a visszarendeződés időszakában sem. Ebben az időszakban mellőztek. Bizonyos politikai következmények voltak rám nézve, de éppen ez vezetett engem a felismeréshez, hogy gazdasági racionalizálással ezt az országot nem lehet megreformálni. Át kell alakítani. Ez történt most ősszel Magyarországon.

— *Őn tudja, hogy bizonyos vezetők követtek el hibákat. A Szovjetunióban azt mondják, hogy az elmélet jó, és a gyakorlat rossz. Ön szerint melyikben van a hiba, esetleg mindkettőben?*

P. I.: Sokáig az volt a kapaszkodóm, hogy az elmélet jó, és a gyakorlat a hibás. De a probléma mélyebb vizsgálatánál be kellett látnom, hogy az elméletben is vannak hibák. A marxizmust nagyon fontos múlt századbeli esz-köznek tartom, mely a munkásosztálynak identitást adott és lehetővé tett egy bizonyos társadalmi nyomást, enélkül a jóléti társadalom nem válhatott volna tartósan fennálló társadalmi formává. Ugyanakkor lehetővé tett egy totalitárius rendet, és így mint programot, nem lehet elfogadni.

— *Milyen társadalmat céloznak meg, van-e modelljük erre? Ha igen, melyik a legközelebbi példa?*

P. I.: Van ilyen példa, még akkor is, ha jól ismerjük, mivel jár a piaczgazdálkodás, a gazdasági törvények kérelhetetlen érvényesülése. Erről az jut eszembe, hogy mi ismertük, megértük az ellenpéldát, amikor azt mondták, hogy ez nem fog előfordulni. Olvasmányaimból eszembe jut Shakespeare és Balzac, akik a piac és a pénz hatásáról írtak. Tudjuk, hogy van ennél ördögibb helyzet is, ha nincs se pénz, se piac. De ennek függvényében kell alakítani a gazdasági és társadalmi hozzáállást. Ugyanakkor le kell csillapítani a dzsungel törvényét. Példákat tudnék említeni, de nem akarok nagy országokról szólni, hiszen egy ilyen kis országnak, mint a miénk — 10 millió lakossal és 93 ezer km² területtel — nem a nagy országok példáját kell követnie. Tehát Ausztria, Svédország, Finnország az, mely ígéretes példaként szolgál.

— *Az újságírók szerint keveset beszélünk a társadalmi biztonságról, tudomásom szerint sok a szegény és egyre több a munkanélküli.*

P. I.: Mostanában többet beszélünk róla, a szakszervezetek harcolnak a kormánnyal ez ügyben, ez a harc mutatja, mennyire foglalkoztat minket ez a probléma. Magyarországon a munkanélküliek száma a foglalkoztatottak számának 0,5—1%-a. Ezek a számok nem ijesztőek, de a vállalatok egyharmada veszteséges, és sok működik állami szubvencióval. Így magához szívja a költségvetés egyharmadát, felemészti ezeket az összegeket, amelyeket más vállalatok támogatására szentelhetek volna. De azt gondolom, hogy szociálpolitikával megvalósíthatunk dolgokat még ebben a helyzetben is, amikor a nemzeti jövedelem szűkös. Tudatában vagyunk annak, hogy vannak olyan ágazatok — tudomány, egészségügy — melyeket ki kell emelni, hiszen ezek is, igaz, közvetve, hozzájárulnak az ország gazdagodásához. Pillanatnyilag van bizonyos ellentmondás. Reméljük, hogy ezt rövid időn belül megoldjuk.

— *A baloldali mozgalmakkal a kommunista párt hozzájárult a szociális intézkedésekhez, ha Franciaország történetét nézzük. Elképzelhető-e, hogy Magyarországon 3-4 évtized múlva kommunista párt alakul?*

P. I.: Nem kell addig várni. Az a párt, melyet kommunista párt gyanánt kezeltek, és amit MSZMP-nek hívtak, éppen újrászerveződik. Én azt hiszem, hogy sok tagja lesz ennek a pártnak, hiszen vannak olyanok, akik az uralkodó pártból annak megszüntetése után kikerültek, de folytatni kívánják tevékeny-

ségüket. Joguk van hozzá, ez hozzátartozik az egyesülési joghoz, amelyet a pártok elfogadtak. Tehát egy ilyen párt már éppen alakulóban van Magyarországon, amely a már meglevő tapasztalatokat tudja hasznosítani.

— *Mit tesznek azokkal a konzervatív erőkkel, amelyek fékezik a reformokat, de akik a társadalomnak mégiscsak egy részét képezik?*

P. I.: Nálunk ez nem volt olyan nagy arányú, mint a Szovjetunióban. A Szovjetunióban 18 millió ember tartozott a nomenklatúrához. Magyarországon jelenleg az új párt tagsága a régi tagság töredéke. Mivel ezen emberek nagy részének becsületes munkája volt, ők visszatértek eredeti foglalkozásukhoz. Sajnos, vannak már olyan tapasztalatok, hogy ezeket az embereket előítéletekkel fogadják a munkahelyeken. Remélem, hogy ezeket is sikerül megváltoztatni.

Közüvélemény-kutatás eredménye:

Kérdés: Ön, aki hosszú ideig volt kommunista vezető és most elárulja a rendszert, őszintének tűnik-e?

Eredmény: 49% — igen, tudja, hogy mit beszél,
38% — nem igazán tudja,
13% — tartózkodott.

— *Franciaországnak van-e különleges szerepe a keleti szocialista országok demokratizálódási folyamatában, különösen Magyarorszáégében? És ha igen, mi ez a szerep?*

P. I.: Nem hiszem, hogy udvarias választ kell adnom, mert akkor hivatkozhatnék történelmi analógiákra, amikor a francia intézményrendszer nagy hatással volt Magyarországra az elmúlt időkben. Aktuális dolgokról szeretnék beszélni elsősorban. A francia kormány időben felismerte, hogy a magyar kérdés integrált része az európai kérdésnek, és azt gondolom, hogy Franciaország kitarat e vélemény mellett. Hiszen egy destabilizált Közép- és Kelet-Európa veszélyt, fenyegetést jelentene a többiekre. A világ tartozik nekünk a cserbenhagyásokért. Tudom, hogy az Európai Közösségben Franciaország kezdeményező volt Magyarország támogatását illetően. Azt szeretném, ha Franciaország továbbra is ezen az úton haladna, segíthetné Magyarországot a nemzetközi pénzügyi szervezeteknél, hogy adósságainkat megfelelően értelmezzék. Nagyon fontos, hogy a jó kulturális és politikai kapcsolatok együttjárjanak aktívabb gazdasági mozgással a magyar térfélen. Ezt az is segíthetné, hogy a kelet-európai országok közül Magyarország a legstabilabb a nyugati vállalkozók számára. Szükségünk van beruházandó tőkére és új technológiákra. Ezek a féltékenyen őrzött technológiák azok ellen fordulnak, akik őrzik őket, hiszen ezzel saját tőkéjük befektetését nehezítik. Minek jöjjön a francia tőke Magyarországra, ha ezzel olyasmit gyártanak, amire mi is képesek vagyunk? Ezt a kettőt csak együtt tudom elképzelni: investálható tőke + új technológia. Figyelembe kell venni, hogy Magyarországon szellemi és gazdasági bázis áll rendelkezésre. Nem mindenki vesztette el a vállalkozói kedvét hazánkban.

— *A nyugati országok közül melyiknek a segítségére számít Magyarország leginkább?*

P. I.: Mindenkire számítunk. Inkább azt kellene tudni, melyik országban van a legnagyobb segítségnyújtási készség. Franciaországnak lehet, hogy ezt

kellemetlen hallani, de eddig az NSZK volt a legaktívabb ország. Kedvező lenne, ha a francia tőke versenyezne a német tőkével. További nagy reményünk Olaszország, amellyel már széles körű kapcsolataink vannak. A kapcsolatok bővülését, a piac kiterjesztését várjuk az Amerikai Egyesült Államoktól is.

— *Az olaszok aktívabbak a franciáknál?*

P. I.: Igen, jelen pillanatban. Olaszországgal regionális kapcsolatok is fennállnak, de ezt egyáltalán nem tartom legyőzhetetlen akadálynak a franciák számára. Mai politikai megbeszéléseimen láttam, hogy a francia kormány részéről a szándék megvan, hogy változtasson ezen a helyzeten.

— *Nyugtalanítja-e Önt Németország újraegyesítésének perspektívája?*

P. I.: Zavarba ejt. És nem csak a magyarokat, hanem egész Európát. Nem voltam erre felkészülve, váratlan esemény volt számomra. Mindenki azt gondolta, hogy előbb egy egyesült Európa fog létrejönni, egy szabad és demokratikus Európa, és, hogy ez összetartással és szolidaritással segíteni fogja a németeket. Úgy látszik, a német történelem ezt előbbre hozta.

— *A két német állam fennmaradása még sokáig fenntartható? Itt 20—30 évre gondolok.*

P. I.: Nem tudok ilyen számot mondani. Májusban Nyugat-Berlinben voltam, és akkor megnéztem a másik oldalról is a falat. A nyugat-berlini rádióban elhangzott nyilatkozatomban azt mondtam, hogy ez a fal embertelen, és ennek meg kell szűnnie. Akkor Honeckerék nem is sejtették, hogy én mire célzok. Gondoljon csak azokra a hatalmas változásokra, amelyek a külkapcsolatokban létrejöttek az elmúlt években. Számomra egy a fontos, mégpedig, hogy a németek önrendelkezése megvalósuljon. Valószínűleg ez lesz az első lépés egy konföderációhoz.

— *Mit gondol, a szocialista országokban most függetlenedési folyamat zajlik?*

P. I.: Újra kell vizsgálni a Szovjetunió és a szocialista országok történelmét. Ha belegondolunk a gyarmatosítások történetébe, látnunk kell, hogy az anyaállam, még ha gondjai voltak is, meggazdagodott gyarmatai révén. Nem ez a helyzet a Szovjetunió és centrális részei esetében. Inkább az történt, hogy bizonyos feladat és stratégia folytán „utolsó ingüket is elfecsérelték”. Azt gondolom, hogy a problémát a kormánynak és a szovjet népnek kell megoldania.

— *A kérdést azért teszem fel, mert egy magyar állampolgár helyébe képelem magam, aki azt látja, hogy az 50 legnagyobb vállalatot magánkézbe adják. Nem fognak-e nacionalista nézetek előtérbe kerülni?*

P. I.: Hol nem váltana ez ki ilyenfajta érzéseket, ha minden magyar vállalatot külföldi kezébe adnak? Éppen az Amerikai Egyesült Államokban voltam, amikor New York-ban a Rockefeller-palotát megvásárolták, egész New York ezt siratta. Én inkább azt mondanám, hogy bárcsak bizonyos hazafias érzések és bizonyos nosztalgia lenne az emberekben! Az ország felemelkedéséhez a tőkének helyben kell maradnia és dolgoznia, technikai megújulásra van szükségünk. És be kell látnunk, hogy minden problémát nem tudunk saját magunk megoldani.

— *Ha a multinacionális vállalatok felvásárolják ezeket a vállalatokat, a munkanélküliség erősen megnövekszik, nem fog-e kialakulni idegengyűlölet?*

P. I.: Erre nagyméretű lenne a reagálás, ha nagyarányú lenne a mun-

kanélküliség. Angliában ezt másképp csinálták, de a magyarok más természetűek. A szolgáltatóiparban, a tercier szektorban ma is százezreket tudnánk alkalmazni, ahol a szolgáltatás színvonala eléggé alacsony, kivéve a turizmust, ahol ez a szint elfogadható. Ezekben a szolgáltatásokban nagyon nagy méretű a munkaerőhiány. Az első drámai periódus egy átalakítást hozna magával, és nem tömeges munkanélküliséget. A továbbképzéssel nagyon sok munkanélkülivé válót és nagyon sok fiatalat — akik könnyen változtatnak lakóhelyet, munkahelyet — tudunk átképezni. A strukturális munkanélküliek száma 150—200 ezer, ez az aktív munkavállalók 5—10 százalékát jelenti. Azt szeretném még mondani, hogy Magyarországon kevés a kis- és középipar. Egy vállalkozói réteg jöhetne létre ebből a fiatal nemzedékből. Az ésszerűsítés nem illuzórikus.

— *Őn a francia beruházás mellé állt. Ön szerint a Magyarországra történő beruházás egy kapitalista számára reális kockázat-e?*

P. I.: Elfogadható mértékű a kockázata. A magyar kormány 5 évre ad a befektetőknek adómentességet. Ezen kívül lehetőséget biztosít arra, hogy a nyereséget valutában vigyék ki, ha ezt szükségesnek találják. Úgy gondolom, hogy Franciaországban sem kisebb a befektetés veszélye.

— *Van-e Magyarországon korrupció?*

P. I.: Volt, tapasztaltunk ilyen korrupciót, ami azonban messze volt attól a mérettől, ami például az NDK-ban volt jelen. Amíg az NDK az utolsó pillanatilag totalitárius rendszer volt, a legnagyobb zártsággal, addig Magyarországon a legvadabb sztálinizmus után sem állt vissza az, ami az NDK-ban jellemző volt, és ami Romániában is létezik. Nálunk a közvélemény azért hallathatta hangját, ha ilyen kérdéstről volt szó. Ha a japán miniszterelnök kolosszális méretű korrupciójára gondolok, akkor mi nagyon szerény keretek között maradtunk. A kettő között az a különbség, hogy a demokratikus nyilvánosság mellett mindig bekövetkezik a leleplezés, míg egy totalitárius államban, mint az NDK-ban, az utolsó pillanatilag titok marad. Én ezért is a nyilvánosság bevonása mellett vagyok.

— *Miterrand azt mondta, hogy hajlandó segíteni a Közösség a keleti államoknak, azzal a feltétellel, hogy a demokrácia útján haladnak. Önnek ez normális feltételnek tűnik?*

P. I.: Én ezt nem tartom beavatkozásnak. Mitterrand biztosan az emberi jogokra gondolt, amikor ezt mondta. 1975 óta, a helsinki egyezmény aláírása óta senki nem tekinti beavatkozásnak azt, ha az emberi jogok mellett száll sikkra valaki. Ennek alapján kérjük mi is az egyes európai intézményekbe a csatlakozásunkat. Novemberben kértük felvételünket az Európa Tanácsba. Úgy ítéltük meg, hogy a Tanácsba való felvételhez minden feltétel rendelkezésünkre áll: az emberi jogok, a többpártrendszer és a parlamenti demokrácia. Jelentős lépést tettünk az EGK felé is.

— *Őn köztársasági elnökjelölt. Nem reménytelen-e ez, amikor a kommunista vezetők, pl. Csehszlovákiában, az NDK-ban, akik liberalisták lettek, most rosszul érzik magukat? „Tévedéseim igazolják jelöltségemet” — mondta Ön, ez meggyőzi-e a magyarokat? Miért bíznának meg valakiben, aki ennyit tévedett?*

P. I.: A magyarok nem a szavaimnak hisznek, hanem a cselekedeteimnek. Nem hiszem, hogy tévedhetetlen ember létezhet, ezt csak 1-2 ember gondolta, és láttuk, hogy ennek milyen veszélyes következményei lettek. Ktartok

amellett, hogy tévedhetek, de mindig hitem és meggyőződéseim szerint beszélek. Örömmel tapasztalom, hogy az életemet alig ismerő franciák megbíznak bennem, 49 százalék hatalmas szám a 38 százalékkal szemben. Az igazság az, hogy azok a magyarok, akik ismerik azt, amit csinálok, és tudják, hogy kész vagyok feláldozni magamat és nem a hazámat, megbíznak bennem, jobban, mint azokban, akik csak utólag jöttek rá az igazságra. Eddigi tapasztalataim szerint ez így van, és szerintem tökfej az a politikus, aki azt hiszi, hogy hálából és tiszteletből kap bizalmat. Azt hiszem, ezentúl is képes leszek ellátni azokat a feladatokat, melyek méltóvá tesznek a bizalomra. Folytatom ezt a harcot, nem áltatom magamat.

— *Magyarországon nem volt ünnep a választások után, pedig 40 éve ez volt az első szabad választás. Miért nem ünnepeltek?*

P. I.: Mert csalódottak voltak, mert kihívást intéztek hozzájuk. Jogi szempontból abszurd helyzet állt elő. Négy olyan kérdést tettek fel, melyeknek semmi közük nem volt egymáshoz. A négyből három kérdést a parlament már régen eldöntött, amiben a nép is hasonlóan szavazott volna. És volt egy olyan kérdés, amiben a polgároknak nem volt kellő információjuk. Politikai érettségből nem a polgárok adtak rossz eredményt, hanem azok, akik kezdeményezték a szavazást. Ezt csak később vették észre, és változtatták meg a kezdő javaslatukat. Arra jutottak, hogy Magyarországon az elnökválasztást közvetlen választással kell lebonyolítani, titkos szavazással. De ezeken a gondokon már túl vagyunk, azóta körbejártam fél Magyarországot és a tapasztalataim pozitívak.

— *Erős Franciaországot szeretne, vagy pedig azt, hogy az NSZK legyen politikailag és gazdaságilag fölényben? Mit kívánna inkább Európa számára?*

P. I.: Erős Franciaországot szeretnék. Azonban nem fogadok el egyetlen domináns országot, ha túl erős pozícióban van. Ez destabilizálná Európa egészét.

— *Van-e helye a Magyar Köztársaságban egy szélsőjobboldali pártnak?*

P. I.: Magyarországon az egyesülési és párttörvény nem engedi a szélsőjobboldali szerveződést. Ilyen értelemben modernizáltuk a BTK-t is az emberi jogokkal kapcsolatban. Két törvénycikk is van, amely ezekkel foglalkozik. Az egyik a faji előítéletek ellen, a másik a vallási uszítások ellen tiltakozik. Magyarország történetében nem volt olyan szélsőjobboldali párt, amely rasszista lett volna. A törvény és az elfogadott alkotmányunk kizárja, hogy egy ilyen szervezet létrejöheszen.

— *Mikor engedi meg a kormány a szabadkőműves páholy megnyitását?*

P. I.: Erre a kérdésre nem tudok válaszolni. A januárban elfogadott egyesülési törvénynek megfelelően bárki bejegyeztetheti magát, ennek nincs jogi akadály.

— *Őn a tapasztalataival lehetők tartja-e, hogy olyan nyugati országot kormányozzon, mint például Franciaország? Könnyebb lenne-e?*

P. I.: Nem merek erre válaszolni. Túl kockázatos lenne erre a kérdésre Párizsban feleletet adni, de rokonszenves feladat lenne számomra, az egészen biztos. Ezt a kommentárt öngyilkos gondolat lenne részemről folytatni.

Közvélemény-kutatás eredménye:

Kérdés: *Úgy gondolja-e, hogy Magyarország szakítani fog a kommunizmussal?*

Eredmény:	adás előtt:	adás után:
	52 ⁰ / ₀ — igen, szakítani fog,	52 ⁰ / ₀ — igen, szakítani fog,
	24 ⁰ / ₀ — nem fog szakítani;	34 ⁰ / ₀ — nem fog szakítani.

Kérdés: Úgy véli-e, hogy Magyarország a Szovjetunió befolyása alatt marad a közeljövőben?

Eredmény:	adás előtt:	adás után:
	21 ⁰ / ₀ — igen,	31 ⁰ / ₀ — igen,
	54 ⁰ / ₀ — nem;	55 ⁰ / ₀ — nem.

Kérdés: A nyugat-európai országok, köztük Franciaország is megfelelően reagálnak-e a Kelet-Európában zajló változásokra?

Eredmény:	adás előtt:	adás után:
	38 ⁰ / ₀ — igen,	35 ⁰ / ₀ — igen,
	39 ⁰ / ₀ — nem;	49 ⁰ / ₀ — nem.

Kérdés: A tévénézők milyen véleménnyel vannak Pozsgay Imréről?

Eredmény: 82⁰/₀ — kedvező benyomás,
4⁰/₀ — nem szimpatikus,
14⁰/₀ — tartózkodik.

Mind a bal- és mind a jobboldali pártok kedvező véleménnyel vannak Pozsgay Imréről. Ez is mutatja azt, hogy a nézők szimpatizálnak a kelet-európai változásokkal.

— *Igaz-e, hogy Ön jó szakács, és hogy Ön csinálja Budapesten a legjobb halászlét?*

P. I.: Igaz, de honnan tudta az igazságot?

— *Azt kérte az adás előtt, hogy Bartók Béla képét akasszuk ki a falra. Miért éppen Bartók Béláét?*

P. I.: Mert a szívemhez legközelebb álló zeneszerző, muzsikus. A XX. század magyar zenéjében két név — Bartók és Kodály —, akik a legnagyobb hatással vannak rám. A muzsikájuk szívbe markoló. Mivel nem vagyok zenekritikus, nem is mondanék erről többet.

BERTHA ZOLTÁN

Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években

A mai erdélyi magyar irodalomról — mint ahogy az erdélyi kérdés egészéről — nehéz a megrendülés alapvető élménye nélkül beszélni. S bár nehéz a szólas — éppen ettől az érzéstől —, mégis megkísérelhetjük általános benyomásunkat közvetíteni. Annál is inkább, mert talán soha ennyire mélynek — az egyes művek minden esztétikai rétegét áthatónak, illetve átfogónak, az irodalom legnagyobb részére, szinte teljességére kiterjedőnek — nem tapasztalhattuk azt a velőig hatoló egyetemes szenvedéshangulatot, amelyet ez az irodalom oly megrázóan áraszt, sugároz magából. Azt jelenti ez tehát, hogy van, lehet olyan benyomásunk, amely közel kerülhet a legújabb erdélyi magyar irodalom egészének karaktermegragadásához. Most már mintha valóban nem felületes, sematizáló lenne az a sajátos, globálisan megkülönböztető jegyeket, szinte egységesen jellemző tulajdonságokat kereső meglátás, amely ezt az irodalmat a meghatározó léhelyzet, sors- és lélekállapot felől igyekezett értelmezni. Ha nem vulgárisan vagy leegyszerűsítve is: de egyre szélesebb körben és sugallatosabban jelentkeznek ezek a fundamentális sorshelyzetre utaló tartalmi, tematikai és hangulati vonások, amelyek a művek immanens esztétikumát és jelentésövezeteit éppen nem csorbítják vagy szűkítik, hanem gazdagítják és tágítják. Az egyedi alkotások inherens értékátlataiba, érvényesen teremtett önálló világába szervesen illeszkednek az immár az elviselhetetlenségig fokozódó sorsadottságokat közvetítő elemek; a fájdalom, a nyomorúság, a kiszolgáltatottság érzületeit szuggeráló hanghordozás; a szorongást, a félelmet, a rettegést, a kint sugárzó rezignáció; az erőszak, a megalázás, a kegyetlenség emberi-lélektani viszony szerkezeteit leképező ábrázolás. A hasonló emésztő felismerések, a közös egzisztenciális döbbenetből fakadó kifejezés módok, a lelki felbolydultság és levertség, a gyötrő kétely és kétségbeesés eluralkodó megnyilatkozásai így tehát a nyolcvanas évek irodalmának is biztosítanak valamiféle — az esztétikai, irányzati, nemzedéki különbségeken túlemelkedő, de azok önérvényét sem csonkító — alapjelleget, miként az előző évtizedeket is meghatározták bizonyos általános összefüggések. A hetvenes éveket éppen a különleges arányú — s csak a harmincas évekéhez fogható — szellemi-művészi kibontakozás, a sokféleségben való szétfejlődés és kiteljesedés, a helyzet tudat és az esztétikai tudatosság elevensége jellemezte. Ezt az időszakot a szellemi-kulturális színvonal páratlan felemelkedése, a különféle ízlések, normák, értékminőségek rendkívüli bősége, a formák lenyűgöző változatossága — egyszóval az irodalmi közzsel-

lem nagyszerű termékenysége és pezsgése töltötte ki; a „kultúra maradt még utolsó bástyának, amely a hatvanas-hetvenes években egy utolsó — hatalmas és emlékezetes — túlizgatott tevékenységgel, jelentékeny teljesítmények egész sorával zárta le az erdélyi magyarság történeti egzisztenciáját” (Tamás Gáspár Miklós). Mindez azzal együtt, hogy ezeket a műveket éppen az ellehetetlenülő valóságos lét, a leszorítottság, a lefojtottság borzongató megpillantása, a tragikus-keserű eszmélések és látomások megformálása mélyítette olyannyira összetetté, hitelessé. Mégis, az egymást erősítő értékteremtések lázában élénk maradhatott a terrorral és az elnyomással szembeszegülő akarat, pontosabban ennek megfogalmazásaiban elevenen lüktettek az erkölcsi tudat lehetőségei, a helytállás és kitartás, a tragikus bukás és megsemmisülés komor, fenséges, drámai vagy élesen groteszk alternatívái. Üvöltés, sikoly, „jajkiáltás”, iszonytató víziók, monumentális pusztulásképzetek rémisztő kavargása közepette mégis parázs viták lángoltak fel hagyományról és moderniségről, európaiságról és magyarságról, esztétikai elvek, ízlések, magatartások, reménykereső stratégiák különfeleléseiről, ütközéseiről. A legutóbbi évtizedben azonban elcsitulnak vagy elhalnak az erős nézetsembesülések, megtörnek, kihunynak a művön kívüli és belüli nagy szenvedélyek, indulatok, gesztusok. Nem zajlik lelkesítő megújulás, avantgárd stílusforradalom, korszakjelző szemléletváltás, nincsenek „vérátömlesztő” újdonságok, robbanásszerű esztétikai kicsúcsosodások, művészi fordulatok. A beérkező vagy a megkezdett írói pályák a maguk szabta irányban rendre felfelé ívelődnek, terebélyesednek — jelentősebb meglepetések nélkül. S általában tűnődőbb, melankolikusabb, szomorúbb, reményvesztettebb lett ez az irodalom. De ez a merengő, meditatív hajlam — amellet, hogy sors- és lelkületfeltáró szerepe a teljes (emberi és kisebbségi) katasztrófa szélén talán az eddigiehez képest is megnövekszik — azért mintha az intonációt, a beszédmodort egyetemlegesen is tovább modernizálná. A hetvenes évek sokszínűségét megőrizve valamiképpen minden áramlat — ha lehet — önnön még elmélyültebb, intellektuálisabb, töprengőbb, artistikusabb szakaszához érkezett. Ennek jele a filozofikusabb világkép, az elmélkedő-bölcseleti indíttatású nyelvi tudatosság és reflexió terjedése, a műnemi, műfaji határok elmosódása egy létszemléletileg megalapozott és vállalt szubjektív-reflexív hangvétel és beszédmód jegyében, valamint ennek konkrét megnyilvánulása: a nagymértékű esszéizálódás. „Általában minden műfajra jellemző a reflexív elemek és a nyelvi invenció lehetőségeinek fokozottabb kiaknázása, irodalmunkban ez az újításnak az egyik útja, kritikusok véleménye, teoretikusok fejtegetése szerint ez a folyamat általában jellemző a magyar irodalomra” (Egyed Péter). Most éri el valódi eredményeit a hetvenes években fellépő legfiatalabb generáció, a „harmadik” Forrás-nemzedék erjesztő hatása, radikális nyelvkritikai, „nyelvújító” harca, pátozellenes, dezideologizáló törekvése; egyrészt sikeresen kibomló, az erdélyi irodalom egyre jelentékenyebb területét meghatározó egyéni teljesítményeivel — amelyek révén teljesen szinkronban mozog a magyarországi modernség főirányjaival —; másrészt (az idősebbekre is vonatkozó) közszellem-, közérzet-befolyásoló képességével. A nyolcvanas évek pályakezdői az ő nyomdokukban lépnek fel, hogy együtt kapcsolódjanak a magyar irodalom legfrissebb fejleményeihez, az új szenzibilitás, a posztmodern szellemiségéhez és ihletettségéhez. Ennek perspektíváihoz — a személyiségfelbontó önelemzés és bensőséges önmegjelenítés, a szkepszis, a kiábrándulás, a dezillúzió, az egzisztenciális hiányérzet és szenvedés mélységeire ráépülő újfajta érzelmesség,

eklektikus, frivol játékoság világához — sugallatosan illeszkedik az elégikus vallomásosságnak, a sorvadás, a leépülés képzetköreinek, a historizáló sorszámvetés igényének a művészi(es) szférája. Az egyén szabadságának feltétlen értékét, a külső erőkkkel, kényszerekkel szembeni szellemi prioritását valló és vállaló, a folytonos kérdéshelyzeteket exponáló, kételkedő magatartás, a megítélések, jelentések, szempontok többértelműségét érzékeltető és megengedő, a lehetőségek relativitását új érzékenységgel, neoszürrealista módon vibráltató-lebegtető látásmód természetszerűleg foglalja magába a gyilkos hatalom teljes rendszerének az abszolút elutasítását és a tökéletes szembehelyezkedés etikáját, amely más esztétikai vonulatok számára is erkölcsi alapul szolgál.

A meditatív-esszéisztikus megszólalásfajták lenyűgöző gondolati-lírai energiákkal töltekeznek, s jelzik, hogy az emberi-művészeti alapszituáció többé már nem drámai jellegű. A helyzet annyira reménytelenné, kiúttalanná és lehetetlenné vált, hogy a megváltoztatását célzó erőfeszítések is eleve kudarcra ítéltetnek. Az ellenállás a tudat és a lélek tartományába szorul vissza, a cselekvő kiállás, a tényleges ellenfélként küzdő magatartás csak esélytelenül vehetné fel a harcot. S ha nincs esély, akkor a hatalom életet fenyegető és bénító totális uralmának a közegében aktív drámai viselkedés, valódi drámai tét sincsen. A létezés egészét felörlő szenvedésben csak gyötrődő, vergődő tehetetlenség van. Éppen erre a problémára világít rá élesen a fiatal drámateoretikus, Bíró Béla (*A tragikum tragédiája*, 1984), amikor azt vizsgálja, hogy dramaturgiai fogyatékoságokhoz és megoldatlanságokhoz vezet a ragaszkodás a tragédia drámaformájához, a benne megtestesülő drámaiatlan — mert tett- és cselekvésképtelenséget, valóságos konfliktus- vagy döntéshelyzet-nélküliséget mutató — életanyag ellenére. Bebizonyítja, hogy már a hetvenes évek végén, főként Sütő András és Székely János műveiben (*A szűzai menyegző*, *Vak Béla király*) a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság, a megoldhatatlanság zsákutcás, antikataritikus valóságos léthelyzetének az illuzórikus heroizálása és tragizálása zajlik. S valóban, mintha ez a belső ellentmondás vetne gátat a klasszikus-klasszicizáló drámai műforma folytathatóságának, s magyarázná például Sütő mai színpadi útkeresésének jellegét — mesei-epikai, lírai-balladai elmozdulását a „népi játék” (*Advent a Hargitán*, 1985), illetve a statikus, abszurd, emberi végállapotot megörökítő jelenetezés és allegorizálás felé (*Az Álomkommandó*, 1987).

Mindez a műfaji-esztétikai konzekvenciája annak a „Nagy Romlás”-nak, annak a pusztító erőszaknak, amely az erdélyi magyar irodalomnak a valóságos tárgyi-intézményi feltételeit és körülményeit is a hatalmába keríti. A könyvkiadás csökkenése, a könyvek Magyarországra történő hivatalos átjutásának lényegi befejeződése, a folyóiratok zsugorodása vagy megszűnése, a kiadatlan művek szaporodása, a Romániában nem, hanem — többnyire — Magyarországon publikáló írók számának a növekedése, s a jelentős alkotók hallatlan mértékű kivándorlása, emigrálása — mind-mind olyan fejlemény, amely nem áll távol az apokaliptikus víziók tartalmától; „ég már a szekértábor is / remény sincs fölmentő seregre / a föld is ég / futja-e még / csonkánkonkán elkeseredve / egy utolsó lesz-ami-leszre” — kesergi-zokogja például Kányádi Sándor. S ebben a közegben valóban megnövekszik azoknak a hősiessége, akik értelmiségi hivatásukat most is betölteni próbálják, s a kulturális-szellemi örökség megtartásán és továbbvitelén fáradoznak. Mert a lelki és fizikai genocidium brutalitása közepette, a nyelvtiltás és nyelvromlás légkörében, a magyar iskolák bezárásának és a kisebbségi nemzettest mestersé-

ges és kegyetlen szétszóratásának, s a falvak lerombolásának idején minden szellemi tevékenység különleges hangsúlyt nyer: felbecsülhetetlen azok munkájának az értéke, akik íróként, irodalmárként, néprajzsként, (művelődés)-történészként, nyelvészként, bármilyenfajta tudósként, művészként, tanárként, lelkészként, publicistaként, népművelőként stb. dolgoznak és járulnak hozzá az erdélyi magyar kisebbség teljes körű szellemi-kulturális, tudományos és irodalmi életének a fenntartásához — a fasiszta-fajüldöző hatalmi téboly és terror ellenében. Ezeket a törekvéseket vette igen alaposan és gondosan számba legutóbb Csapody Miklós — a nyolcvanas évek fiatal irodalmának, illetve a háború utáni teljes gyermekirodalomnak a szemszögéből (Alföld, 1987/12.; 1988/12.); és Pomogáts Béla —, aki az erdélyi magyar művelődés és kultúra alapjainak a szörnyű veszélyeztetettségét és már — részben — bekövetkezett megsemmisülését is pontosan fölmérte (Alföld, 1988/11.). A jelen tanulmány mindehhez képest a nyolcvanas évek szépirodalmán belül pusztán néhány jellegzetes fejlemény felvillantására szorítkozhat — olykor a fiatalabbak eredményeinek fokozottabb figyelembevételével.

*

A borzalom lesújtó közeledése és bekövetkezése — sőt folyamatossá válása — nem kedvez tehát az eszményítő-klasszicizáló hangvételnek, a tragizáló-dramatizáló pátosznak. Inkább az öngyötrő, vívódó, önmegfigyelő és -felbontó attitűd uralkodik el, a reflexív, bensőséges, szempontváltogató számvetés vagy öntanúsítás, a személyiség bonyolult — és ezért őszinteségével, esendőségével (vagy elesettségével), töredezettségével elemi hatást gyakorló — divizionizmusa, amely látványosan emeli az új erdélyi prózát modern magyarországi párja mellé, s ahhoz hasonlóan biztosít neki egyre jelentősebb (vezető?) szerepet és teret a műfajok rendjében is.

Az epikai lehetőségek gondolati kiszélesítésének egyik főiránya az esszé-szerűsítés, amely régóta ápol egy igen sokféle szálból összefonódó és sokfajta megjelenésű, ám általánosan mégiscsak bizonyos jellegzetesnek tekinthető „erdélyi” elbeszéléshagyományt: az erdélyi emlékirói örökségből is táplálkozó, leíró-vallomások, önéletrajzi ihletésű, elmélkedő-komentáló beszédmód-tradíciót. Ennek a kiterjedt áramlatnak az egyik ága az a lírai-metaforikus, érzelmes-vallomások, költőien retorizált, a saját és a kollektív sors lényegét, hullámlását jelképes-szemléletes asszociációkkal érzékeltető stílusirány, amelyet az utóbbi időkben Sütő András művészete reprezentál a legkiválóbban. Újabb esszéi — (csak Magyarországon megjelenhető) útirajzai, „tűnődései”, jegyzetei — továbbra is sorskérdésekkel viaskodnak, a nyelvromlás és a nyelvpusztulás rémével, a megmaradás esélyének rohamos elapadásával — azaz a sajátos képies-esztétizáló kifejezésmóddal, amely — „potenciális szimbolizmusa”, jelképes utalásai révén — konkrét természeti, népeleti, gyakorlati, nyelvi tényeket, jelenségeket emel „sorsos” látomásokká, fájdalom és szépség érzelmes (nem pejoratív értelemben véve, de: szentimentális) hangulati egységébe oldva (*Levelek a fehér toronyból*, 1988). Hasonlóan személyes erezetű, de szikárabb gondolatvezetésű írások a dráma területét végképp elhagyó Székely János töprengésfutamai, aforisztikus-bölcséleti jegyzetei, amelyek többnyire erkölcs és tudat, bűn és szabadság, kultúra és történelem viszonyait feszegetik (*A mítosz értelme*, 1985). Monumentális történelmi re-

gényfolyama (*A sátán labdáí*) után Szabó Gyula szintén a személyes-önvallo-
másos próza felé fordul, legközvetlenebb élethelyzeteiről — betegségekről,
kerti munkákról, sétákról — számol be: de megőrizve a korábban kialakított
különleges esszéstílust, a történelmi-kulturális párhuzamokkal, távlatokkal
gazdagodó, konkrét idézetek mozaikjával építkező elbeszélés- és elmélkedés-
módot. A mindennapi élettapasztalatokat tüzetes, aprólékos és természetrajzi
pontosságú leírások övezik az évszakokkal változó kert megörökítések, s a
szerteágazó, antik, középkori és modern időkől származó idézetek, utalások,
összehasonlítások a történelem és a kultúra szoros és meghitt összefüggésrend-
jét példázzák, az ebbe kapaszkodó ember megmaradásvágyát és reményét, a
megtartó összetartozástudat kisugárzását —, s a világ természeti és szellemi
értékei között otthonra lelő ember bölcsességét (*Három a tánc*, 1985, *Társaim*,
1988). Mindezek, illetve Beke György felbecsülhetetlen jelentőségű, pótolha-
tatlan riportszociográfiai is inspirálhatták az amúgy is a népi-metaforikus
sorsábrázolás stilisztikai válfajaihoz kötődő második Forrás-nemzedék költői-
nek a publicisztikai jegyzeteit és kisesszéit, amelyekben igen erőteljes nyelvi
poétizáltság kíséri a lélek és a szülőföld ízeit, a székelyföldi hangulatokat, a
táj, a paraszti környezet, a népsors napi és általános mozdulásait felvillantó
képeket (Farkas Árpád: *Asszonyidő*, 1983; Czegő Zoltán: *Ember a Kénoste-
tőn*, 1981). Ezekhez a tendenciákhoz kapcsolhatók a valóságirodalom, a riport,
a szociográfia népéletet megörökítő, nép- és önismereti műfajainak újabb
eredményei is, a tudományos-esszéisztikus leírás vagy a novellizálás különféle
arányú elegyítéseivel (Balogh Edgár, Lőrincz György, Cseke Péter, Tófalvi
Zoltán, Pillich László, Molnos Lajos, Kozma Mária, Bölöni Domokos, Bodó
Barna, Kenéz Ferenc, Lőrinczi László, Horváth Arany, Szépréti Lilla, Látó
Anna).

Mindez együtt — a maga holdudvarával, amely az említetteken kívül
számos további szerzőt és művet foglal magába, mint ahogy más irányok
mögé is természetzerűleg értendő oda a műveknek a jelezhetően túlmenő,
szélesebb spektruma —: szóval ez a szemléleti és esztétikai kör talán koc-
kázat nélkül nevezhető valamiféle kisebbségi-önismereti centrumú, temati-
kai és érzelmi meghatározottságú transzilvánizmusnak. Ez az erdélyiség,
amelynek érzékletes, konkrét, plasztikus ábrázolásain és gondolati elvonatkoz-
tatásain egyaránt átüt a nemzeti gondvállalás arculata („Erdeinknek megma-
radás-hangulata van” — írja például Farkas Árpád), és amely vonzódik a kü-
lönleges műfajteremtő (napló-, emlék-, önéletrajz-, útirajz-, esszéírói sajátos-
ságokat keverő, s így döntően „non-fiction” prózatechnikájú) törekvésekhez:
kitágulhat-elmozdulhat egy megint csak különös, szinte meghatározhatatlanul
vegyes, összetett alkatú epikafajtává. Ez a másik típusú, az előzőt kiegészítő
transzilvanizmus kimondottan européer vétetésű, témában és érzelemben a
racionalista-humanista eszmekört hordozó, modernista-avantgárd, klasszikus
baloldali gyökérzetű szellemi magatartás, amely a gondolkodás folyamatát
szintén esszéregényszerű képződményben nyilatkoztatja meg. De itt egyrészt
önelvű, tisztán intellektuális, ténylegesen filozófiai tárgyú általános elmélke-
dés is jelentkezik, olykor újra csak történelmi, kulturális, művészeti allú-
ziók, idézetek, illetve rejtett vagy bonyolult célzások, vonatkoztatások össze-
függéseivel dúsítva, másrészt játékos-fiktív ötletek, modernista-fantáziadús
témacsavarások és -variációk színesítik a kompozíciót. A kerettörténet gyak-
ran az utazás, a világlátás, amely egyszerre szellemi-értelmiségi kaland és

megismerés, a huszadik századi kelet-európaiság és a nyugati művészeti-szellemi szituációk átfogó megfigyelése. Ezek a vonások érvényesek elsősorban Méliusz József újabb regénytömbjeire (*Tranzit kávéház*, 1982, *A Horace Cockery Múzeum, Horace Cockery darabokra tört elégiája*, 1983, *Napnyugati kávéház*, 1985), illetve Szász János megkezdett regényfolyamára (*Január*, 1985, *Május*, 1988). De míg Méliusz olykor emocionálisan felizzított, expresszionista jellegűvé fokozott lüktetéssel, lirizált nyelven, addig Szász János higgadt kontemplációval, lágy-rezignált érzelmességgel vagy szikár bölcséleti intellektualizmussal nyilvánítja ki ugyanazokat vagy a hasonló örök humanista és szabadelvű eszményeket: az emberi méltóság, az egyenlőség, a tolerancia, a kisebbségi másként-lét elfogadásának szükségességét; közben a személyiség változékonyaságáról és történelmi alakváltozásairól, álmairól és képzelgéseiről, a nézőpontok, a megítélések és az idő relativitásáról töprengve. A *Májusban* emlékezetes fejezet szól például a (társadalmi, erkölcsi, elvi) kizárólagosság („vagy-vagy”) helytelenítéséről, és a türelmet, a létmegértést tanúsító ún. „és-elv” (az addicionalitás, a mellérendelés) — természettudományosan is megokolt — elengedhetlenségéről, az ideologikusan kitermelt viszály és háborúskodás elkerülése érdekében. Hasonló tudatosságra és filozofikus nyelvezetre épül Szávai Géza műve (*A megfigyelő*, 1987), amely a reflektálás többrétű, bonyolult módszerével magát a viszonylagos reflexiót is a gondolat tárgyává teszi („a történetek változatokban látszanak. Más és másképpen láthatóak és élhetőek át”), és virtuóz formatechnikával mutatja meg a személyiség önkeresését és önelemzését különböző történelmi viszonyok között.

A gondolatilag és érzelmileg feltöltött non-fiction műfajok (memoár, utóleírás, esszé stb.) alkalmazásának, megújításának és kombinálásának olyan gazdag a vonulata, hogy gyakran azt is nehéz megállapítani, hogy a döntően esszészzerű asszociációs rendszer tartalmaz-e fiktív epikai elemeket, vagy a fikción alapuló elbeszélés bővül, duzzad fel esszéisztikus betétekkel, jellegzetességekkel. Deák Tamás, Bodor Pál, Panek Zoltán, Huszár Sándor egyes művei példát adhatnak egyrészt a nagyszabású személyes-önvallomásos esszéírás eleven kezelésére, másrészt a múltfeltáró sorsanalízis, a széles társadalomtörténeti távlatokba ágyazott belső monológ vagy az öntörvényű intellektuális szövegvilág teremtésének modern módozataira (Deák Tamás: *Újabb hallatlan történetek*, 1980, *Káprázat és figyelem*, 1980; Bodor Pál: *Apám könyve*, 1980, *Svájci villa*, 1981, *Elszaporodtak a kenguruk*, 1982, *Szélmalomjáték*, 1983; Panek Zoltán: *Boszorkánygyűrű*, 1982, *Függő játszmák*, 1983, *Kihagyott szívdobbanás*, 1985; Huszár Sándor: *Sorsom emlékezete*, 1982, *Honnan tovább?*, 1984, *Hol van az a nyár ...*, 1985). S ösztönözhetik azokat a családregegyváltfajokat is, amelyek történelem és egyedi életutak összeszövődésének ábrázolását, legendárium- vagy panoptikumyszerű megjelenítését a szerzői jelenlét és anyagalakítás sokszínű eszköztárával (líraiság, irónia, groteszk stb. bevonásával) viszik véghez (Lászlóffy Aladár: *A képzeletbeli ásatás*, 1987; Szávai Géza: *Séta gramofonzenére*, 1985). A lélekrajzot, a sors- és jellemfestés esztétikai karakterét másoknál is hol a megkapó, finom szépségű — lágy, impresszionisztikus — költői hangulatok (Egyed Péter, Király László, B. Kádár János, Kiss János, Vásárhelyi Géza), hol az erkölcsi markírozás erői varázsolják különösen élénkké (Lászlóffy Csaba). Ez utóbbi drámáiban (*Nappali virasztás*, 1980, *Te fájdalmas okosság*, 1982) és elbeszéléseiben (*Örökkévalóság libériában*, 1981, *Az esedékes napló*, 1987) kiemelkedő történelmi egyéniségek

morális helytállását, belső vívódásait, etikai küzdelmeit idézi fel a szorongató körülmények között; *Udvarház Sztrégován* (1985) című kisregényében pedig a többihez képest is szuggesztívebb atmoszférateremtő képességgel bontja ki a szabadságharc bukása utáni időkben a nemzeti tragédia élményei és a saját életgondjai között őrlődő, besúgókkal körülvelt Madách lelkivilágának, idegállapotának rezdüléseit a közömbösség és a letargia, a magány- és a rettegésérzet, illetve az aktív cselekvés- és alkotásvágy hangulati övezeteiben. A lázálmok, víziók, emléktörödékek, a tél, a hó, a hideg dermesztő képzetek közé itt is — mint mások vagy Lászlóffy Csaba egyéb elbeszéléseiben — korabeli dokumentumok, írásos anyagok, műrészletek illeszkednek, fokozva a belső monológ zaklatott drámaiságát vagy szenzibilis-lírai színezetét.

A műfaji és nyelvi invenció, a prózapoétikai kísérletek természetesen nemcsak a történelmi-dokumentatív anyagra támaszkodó, a súlyos történelmi tapasztalatokhoz és folytonossághoz közvetlenül ragaszkodó epikai eljárásokhoz kötődnek, hanem a merőben képzelti, fikcionális, sőt elvont-fantasztikus történetmondás-típusokhoz is. Ezek közül a lélektani-atmoszferikus novelláival már előzőleg is jelentőssé vált és a nyolcvanas években is termékeny (*Üvegcsendélet*, 1982, *Füstkorom*, 1984) Mózes Attila epikája az egyik legfigyelemreméltóbb jelenség. A *Gonosz színeváltozásai* (1985) „három kamara-történet” foglalata, amelynek mindegyike éles pszichológiai vizsgálattal deríti fel alkalmilag, szándékosan vagy akaratlanul kialakult, parabolisztikusan modellszerű zárt közösségek egyedeinek viselkedésmódját és viszonyulástípusait. Az egyik egy, az ottliki tisztképzőhöz hasonló katonatelep világában végez oknyomozást egy rejtélyes gyilkosság kapcsán a különféle felbolydult idegállapotba került, önmagukból kivetkőzött vagy mechanikus eszközzé alacsonyított lelki alkatok gesztikulációja és magatartásformái között (*A krampusz halála*), a másik kettő mesterséges játékterekben bekövetkező emberölések mögött érzékelteti a titokzatos pszichológiai motivációkat, valóság és fikció, ténylegesség és álságosság dimenzióinak furcsa áttünései, egymásba játszó rejtelmek közepette (*A Gonosz színeváltozása, Megváltás*). Mindenütt a kínzópusztító erőszak, a kegyetlenség, a „gonoszság” sötét-sejtelmes, fojtogató törvényszerűségei törnek a felszínre, a *Megváltás*ban például Cocteau „veszedelmes éden”-ére, „vásott kölykei”-re is emlékeztető kamaszok játéka fordul hazug képmutatássá, a felnövekedés labilis-megmagyarázhatatlan lélektanát és a lappangó, ösztönös gyilkos indulatokat elleplező „fedő”-cselekvéssé.

A személyiség kiismerhetetlensége, relativitása és megfoghatatlansága, illetve a tények és események úgyszintén kaleidoszkópszerű vibrálása képezi Bogdán László igen kiérlelt prózájának alapmotívumát (*Címeremben két haty-tyú*, 1980, *Játék mozgó tükrökkel*, 1983, *A bőrönd elföldelése*, 1986). Ízig-vérig modern, új-tárgyias, szurrealisztikus, perspektívakaverő, kimondottan „szöveg”-elvé, „szöveg”-szerű — vers és próza határait folytonosan meghaladó — formanyelv közvetíti például a történelem furcsa, bizarr — ötvenes évekbeli — közegében mozgó emberek, üldözők vagy üldözöttek kényszercselekvéseinek képét. A *Luca-napi időjárásjelölésekben* (1985) pedig a főszereplő én(tudat) megkettőződését csodálatos varázslatok, úrutazási kalandok, asztrológiai jóslások és egyéb fantasztikus történések kísérik. — Mózes Attila és Bogdán László bővérű epikumot és filozofikumot szintézisbe hozó eredményeivel analóg Ágoston Vilmos experimentális regénye, a *Lassú vírus* (1981) is, amelyben olykor naturálisan érzi és mégis absztrakt színhelyeken, abszurd szituá-

ciókban vándorol az alakváltó elme, küszködve a „fertőző”, félelemkeltő és a kiszolgáltatottságot növelő hatalmak és vallatások módszeres, számonkérő nyomorgatásaival. Példázva intellektus és zaklató-nyomasztó kényszer disszonáns különműködését, illetve az értelmezés, a másságot abnormálisként kezelő tudás alávétésre, manipulációra való felhasználási lehetőségeit az önmagában értelmes, magáért való szépség és nyugalom ellen. — A kísérleti, „posztmodern” szövegnek, a virtuóz nyelvi készséggel és sziporkázó ötletgazdagsággal rendelkező, humoros-parodisztikus vagy profán-travesztáló, szenzibilis-frivol, játékos-groteszk előadásmódnak — amelyben mesei-fabulisztikus, ironikus-fantasztikus esztétikai minőségek tömörülnek a könnyeden leleményes-felszabadult vagy szarkasztikus-szkeptikus kedély sugárzásában — további kitűnő fiatal képviselője Palotás Dezső (*A ház*, 1983, *Ég veled, pokol leánya*, 1985), Gergely Tamás (*Módosítás*, 1981) és a korán elhunyt Darkó István (*A következő pillanatban*, 1981); a fantasztikumot valódi sci-fivé Bíró László Péter (és Mandics György, M. Veress Zsuzsanna) fejleszti, a tényleges paródia kiváló művelője Zágoni Attila, humoros-groteszk karcolatokat (humoreszkeket) pedig Fülöp Miklós és Páll Szilárd ír.

A hagyományos realista próza lélektani, etikai, társadalmi-történelmi, filozofikus irányban történő tágitása nagyarányú, az egész erdélyi magyar irodalom örök értékei közé tartozó eredményeket ért el a hetvenes években az első Forrás-nemzedék elbeszélőinek kezén. Szilágyi István, Bálint Tibor, Pusztai János, Lászlóffy Aladár, Sigmond István és mások a maguk sajátosan kialakított, autonóm stílusa szerinti művekkel folytatják pályájukat (olykor szintén közlési nehézségekkel). Szilágyi István (Magyarországon megjelent) kisregénye, *A hóhér könnyei* (1982) a boszorkányperek időszakában boncolgatja a hatalom és a félelem természetrajzát és működési mechanizmusát, a tőle (*s a Kö hull apadó kútba-n*) megszokott nagyszabású, autentikus pszichológiai érzékenységgel, hangulati töltéssel, reveláló erővel. Pusztai János (több elkészült nagyregénye közül egyedül megjelent) monumentális tablója, a tervezett *Tatárjárás* című regényfolyam első, remekmű jelentőségű darabja, a *Futótűz* (1984) különlegesen aprólékos leírásmóddal — s mint az előző, hetvenes évekbeli alkotások (*A sereg, Zse birtoka*) —, lenyűgöző stilisztikai veretességgel, árnyalatossággal, a középkori miniatűrökre és a pointillizmusra, vagy a konkrét divizionizmus egyéb képzőművészeti válfajaira egyaránt emlékeztető festői aprólékossággal idézi fel egy egyszerű kovácmester hétköznapjait a tatárjárást közvetlenül megelőző időkben. A fenyegetettség, a pusztulás réme megüli a tudatot (álmok, képzelgések formájában is), de a mindennapos cselekedetek a megszokott rend szerint zajlanak, a tatár betörésre számító bizonyos előkészületi munkákkal (menedékház-építéssel) tarkítva. A valósággal szinte azonosuló mozdulatáradat egyik végső jelentése ez a ketősség: a *mintha*-lét fenomenológiája, amely szerint az életfolytonosságot a végromlás, a rázúduló katasztrófa árnyékában is ösztönös kényszer hajtja; a ma erdélyi léthelyzetének analógiájaként: a totális terror és megsemmisülés kiszámíthatatlan pillanatokban bekövetkező vagy megnyilatkozó teljehatalmának kiszolgáltatva merülni fojtogató légkörű köznapjainkba, hol gondolva az elkerülhetetlenre, hol elfeledkezve róla, hol várakozva rá. — Bálint Tibor újabb novellái (*Mese egy örült kakaduról*, 1982, *Családi ház kerttel*, 1986) mai életünk emberi önzéseit, képmutatásait, beteg gyűlölködéseit mutatják fel végletessé, démonikussá stilizált, groteszk színeikkel ijesztő-rikítóvá torzult formájukban. Ezernyi változata tárulkozik föl itt az örületig, a tébolyig fo-

kozódó aljasságnak, mintegy mélypszichológiai látéletét nyújtva a személyes, közvetlen kapcsolatokat tönkretévő, ösztönösen is romboló agresszív, lealázó-leigázó erőszaknak, gyilkos egoizmusnak; így folytatva-felduzzasztva a *Zarándoklás a panaszfalhoz*-ban megrajzolt körképek sorát. Sigmond István pedig a fasizálódó történelem fülledt légkörét, „kispolgári” vetületeit sűríti össze (*Félrevert harangok*, 1987).

Az erdélyi magyar próza tipológiai keresztmetszetének még egy tág szelete, a prózatípusok fájának még egy — a nyolcvanas években is — bőségesen termő ága a hagyományos realista narráción alapuló, objektív-leíró kiegyensúlyozottságra törekvő, olykor anekdotikus erezetű, általában mai életjelenségeket szemügyre vevő epika. Ennek egyik kiemelkedő teljesítménye Molnár H. Lajos *Donki Akosa* (1981), amely egy jó szándékú és naiv munkás-fiatalember autentikus naplószerű önvallomásából kikerekedő riportszociográfiai látkép a társadalmi igazságtalanságok közötti hányattatás tragikomédiájáról. A beszélő nevű főhős reménytelen „szélmalomharcot” vív a komolyan vett és elhitt hatalmi ideológia szerinti törvények érvényre juttatásáért, saját mindennapos érdekeinek elismertetéséért, miközben rá kell ébrednie a szociális igazságtalanság, egyenlőtlenség, kiszolgáltatottság tényeire és a hierarchia hasznélvezőinek cinkosságára, hatalmi-hivatali összeszövődésére és gyökerében hazug viselkedésére. Mindezek a radikális felismerések azonban csak a homályos sejtés, a rossz, torokszorító közérzet és bizonytalanság szintjén maradnak meg, mert az a nyelv és tudatállapot, amely a csalódások sajgó keserőségeit kritikai eszméletté lenne hivatott átfordítani és így közvetíteni: ez az elidegenített, szólamosan-hivatalosan primitív nyelv és beszédmód mintegy megbéklyózza az ok- és értelemkereső gondolkodást. S az ebben a kiutat nem leelő kiábrándulásban rejlik a hős megbolydult érzésvilágából kisugárzó, különösen módon fájdalmas-felzaklató atmoszféra is. Molnár H. Lajos más dokumentumregénye ennél kisebb hangulati telítettséggel, de hasonló hitelességgel (és keserű humorral) számol be a falusiak napi vergődéseiről a hazug bürokratikus intézmények hálójában (*Falra hányt esztendő*, 1983). A realista próza más termékeny alakja Káli István, aki többnyire kisiklott életutak, megkeseredett lelkek, tétova kisemberek, munkások sanyarúságát boncolgatja, a mai városi élet számtalan fonákságára rávillantva (*Akinek megbocsátjátok*, 1981, *Tisztítóház — Üres napok*, 1983, *Közjáték*, 1984), vagy Mátyás B. Ferenc, aki olvasmányos, cselekményes, fordulatos epikájában erősen vonzódik a bizarr, groteszk és szélsőséges szituációk megjelenítéséhez, rengeteg példáját kiszínezve a jellemgyengésnek, a szélhámoságnak, a csalásnak és öncsalásnak, a torz vagánykodásnak — és a többi erkölcsileg felkavaró jelenségnek és esetnek (*Légyfogás kézzel és csapóval*, 1980, *Sorsátültetés*, 1981, *A játékmember*, 1982, *Egyszemélyes társasjáték*, 1983, *Valószínű történetek*, 1984). De legerőteljesebb üzenetként az életkudarca, létbizonytalanságra, egzisztenciális, etikai és lelki válságra kárhóztató — társadalmilag körülhatárolt — mozgásterek feltérképezése és demonstrálása: a ráébresztés hangzik a többi valóságelvű elbeszélő műveiből is; Fodor Sándortól — aki az értelmetlen, távlattalan önösség anatómiáját helyezi történelmi-erkölcsi dimenziókba (*Az ígéret földje*, 1984) — Györffi Kálmánig — aki pedig az emberi nyomorúság boncolgatásából fejleszti ki a létezés egyetemes csonkaságának nagy látomását (*A nagy kórház*, 1981, *Mézizú napjaink*, 1987) —, vagy — a legfiatalabbak közül — az ifjú hőseinek problematikus önkereséséről szóló Géczy A. Jánostól

(*Holdfényben*, 1987), Cserés Ferenctől (*Pillangósláda*, 1987) Tompa Z. Mihályig, aki egy novellájában az — ugyan „csak” egy filmezéshez szükséges, de valódi kiszolgáltatottságot előidéző, embertelen szenvedéseket okozó és jellemző módszereket alkalmazó — falurombolást is anticipálja; s a sor — minden nemzedékből — folytatható (Varga Gábor, Balogh László, Kiss János, P. Lengyel József, Soltész József, Tóth Mária, Nemess László, Pongrácz P. Mária, Méhes György, Cseke Gábor, Dehel Gábor, Tar Károly, Oltyán László, Ferencz Zsuzsanna, Herédi Gusztáv, Szenyei Sándor, Gúzs Imre, Barabás László stb.). Az induló novellisták sokszínűségéből — amelyet főként a Mózes Attila által szerkesztett *Ajtók* (1986) című antológia reprezentál — pedig talán Láng Zsolt, Medgyesi Emese, Molnár Vilmos, Panek Sándor, Kisgyörgy Réka nevét fontos említenünk.

*

Az erdélyi magyar lírában a hetvenes évek közepén-végén lezajlott változás — amelyet az akkor színre lépő generáció („Echinox”- vagy „harmadik” Forrás-nemzedék) fiatal kritikusa, Borcsa János „minőségi fordulatként” értékel (*Megtartó formák*, 1984) — valóban meghatározza a nyolcvanas évek uralkodó „stílusirányát”, izlését, formaeszményét, magatartásszituációját. Ez az újfajta személyesség feltöri a bensőség és a kifejezés egyneműségét, következőképpen mozaikos, montázs- (sőt kollázs-) vagy kaleidoszkópszerű szövegstruktúrákat teremt, szerteágazó nyelvi együtteseket, amelyeknek a kontextuális nyitottsága a legkülönbélebb beszédtypusokat tudja asszimilálni és tud reagálni rájuk. Játékos, intellektuális, reflexív viszonyba állítja a személyiséget, és a kijelentéses-kinyilatkoztató nyelvi helyzettől radikálisan eltérő dialogikus, kérdező-kétkedő, a szubjektum és a tárgyiasult szövegrészek közötti rugalmas átjárást, átfedéseket, variatív egymásra vonatkoztatásokat biztosító nyelviséget hoz létre. A különböző stílusrétegek, történelmi és civilizációs beszédmodok befogadása, imitációja és asszociatív kezelése rámutat szubjektum és nyelv, alany és tárgy különműségére, ezzel mintegy demonstrálja a nyelvhasználat viszonylagosságát, s lehetetleníti a nyelv ideologikus-pateitikus homogenizálását. A nyelvi — ezzel ideológiai, társadalmi, politikai — abszolútumok, totalitások, evidenciák lebontását célzó stilisztikai többszólamúság a szövegre önmagára irányuló jelentésintencióval fedi fel a bárminemű jelentés nyelvhez kötött relativitását, és különíti el a mindezek mögött őrzött teremtő alany erkölcsi integritását és ítélőképességét, illetve lélektani-érzelmi töredékességét, töredéklétét, hiánytudatát. A csúfondáros, ironikus, lefokozó, játékos gesztusok, ötletek, fintorok szintén a differenciált, elemeire bontott egyéniség őszinte és hiteles megjelenését segítik elő, amelyben éppen ezek a reflexív tudatmozgások zárják ki az egyfajta szenvedély reflektálatlan eluralkodását. — A radikális szabadságelv a nyolcvanas években vált egyúttal tényleges művészeti formaelvvé, esztétikumává is.

Ez a generáció — mely erős elméleti indíttatást Bretter Györgytől, illetve a kimondottan teoretikus nemzedéktársaktól (Tamás Gáspár Miklós, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos, Bréda Ferenc, Horváth Andor, Ara-Kovács Attila, Aradi József stb.) kapott — a nyolcvanas években olyan jelentős személyes teljesítményekkel lépett elő, amelyek a bármennyire is szembetűnő nemzedéki sajátosságokat messze túlhaladó művészi nagyarányúságról tanúskodnak.

Még a legkiemelkedőbb fiatal lírikus, Szöcs Géza kiválása ellenére is, akinek kivételes bensőség- és formaérzékenysége, személyes sorsot és egzisztenciális határhelyzetet varázslatos polifóniával, enciklopédikus képzetgazdagsággal, szelíden groteszk disszonanciákra is épülő új érzelmességgel kifejező költészete a nyolcvanas években — a hetvenes évek végi páratlan ígéretű pályakezdés után — már nem lehetett jelen Erdélyben: a költő elhallgattatása, majd emigrálása miatt. De a nemzedéktársak szinte helyette is véghez vitték az új líra-fajta térnyerését. Balla Zsófia lírája a lélek legbelső, legmélyebb rétegeibe merül alá, szinte utazásszerűen járja be a tudati és a tudatalatti szférák tájait, szürrealisztikus és konkrét víziók, emlékek, képzelődések alakzatai között. Képi telítettségük, kompozíciós invencióik verseit Hervay Gizella, illetve Szilágyi Domokos műveivel is rokonítják, de itt visszafogottabb — kevésbé áradó — a fájdalom, a keserűség megszólaltatása, amely az én és a másik között húzódó feloldhatatlan személyiséghatár, „test-határ” gyötrelméből fakad; s a „testet átütő megértés” vágya oldja az újabb versek virtuóz formatechnikájában, a tánc, a zene, a szókép, a ritmus, a játék sziporkázásában is megbúvó „ringató, fájdalmas rezgés”-t (Cs. Gyimesi Éva) (*Második személy*, 1980, *Kolozsvári táncok*, 1983). Markó Béla költészete a nyolcvanas években különleges magaslatokra jutott. Tárgyias-leíró, dúsan szemléletes, hömpölygő „konkrét” szabadverssorokban lüktet a többértelműség tudatának, a szkepszisnek a filozofikus-meditatív rezignációja, „új” — mert a magánvaló látvány titokzatosságától és viszonylagos jelentésszejtelmeitől áthatott — tárgyiasság keveredik a szubjektív tudat, idő, helyzet radikálisan értelmezett, lebegő érzékeltetésével. A radikális felfogás és belátás a szubjektivitás kényes és törékeny metafizikai varázsára, arra a bűvös állapotára irányul, amely lehetetleníti az egyetlen magyarázat egyeduralmát és kényszeres magabiztosságát. Konkrét, felbontott és gomolygó látvány, illetve érdesen érzéki közeg alakul át elvont létezészérré és látomásvilággá, amelyben a lefokozott mindennapiság zsúfolódó tényei, az álom- és képzeletbeli áttűnések összesűrűsödött, kavargó folyondárja, a szándékoltan dezideologizált, leszűkített szemhatárba befogott élet- és természetdarabkák ahhoz a meggyőződéshez vezetnek, hogy: „azt is tudom, hogy nincs tanulás”. A költő „mind kisebb méretekben” dolgozik, „akár a miniatűrök megszállottai”, feleslegesen kattogtatott, film nélküli fényképezőgépnak érzi magát, s a tévutakat jelentő értelmezésektől, hi-tektől, eszméktől megtisztított, megfosztott: lehántott versvilágot közvetlen életevidenciákhoz igazított szerepre szánja: „Vers / menj hozzá! egy csomag cigarettát vers indulj / takarítsd ki a konyhát vers vidd le a / szemetet”; „Éhen dög-lött / a vers a hosszú úton megfagyott a mínusz / ötvenfokos hidegben / elzúllott minden kocsmában / öngyilkos lett a hatalmas íróasztal mögött”. S mindezt mintegy ellenpontozza a legutóbbi, „posztmodern” érzékenységű és érzelmességű szerelmes szonettek klasszicizáló, súlyos elégiája és szép dallama (*Lepkecsontváz*, 1980, *Az örök halasztás*, 1982, *Talanítás*, 1984, *Friss hó a könyvön*, 1987, *Mindenki autóbuzsa*, 1989). Hasonló modern létérzés vibrál Bogdán László tárgyias-intellektuális, leíró-evokatív költészetében, amelyet inkább az idővel viaskodó emlékképek, múltidéző képzetek telítenek (*Ingaévek*, 1984). A múlt és a jelen között átfolyó idő illanó helyzeteit, az én változó, megfoghatatlan pillanatait, létezés és szabadság, az idő és emlékezet, tárgyi formák és elmélés finom összefüggéseit légies vagy borongós, de mindig szenzibilis és filozofikus lírába fogja Egyed Péter („A percek kiháló fehér sasok, néhány még megmaradt; / s belőlük vajon összeáll a jövő, az álomból kibújtattott?”; „Tu-

dom már, hogy nem hullunk ki esetlen fiókákként / az idő-gondolából, s emiatt nem kell bizonyosság / és vigasz, szabadság-jelkép és sebtapasz”; „Ne kapaszkodj minden idegszáladdal a létedbe / s egyetlennel sem a világba / mert a lét nem a világ, / s végül a lét csak a semmi / tükrében nézi önmagát”) — asszociatív formaképző erővel, a szonettkoszorútól a dalokon át a zenei párhuzamokra, témavariációkra építő alakzatokig terjedő műformák változatosságával (*Búcsúkoncert*, 1981); s hasonló művességű Egyed Péter megejtő intimitással bíró prózája is (*Előzés hajtúkanyarban*, 1984). Adonyi Nagy Mária költészete csupa szomorúság, csupa rettenet, megriadás és dermedtség; „hulló dolgok rettenetes üveguszálya”, „horpadt levegő”, „repedések kísértése”, „kihalt szobák éjjeli némasága” tölti meg ezt az „imagista”, neo-szürrealista, tárgyas-metafizikai, „objektív” lírát. Az iszonyatot, a szorongást, a döbbenetet és a titokzatos szenvedést kivetítő-közvetítő képesség az Újhold-nemzedék (Pilinszky, Nemes Nagy) érzületvilágát idézi, a „negatív” univerzum, a „fekete rések”-kel, „zuhanó tárgyak”-kal teli, „tépett” kozmosz és idő megszenvedése Hervay Gizellára emlékeztet — bár itt a képek élesebben metszettek, a verstest karcsúbb és törékenyebb, a hang pedig szenvtelenebb, személytelenebb (*Állatövi jegyek*, 1982). Talán Szócs Géza és Egyed Péter mutatja fel együtt azt az új bensőségességet, illetve azt a depoetizáló, profanizáló, szándékolt köznapiasságot és — „aleatorikus”, mellérendeléses, hangulattörmelékeket görgető — ötletjátékosságot, amelynek egyikét — az érzelmes-melankolikus-bölcséleti jelleget — Balla, Markó, Adonyi Nagy fejleszti tovább, másikat — a nyelvi játékot, humort, iróniát, fintort, viccelődést — pedig Cselényi Béla és Palotás Dezső teljesíti ki. Cselényi Béla különböző szemléleti elemek sziporkázó összevillantásával deríti fel élethelyzeteink és viselkedésünk groteszk fonákságait, olyan különös fénybe, gyermekies, látszat-primitív, ál-naiv megvilágításba állítva ezeket a tragikomikus visszásságokat, amely egyszerre leleplező és borzongató. Bravúros stilisztikai csúsztatások, paródizások, szellemes ötletek idéznek fel és ütköztetnek egész mentalitásrendszereket, gondolkodásmódokat, tudatállapotokat — s a szinte fájó disszonanciák a nyelven átütő létdeformációk bizarrságát sugározzák („nem az a tökéletes robot / aki megmenti az emberiséget / hanem aki gratulál a temetésen / s amikor kifogy az elem / azt mondja / hebebek / mámmá”) (*Fabula rasa*, 1981, *Magánbélyeg*, 1983). A parodizáló, szarkasztikus kedély és világkép Palotás Dezső szövegeiben is abszurd színben tünteti fel, teszi nevetségessé vagy profanizálja az álságos közhelyeket, közhiedelmeket („Formaépítsünk! Mondj egy új rímet erre: / deszka / Egészen új legyen? / Léc”) (*Incidens*, 1982). Cselényi és Palotás szinte megelőlegezte, de legalábbis párhuzamosan műveli azt a modern, stílusimitációs, szójátékokkal, szóviccekkel tarkított, parodisztikus szövegformálást — a hanghordozás hozzá illő frivol, csúfondáros derűjével együtt —, amely az utóbbi évek során olyannyira elterjedt az új magyar irodalomban Esterházy Pétertől Kukorelly Endrén és Parti Nagy Lajoson át Garaczi Lászlóig.

Ebbe a „posztmodern” vonulatba illeszkedik a legfiatalabbak közül Kovács András Ferenc költészete, amely páratlan nyelvi és formai virtuozitásával kápráztat el. Középkorias, manierista hangulatok és dallamok elevednek meg, szerepjátszó, alakváltó filozofikum itatja át a régi időket a játék kellékeivel (színház, cirkusz, maszk, jelmez, maszkabál) feltámasztó lírai érzelmességet vagy vibráló melankóliát. A dekoratív, kifejezőskultúra, a választé-

kos, színpompás nyelvezet szárnyaló fantáziára utal, amely régi deákok, lovagok, bohócok, faunok, koboldok egész forgatagát kelti életre. S ez a valóban posztmodern érzékenység és elegancia által megteremtett eklektikus magánmitológia rejti magában a pusztulás, a reménytelenség sejtelemszerű, igen mélyről fakadó, sajgó fájdalmát (*Tengerész Henrik intelmei*, 1983, *Tűzföld hava*, 1988). Visky Andrásnál a keserűség kevésbé artistikusan jelenik meg, sőt szinte szenvtelen, érzelme nélküli, kemény pontossággal tárul fel; a rövid sorokba tördelt szavak — képek, tudattörmelékek — lehangelő vonulata a fanyar, illúziótlan beletörődés legvégső megkövülését és mozdíthatatlan létállapottá rögzülését nyomatékosítja (*Partraszállás*, 1984, *Fotóiskola haladóknak*, 1988). A negatív univerzum és létezés merev egyneműségét, a levertség ezerféle árnyalatát vetíti elénk — tipográfiai széttöredezettetéssel — Boér Géza lírája is. A „szóródó szavak töredékek” monoton hiányt, kifosztottságot, ziláltságot, tehetetlenséget, menthetlenséget, megcsalást, szorongást, elhullást, értelmetlenséget, védtelenséget fogalmaznak meg és jelentenek a „térbeliség ontológiai valóságá”-ban (Bréda Ferenc) és belső szakadécai között (*Hiányok térképe*, 1980). Külön színfolt a filozófus Bréda Ferenc racionalistárgyias, utalásos-asszociatív — „rejtjelező” — költészete (*Tűzpróba*, 1983).

Az új nemzedékek „vezéralakjai” köré természetesen sokan csoportosulnak, amint azt a különféle antológiák is tanúsítják (*Kimaradt szó*, 1979, *Ötödik évszak*, 1980, *Bábel tornyán*, 1983, *Alapművelet*, 1985). Neoavantgárd kísérletezés, groteszk lefokozás, harsány irónia jellemzi Hunyadi Mátyás, Veress Gerzson, Vass Levente, Zudor János, vizuális formaképzés Nagy Zoltán, Tőkés Zoltán verseit; távolságtartó, reflexív, fogalmi vagy játékos intellektualizmus, groteszk ötletesség és filozofikum, s a világot részleteiben leképező technika átható bizalmatlanságot, kegyetlen perspektívátlanságot és egzisztenciális ellehetetlenülést sugárzó minősége — jellegzetesen kortársi élethangulatokkal — figyelhető meg Tompa Gábor, Csiszár László, Molnár Vilmos, Farkas Antal, vagy a már kötettel is rendelkező Bíró Ferenc (*Suttogások*, 1983), Horváth Alpár (*Töredékes emlékirat*, 1985), Balázs Tibor (*Kék sirályok*, 1987), Vitus K. György (*Átszállóállomás*, 1985), Egyed Emese (*Délvidék*, 1988) műveiben, illetve Gál Éva Emese magányt és kiúttalanságot erős létezőképekbe foglaló költészetében (*Ajándékömb*, 1982, *Álomjog*, 1985).

A modern életérzések és formatendenciák legújabb fejleményei természetesen szervesülnek a Forrás-nemzedékek avantgárd hagyományába, az idősebbek utóbbi munkái közé. De kiderül, hogy a hatvanas-hetvenes évek újtói a felszakadozott személyiség és léthelyzet kilátástalanságának újfajta, relativista-szkepticiista, sokértelmű és eklektikus kifejezéstípusai között a maguk történelmies, szociális és morális sugallataival már-már hagyományos, „konzervatív” szelleműeknek, komoly újdonságot nemigen hozóknak minősülhetnek. Lászlóffy Aladár versei — miként eddig — a történelmi idő, a szellemi kultúra folytonosságának hangulatát közvetítik, sajátos metaforáik és metonimiáik — utazás, írás, könyv, könyvtár stb. — révén is. Az értelem higgadt figyelme, kontemplatív körültekintése szenvedélytelen-racionális prózaisággal, tényközlő-fogalmi leírásmóddal — és a gondolkodó alany külső-belső környezetét finom képekkel körülrajzolva — veszi számba az egymásra rétegződő korok levegőjéből áradó kultúrélményeket, az élet és a mulandóság örök törvényeit (*Hol én, hol idegen*, 1982, *Ledőlési határidő*, 1985). Lászlóffy Csaba viszont továbbra is szenvedéllyel vizsgálja és ábrázolja a (történelmi)

ember erős morális gesztusait és magatartását, a szenvedés testi-lelki kínjait, sugallatos és sejtelmes képi dimenziókkal érzékeltetett fájdalmaikat, vívódásait, töprengéseit (*A legenda hamuja*, 1984). Palocsay Zsigmond kompozíciós nagyvonalúsága, mozaikos versszerkesztése egy naiv-mesei természeti világgépet keretez, amelyben a táj egyszerre dekoratív-derűs és megszemélyesítő-filozofikus rajza mögött valami halványan elégikus, mitikus sorstudat húzódik; s ez mélyíti el a belefelelkező természetáhitat játékos, síkszerűen díszes költői alakzatokba folyó bájos gyermekiességét (*Felhőmező*, 1985, *Szalmavirág* 1987). Kenéz Ferenc profanizáló, szentségtörő, látszólag költészetellenes reflexiói élet és művészet, lét és nyelv paradox viszonyára villantanak rá, olykor éles és hirtelen jelentéstársításokkal („miközben élni próbálunk, / ha tudni nem lehet, / miközben tudni próbálunk, / ha élni nem lehet”) (*XYZ*, 1981, *Egyszer csak*, 1986). Király László gazdagon kibomló elégikus költészete szintén megvallja a lírikus hétköznapjainak keserves-borongós hangulatait, felmérve egyúttal egy egész nemzedék történelmi illúzióvesztésének folyamatát és közérzetét is. Őszi, téli kedélyállapot, az emlékekbe visszahúzódó, várakozó lélek bensőséges szomorúsága hangolja szinte klasszikus zsongásúvá e némelykor prózaverssé is szétáradó — mert az élet meghitt, elemi tényeit görgető — lírai darabokat (*Amikor pipacsok voltak*, 1982, *A téli tábor*, 1984, *A költő égő asztala*, 1986, *A Föld körüli pálya*, 1988).

S ez a klasszicizáló-elégikus áramlat már össze is ér, össze is szövődik azzal a másik nagy vonulattal, amely nem a modernség felől, hanem éppen a hagyományosnak tekinthető verstípus, a lírai realizmus, az élményi, személyes, vallomások kifejezésfajta, vagy az érzelmileg telített, közösségi sorsot, anyanyelvet, szülőföldet, természetet, történelmet, társadalmi-kisebbségi helyzetet, küldetésvállaló etikát láttató népi-nemzeti „sorsköltészet” irányából érkezett a nyolcvanas évekbe. Ez a szemlélet és nyelvezet azonban nagyrészt „modernizálódik” annyira, asszimilál annyi „szabadosságot”, formai frissességet, reflexív gondolatiságot és kétkedő hangulatiságot, amennyit az előbbi lírahagyomány megőriz — vagyis nem merül ki, nem apad el a legújabb időkben sem, ha bizonyos tévesztése — kétségtelenül — észlelhető is. Kányádi Sándor — bár Erdélyben már nemigen tud publikálni — folytatja megrázó panaszverseinek sorát, a nagy látomás- és küzdelemversek után következő, lamentáló hangvételű, litániaszerűen kesergő, letargikus költeményeinek vonalát. A szenvedés mindennapi konkrétumaiba és eseteibe a kollektív tapasztalat és sors egyetemes elviselhetetlensége sűrűsödik bele, apokaliptikus atmoszférával; „értem már értem ne is magyarázatok kösz / még azt is mondta üvöltötte a bácsi hogy a / végén minket is mint a zsidókat”. Puritán, szinte eszköztelen versbeszéd, mintegy régi krónikási, kántáló előadásmód követi itt a katasztrófa végkifejletét, a félelem és a pusztulás utolsó stációit (*Sörény és koponya*, 1989). Farkas Árpád (vagy Páll Lajos) is ritkán szólalnak meg, de megtartják a jelképes-sugallatos verseiknek sajátos ízeit — csakúgy, mint Magyarai Lajos (*A föld ígérete*, 1988) —, bár mindőjük jelentősebb megújulás nélkül. Czégő Zoltán viszont dinamikus, feszült látomásokkal töltekező líráját gazdagítja; ódai, rapszodiákat idéző romantikus expresszivitás és szenvedélyhullámozás közvetíti a szülőhazához kötő ragaszkodás elemi érzületét. Lélek és táj, személyiség és szimbolikus vízió a stílus erős, nyugtalan izzásában olvad össze (*Nyár, kód alatt*, 1983).

A népies ihletettség, a szülőfalura, gyermekkorra emlékező melegség viszi

tovább Molnos Lajos költészetét; az otthonosság szelíd nosztalgiája, amely igéző természeti, népeleti, történelmi mozzanatokkal és képekkel áraszt jellegzetes erdélyi levegőt (*Megtalált ősz*, 1981, *A megérkezés*, 1986). Zaklatotabb, villódzóbb, élénkebb szellemi átvilágítással értelmez szintén nagyrészt erdélyi történelmi pillanatokot és alakokat, kulturális értékeket Bágyoni Szabó István; éles képi síkváltásokkal, képzettársításokkal jelez összefüggéseket erkölcs, história és lélekállapot között (*Végtelen reggel*, 1980, *Nyitott cella*, 1982). Az 1987-ben tragikusan elhunyt Sütő István borzongató víziókká sűríti a történelmi pusztulások személyes gyötrelmeinek szorongató képeit; a tiszta csengésű érzelem katartikus magasságokba emeli a „történelem trágyságtelép”-n szenvedő, „törvényes gyilkosok”-nak kiszolgáltatott, a huszadik század viharában, háborúiban, diktatúráiban, „labirintusai”-ban agyonkínzott, meggyalázott, megfélemlített emberek, családok, közösségek fájdalmát. S ha fanyarabb, gunyorosabb is olykor ez a fajta leleplező képi megnevezés és sorsfelmutatás, mélységben a Hervay Gizelláéval rokonítható; „így élünk zsúfolt verssorokban beszélünk / kínos keserves idegen anyanyelven / verses romokban hever a történelmünk / nincs otthona a szónak hogy hazamenjen” (*Arcfogyatkozás*, 1981, *Nagy családi album*, 1983, *Én, Dániel*, 1987). Közösségi, történelmi, népies, népköltészeti inspirációjú — az érzelmes, természetképi metaforizálás, szimbolikus példázatteremtés, vallomásosság vagy áttételesség különböző fokain — Ferencz S. István, Ferencz Imre, Pethő László, Nyárádi Szabó Zoltán, Máté Imre, vagy a fiatalabbak közül Gagyi József (*Karnyújtásnyira fémek*, 1987), Kozma Szilárd (*Szabadnap*, 1981, *A csodák völgye*, 1985), Balázs F. Attila költészete is; az élményközpontú, finom gondolati vagy hangulati átszűrésű vallomáslírárt továbbra is képviseli a nyolcvanas években (a már nem élő) Vásárhelyi Géza, az idős Kiss Jenő, Horváth Imre, illetve Németi Rudolf, B. Kádár János, Fábíán Sándor, Tóth István, Lendvay Éva, Jánky Béla, nyersebb, érdesebb, kesernyésebb, ironikusabb vagy groteszkebb változatokban pedig Gittai István, Cseke Gábor, Oláh István és Paizs Tibor.

*

Végezetül annyit: az említett írók egy része már nem Romániában él; az ott maradtak száma a kitelepülések, elmenekülések következtében napról napra csökken. Amit a fenti futólagos — hevenyészett — áttekintéssel első sorban jelezni szerettünk volna: az az, hogy mennyire gazdag, árnyalatokkal teljes, összetett szépirodalmi kultúra élt még a nyolcvanas években is Erdélyben, s került — az egész erdélyi magyar szellemi és fizikai létezéssel együtt — abszolút végveszélybe.

? „irodalom csak játék az egész”?

KÁNYÁDI SÁNDOR ÚJABB VERSEIRŐL

A Kolozsvárott élő Kányádi Sándor, aki az idén töltötte be a hatvanadik évét, ha Romániában nem is, de legalább Magyarországon új versgyűjteménnyel jelentkezhetett. Tízévnyi szünet után az igénye és a szándéka Adyéra emlékeztet: olyan kötetet komponálni, ahol a költemények elhelyezése is jelentésszerű, tartalmat közöl. A két kitüntetett szerep a nyitó-, illetve a záróversé. Elöl a *Reggeli rapszodiáé*, amely a ciklusoktól elválasztva, egymagában áll, hátul pedig a *Sörény és koponyáé*, amely valószínűleg csak nyomdai tördelési kényszerűségből van ott az utolsó ciklusban.

A nyitóvers

Az „ország talán még egyetlen élő reverenda- és palástszabójá”-nak, „Bartalis István bátyámnak”, „bé mesternek” ajánlott nyitóvers: bevezetés Kányádi Sándor újabb költészetébe. Ars poetica-igényű összegzése az értelmezéshez szükséges alkotói elképzeléseknek, rögeszméknek. A névre szóló ajánlással is nyomatékosítva, hogy poétai elveit inkább igazítja egy hajdan szebb napokat látott, mára viszont jobbára csak „fordítani s foltozni”-valót találó szabómester, semmint egy „kifinomult esztéta” százíze szerint, aki „nemrég” „nem igazi” verseknek „mondotta” a költeményeit. A Reggeli rapszódia e véleményhez fűz megjegyzéseket, emiatt zsörtölődik, emiatt füstölög — vagyis alkalmi vers. Még akkor is, ha nem nevezi meg a rapszódiaszerzésre indító alkalmat. S mert a tárgya általánosságban a líra műnemének megítélése, konkrétan pedig önnön lírájának fogadtatása — a költemény „látens” módon megfelelni látszik a tematizálás legmodernebb (mert legdivatosabb) kívánalmának is.

A vers magáról a versről a cím kiemelte csapongással, szeszélyességgel „értekezik”, beteljesítve a címbeli jelzővel aláhúzott ígéretet. Reggeli, vagyis az ébrenlét és a kábaság határán született reflexiókkal áll elő. Illően ugyanakkor a vers megidézettjeihez: az esztétához és a lírai alany feleségéhez, házi recepciótörténete két nőnemű alakjához, kik egyek az ő elmarasztalásában. A lírai én viszont a „lezserül”, „hamiskásan-huncutan” dolgozó „bé mester”-rel alkot egy párt. E kompániától idegen volna az ódai szárnyalású, izzó hevületű, szenvedélyes érzelmi tartalmú hang. Nem így a könnyeden humoros, játékosan évődő beszéd. Ez talál ahhoz a jelenetezéshez is, ahol a kellékek javarésze egy konyhát jelöl meg helyszínül („mindennapi kenyérünket”, „adj egy korty valamit”), s ahol a költői önbizalom növelésének alkalmául a reverenda- és palástszabó pincéjében esett titkos koccintgatások szolgálnak („ő bízik / bennem biztat csettintve / hunyorítva”). Az előadásmód, a konyhai füstölgés hangneme megfelelni látszik a depatetizálás legmodernebb (mert legdivatosabb) kívánalmának is.

Ha a korszerűség dolgában csakugyan egy mostanság lépten-nyomon citált Kierkegaard-idézet igazíthat el, akkor úgy fest, Kányádi Sándor iróniája a korszerűbbnél is korszerűbb, mivel a lírai individuum nemhogy a valósággal, de még önmagával sem talál közös mértéket. Nem talál, ám folyton keresi azt. Ebben a költői szerep- és magatartás-keresésben rejlik állandósága. Ebben kitartó; ezért csapong, ezért állhatatlan, ezért kapkodó. Ezért rapszodikus — még a vers írásképét rajzolva is. Széttördeli a sorokat:

társ
a
dalom
ban élünk
a
mi
társ
a
dal
mi (!?)
helyzetünkben meg
éppenséggel nem
kell elkeseredned azért

Úgy tartja a lírai én: „minden mikro a / vers is / elemi részecskék fölszabaddulása / hasonlat metafora szó / szótag etcetera teljes / önállósulása a potenciális / energiájuk teljes i / génybevétele érdekében”. Ragokat, önmagukban jelentés nélküli szótagokat állít sorkezdő helyzetekbe; ékezeteket cserél, nem félve attól, hogy a szavak értelmüket veszítik („ne / kem kellene”, „csak féldrága kő / vetkezetlen” stb.); hiányos mondatokat szerepeltet, szándékosan mellébeszél („ha úgy tetszik mert azt még / azért úgy ahogy kell ahogy”) — tipográfiájában, alakzatában megfelelni látszik a vers a depoetizálás legmodernebb (mert legdivatosabb) kívánalmának is.

A Reggeli rapszódia mintha tehát a „modernnek kell lenni, mindenestül” igényének mintaadó megvalósítása volna: miközben a legkorszerűbbnek tartott eszközöket igénybe véve a maga létevel válaszol a mi az „igazi vers” személytelen kérdésére, aközben tisztázza a költő személyes viszonyát is a költészetét ért kritikához. Csakhogy ez nem egészen így van. A vers valóban bevezeti, előlegezi a kötetet uraló tematikákat és eljárás módokat, ily módon összegző érvényű. Korántsem az viszont gondolkodói mélységét és következetességét, a bírálatra adott felelet megalapozottságát és megfontoltságát nézve. E tekintetben is működik — a költő példás önismeretét és önértékelését tanúsítva — a cím jelezte rapszodikuság, működik továbbá a lezserséggel, hamiskassággal és huncutkodással körülírt irónia. A poétának az esztétával sincs közös mértéke.

Felelet egy bírálatra

Az érdemi vita elmarad mind a versbeli névtelen esztétával, mind pedig a valóságosan létező, ám inkognitóban hagyottal. Nincs igazi polémia sem az egyik virtuálisan körvonalazott, sem a másik tételesen kifejtett költészetfelfogásával. Az előbbit nem tartja méltónak arra, hogy komoly számvetés alkalma

legyen; nemcsak szerfölött szegényesnek, de nagyon szakszerűtlennek is festi. Érvek, szempontok helyett a „nem igazi vers” egyetlen — ráadásul negatív — állításának kiemelésével, visszatérő minősítésével a versbeli bírálót mintegy botcsinálta szakértővé, konyhaesztétává fokozza le. A pozitív állítás-hoz fősorakoztatott érvek, az „igazi vers”-nek közvetve, csak a versbeli költő reflexiói nyomán körvonalazódó ismérvei még kedvezőtlenebb színben tüntetik fel. A viszontválaszok tükre olyan tudóst mutat, aki hebeburgya módon, egymásnak ellentmondó szerepek vállalására kényszerítené a költőt. Egyszer azt várná el tőle, hogy a verse tudjon — a l'art pour l'art szellemében — „költeménykedni hivalkodni”, máskor meg — a pártosság, a társadalmi elkötelezettség szellemében — azt, hogy „barokkosan billegő és jóltáplált / vigaszt” nyújtson. Egyszer az „á lá sik parizien á lá bodler / á lá rembo vagy legalább / á lá fen dö szieklő” szabott vers neki az igazi, máskor a „krisztusi vér / hullatás árán” szerzett. Úgy fest tehát e tükörben, hogy nemcsak zavaros, de hivalkodóan fennkölt, párizsi sikk szerinti idegen mintákat kínáló sznob, sőt mi több, érzéketlen is: „még a / versben kevésbé járatosak is” érzékelik, „az értő érti / a látó látja”, csak az esztéta nem a versek ritmusának „valami antik / valami ősi majdnem európai” lejtését.

Ilyen értetlen értelmezővel viaskodni — értelme ennek csak akkor van, ha a lírai alany a saját kisszerű környezete, *süket* befogadói közege *hangadó* képviselőjeként lépteti fel az ellenfelét. Ehhez azonban túl sok benne az elutasítás fölénye s túl kevés a higgadság a másik véleményének mérlegelő bemutatására; a valamennyire is jelentékeny voltának az elismerése pedig teljességgel hiányzik. E megsemmisítő szarkazmus, gúnyos paródia mintha nem elégedne meg azzal a sikerrel, hogy készített egy torz bábut, szükségét érzi még le is dönteni azt.

A Reggeli rapszodiának ehhez a könyörtelen indulatához a versszerző alkalom alig kínálhat elegendő indokot. Az „igazi vers” vázolt felfogása blöff, komolytalan. Feltehető tehát, hogy a költői önértet nem e tétel, hanem a megfogalmazója miatt háborog. Nem az önbecsülésén ejtett seb, de a sebző személye miatt keres kitérőket, reflektál nagyon közvetetten, homályos áttételekkel. Reggeli morcossággal, ám eltökélten: rapszodiába illően.

Ha mármost nem éppen „kifinomult” esztétikai érzékenységgel, ellenkezőleg, roppant lenézni- és szánnivaló *vaksággal* igyekszünk *láthatóvá* tenni egy személyt, kit a vers teremtett világa „esztéta”-jának halvány körvonalai alapján az objektív világból leginkább felismerhetőnek vélünk, akkor nem az azonosítás pragmatizmusa, rendőrnymozói buzgósága vezet. Csupán csak az a vélt haszon, amely egy valóban létező vélemény megismeréséből adódhat; Cs. Gyimesi Éva bírálatából. (Korunk, 1979/7—8) Az 1978-as *Szürkület* című kötet elemzése ez, amely az élére egy Kányádi-sort emel — „S van-e vajon költészet még a versben?” —, hogy majd a maga tanácstalanságát is megosztva — „Avagy: tehetetlen a poétika?” — végül meglepő egyértelműséggel jelentse ki: Kányádi verseinek nagy része „mulandó — különben világszerte elterjedt — versdivatnak tesz engedményeket”.

E lesújtó ítélet alapozása közben Cs. Gyimesi Éva becsületesen bevallja személyes érintettségét. Beszámol arról, hogy a költemények érzékenyen hatottak rá, létfontosságú gondokat, kételyeket vonatkoztatott belőlük magára, fölismerete bennük saját életérzése megfelelőit, a szorongás vagy a lázadó méltóságérzet paradigmáit. És mégis: a poétika tárgyának művelőjeként azt

kell állítania, hogy ez az „egyöntetű” (!) hatás „csupán helyzet(ek)hez kötöten érvényes”; a versek költői többletjelentésüket *külső* vonatkozási rendszerekből nyerik, másodlagos jelentésekből, vagyis konnotációs jellegűek ahelyett, hogy *belső*, nyelvi rendszerekből nyernék, szövegimmanens jellegűek lennének. Márpedig — hangzik a fő tétel — „azt a szöveget, amelynek többletjelentése szövegen kívüli körülményektől függ, az olvasó csak akkor fogadhatja versként, ha e körülmények hatalmát maga is érzi”.

Cs. Gyimesi Éva, aki egy évvel korábban kiadott kötetében (*Találkozás az egyszerűvel*, 1978.) a tárgyiaság és a gondolatosság nagyszerű találkozásai-ban látta meg Kányádi költészetének csúcseit, most mintha az örökkévalóságot, a halhatatlanságot céloztatta volna meg vele — őt az átmeneti helyzetekhez kötöttségtől, az ideiglenes körülmények hatalma alá való kerüléstől, az olvasót pedig az ezekre fogékony empátia „csalóka fogságában” való maradás-tól óva. Csakhogy: az átmenet ideje emberöltőnyinél is hosszabb már, a helyzet(ek) változatlan(ok), a körülmények hatalma nyomasztóan tartós, a fogság ahelyett, hogy csalóka volna, nagyon is valóságos — — —

A Korunk-beli bírálatot a Reggeli rapszódia egyik lehetséges pragmatikai kontextusaként, valóságos élményalapjaként tétélezve, állítható: az esztéta kételyeivel Kányádi Sándor nemcsak a nyitó költeményben, de az egész kötetében számol. Nem szűnik meg újra és újra faggatni önmagát. Ott lebeg a szeme előtt a régi-régi kérdése: „miért is írunk pajtás verseket”?

A záróvers

Az élre emelt vers úgy vezet be a könyvbe, hogy előreutal, távlatot nyit — épp a fordítottja történik tehát, mint a példának hozott Ady-kötetek többségében, ahol a záróversekre hárul ez a feladat. Hogy Kányádi is tisztában van a záróköltemény kitüntetett, poénhelyzetű funkciójával, azt jelentőségének megnövelésével is tudatja: kötetcímadóvá emeli. Ám a *Sörény és koponya* motívum- és metaforalezáró, visszautaló, távlatot berekesztő alkotás is. Epitáfium, sírfelirat, ahol — a költőtárs kifejezését kölcsönözve — Kányádi Sándor vesz búcsút az ő lovacsckájától, költészete jelképpé növesztett alakjától. Egykor az állat *sörényének* lobogását a szuperszonikus repülőgépek kifutópályájának szélén hullámozó fűéhez hasonlította, kozmikus méretűvé tágította (*Lovak*). Mára odá a *Gyermekhangra* magabízó hite, könnyűsége s vágya, a „hogyha lovam volna”, „egy jó szóra / még a tengeren is / egyből átugorna”. Igaz, korábban lelohadt már ez a — mesébe illő — lelkesedés, ám az „ugratni kéne / ha volna túlsó part” rezignációja (*Ló és lovas*) nem uralta még a közérzetet, és nem sejtett föl annak esélye, hogy a versszerző alkalom egy szobor látványa helyett (*Függőleges lovak*) az elevenen pusztulás látomása lesz, a tomporukra rogyant, üres szemgödrű lovak pedig a szegyénteljes és vigasztalan emberi élet szimbólumaivá válnak. Mintha a *Fától fáig* jószágait kereső, tehetetlen félelmű, elkeseredett kisgyerekének csak az átkai fogantak volna meg („Hogy a kutyák ennék ki a bendőjüket, / hogy a farkas”), önbiztatásában, hitében viszont még neveltségessé is lett volna — az új kötet záróversének víziója szerint „csak sörény és koponya / lerágott bordák s a karambolozott csigolya” maradt; nincs már út visszafelé, a sörénybe markolva; és remény sincs; és gyermeki nagyralátás sincs, hogy „Próféta leszek betegeket gyógyítok / Jézus leszek”. A megváltásképzetek hasznavehetetlenné korcsosodtak: „üres kötőfékszárat húz a nap”. A lírai hős világára a Fától

faíg jövendölte „farkas-éj” borul. A farkasok nem a szabadság hírnökei már, mint Petőfinél voltak, s nem is dideregve-vacogva, hozzá még magányosan nyüszítők, tehetetlenül önnön halálukat vágyók, amilyeneknek Kányádi korábban láttatta őket (*Ellenvers avagy folytatás*). Társ helyett settenkedő vadállatokká, az ember alattomos és kárörvendő ellenségeivé lettek („szájuk szélét nyalva lesik hogy zokogók”).

Egy jövendölés

A *Sörény és koponya* utolsó szava ez a zokogás, ebben hangzik ki keserősége, reményvesztettsége. S mert a jelenetezés e temetetlen, csak „sörény és koponya” lótetem mellett állva — méghozzá „harmadnapon” — láttatja a lírai ént, ezért a képsorok a föltámadás lehetetlenségét, az élet kudarcát is zokogják. Az egyik vers, az *Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal* hőse lelki másának — Ágh István finom észrevétele — harmadnapra sikerült legyőznie a halált, a Sörény és koponya költőjét viszont apokaliptikus látomások gyöttrik, világvége-hangulattal viaskodik. S nemcsak a címadó — szakaszolásában, ritmusában zaklatott, ám rímhasználatában folyvást megnyugtatóan összhangzó — költemény szerint. Aligha véletlen, hogy a kötet képzeletbeli középpontjában szinte mértani pontossággal (a 180 lapból a 90.-en) az a költemény áll, amelynek „két-három század év után”-i jövendölésében „se péter se máté csak jános van jelen”. Az az apostol tehát, aki a Jelenések hétpecsétes könyvének négy jelképes lovában a világvége megszemélyesítőit festette meg.

Ez a jelenlevő, ez a tanítások hirdetésére kiválasztott, ez a végítéletre figyelmeztető János azonban nem a Biblia végtelen, időtlen idejéből lép ide szentenciákat kinyilatkoztatni, példázatokat mondani. Kányádi Sándor számára nem a könyvek könyvéből ismerős ő, nem az ottani találkozását eleveníti fel, nem az alapján tartja nyilván és kéri számon Péter és Máté hiányzását. Együttes felsorolásuk az egyetemes kultúrkinccs egyetlen darabja helyett a nemzeti-nemzetiségi kultúra egyik sajátos darabjára, a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom reprezentatív alkotására, Dsida Jenő *Nagycsütörtök* című versére vall. Az *Éjfél utáni nyelv* ennek ellenverse, még inkább: folytatása. A különbségekkel az idő múlása mérhető: a nagycsütörtök a szenvedés kezdete, az Apokalipszis pedig a vég, a megsemmisülés. A feltámadás reménye emitt, az engesztelő áldozat értelmetlensége amott — az eltérések a Dsida-vers születésétől a Kányádi-vers megjelenéséig eltelt konkrét idő hiteinek változását is mutatják. Nincs már bizodalom abban, hogy a hitben való állhatatosság, a bűnöktől való tartózkodás elnyeri méltó jutalmát. Nincs jó hír. Nincs evangéliumi megigazulás. Pedig a Kányádi-költemény egyetlen konkrétan megnevezett teréhez, a látomásban fölrémlő „szent mihály templom”-ához igazából ez illenék. Mint kultikus helyhez, mint a nyilvános istentiszteletre kiválasztott épülethez, s mint a magyarság történelmi múltjának egy darabjához, Erdély fővárosának, Kolozsvárnak kincset érő műemlékéhez is. Ami azonban az imádkozás, az áhítat, az egymást becslés alkalmát kínálná, az a dorbézolás, a flegma fölény, a gögös tiszteletlenség mutatványai-val riaszt: a lírai személy köpenye mögül „félve” ki-kilesve a templom gótikus ablakában lábuk lógató, a szentély serlegével koccintó, itallal gurgulázó személyeket vizionál. Az „éjfél utáni nyelv” beszélői ők. Egy helyütt „félnomád”-ként, másutt „cigány”-ként jelöltek — a vers a fajtájukat illetően bizonyta-

lanságban maraszt, áthallásokat kínál, elhagyja a minősítést, ellentétben az egy csecsemő képében feltűnő megváltójukkal, akit „bozontos busa / és nagy-étvágyú krisztus”-ként jelenít meg. A falánkság ugyan a Sörény és koponya záróképét asszociáltatja, de mert emberre, ráadásul egy újszülöttre vonatkoztatott, ezért a lírai személy — szinte önkéntelenül — belefeledkezik a látványába. A társvers, az előzmény, a Nagycsütörtök befejezéséhez képest is új megoldás ez. Új, hogy a helyzetet nem önmaga, de egy közösség félelmeinek kifejezésére, rémképeinek megjelenítésére használja — az első személyű közlés helyett a második személyűt, az önerősítésre is hivatott önmegszólítót választja. Elvonatkoztat, általánosít ezzel is. Ami Dsidánál egy konkrét hely volt — a kocsárdi váróterem —, abból a „vannak vidékek ahol a / váróterem” sejtelve lesz, a már említett konkrétummal, a jelképpé emelt Szent Mihály templommal. A többi egyező: „a félhomály s a bűz” ugyanaz, mint a „fullatag sötét”, a „tomp borzalom”, s a „mély állati félelem” előhívójaként a „szitkok jajgatás” s a „kivertfogú röhögés” egyaránt megnevezhető, azzal a többlettel, hogy a Kányádi-versben még a mozdonyfütyögés is „riadt”. Ezekre az azonosságokra mint váratlan csattanó üt rá az Éjjél utáni nyelv félelmetes oppozíciója: az egyik oldalon az Apokalipszis Jánosa „van jelen”, a másikon viszont a „nagyétvágyú krisztus”. Megsemmisülés, szemben a megváltással.

A kötet eme három verse, a kompozíció e három tartóoszlopa szinte arányosan osztja meg azokat a terheket, amelyekkel Kányádi újabb költészetének súlya mérődhet. Túl azon, hogy a poétikai eljárások, a költői beszéd természeté, a lírai alany szerepvállalása, továbbá a motívum- és metaforahasználat tekintetében pars pro toto értelmezhetőek, még más közös jellemzőjük is akad. A már emlegetett epitáfium jellegük. Mert nemcsak a záróköltemény, de a másik kettő is fölfogható búcsúversként. A *Reggeli rapszódia* az „igazi vers” vidám siratója, a hagyományos költészetfelfogástól vesz ironikusanszatirikusan búcsút. Az *Éjjél utáni nyelv* egy közösség végítéletének kimondása, a nemzetiségi megmaradás esélyeinek felszámolása. A *Sörény és koponya* színpadias temetési szertartása egy, a költő pályáját végigkísérő motívum elbúcsúztatása. A spontán élménykibeszéléstől messzire jutott poétát a kiüresedés veszélyének felismerése tette roppant tudatos szándékúvá. A belátása annak, hogy az expresszív vallomásos, csak metaforákat kibontó, retorikus verstípus korszerűtlenné válhat, hogy a közösséghez szólás képviseleti elvét kikezdheti a közönyös idő, s hogy kevés tartalmat hordozóvá lehet a legkedveltebb motívum is.

Experimentáció, két irányban

A lamentáló magakelletéstől, a patetikus pózoktól, az üres beszédétől rég nem kell félteni Kányádi Sándor költészetét. Játékosabb kedélyű, (ön)ironikusabb hajlamú annál, semmint hogy frázisokat pufogtasson akár személyes, akár közösségi gondokról. Kíváncsisága a költészetértelmezések iránt és érdekeltsége a befogadói magatartások változásában megövtá őt az egysíkú elképzelésektől — kísérletező kedvűvé: experimentálóvá tette. Ezért is indult el már régen a „vers körül”, s teszi témává azóta folyamatosan ezt az utat.

Legelőbb is szinte mint egy használati tárgy vagy mint egy szimpla életjelenség tűnik fel a vers. Inkább az élet-, semmint a beszédformák egyike-

ként, az életminőség megtestesítőjeként. „miért éppen a vers / legyen igazi amikor / minden egyéb” — szól a Reggeli rapszódia hiányos mondata, amelyet majd a kötetegész fejez be, több helyütt, több változatban is. Például az „elfuserált piramis” fullasztó árnyékát vagy a középkor „bűzét-szagát” idézve. A kihagyásos szerkesztés a (poszt)modern irodalom törléses-öncenzúras megoldásaira emlékeztet. Játékos formában érzékelteti a versről való teljes és igaz beszéd lehetetlenségét, ugyanakkor a törekvést erre, mely az olvasónak a beavatottságát, sőt a cinkosságát, a cenzúrának pedig az aluszékonyságát feltételezi („európai / rím és mérték avagy / ősi a másik jelzöt már említeni / sem merem”).

A versnek a mindennapi emberi szükségletek kielégítésére való alkalmosságát kétségessé téve, kétséges lesz a műnemen túl a műfajok használhatósága is. Ezért jelennek meg, szembotladoztató szaporasággal, a műfaji megnevezések a versek paratextusában: címében, alcímében, ajánlásaiban stb. Ez meg a paratextológia (poszt)modern irodalomelméleti irányzatára emlékeztet. Eszerint hajdan egyes-egyedül a textus hordozta a lényegét, ám mára a jelentéshordozó szerep szempontjából megszűnt a különbség a szöveg és az egykor másod- vagy inkább harmad-, sőt negyedrendű paraszöveg között.

Dísztelen dalok, Körömversek, Szürke szonettek, Históriai énekek... — már a ciklusok címe is műfajfogalmakat takar. Aztán az egyes darabok: *Helyzetdal, Dokumentumlíra, Hattyúdál, Esti dal*, de ide tartozik a dedikáció és az invokáció, a cáfolat, a metszet, a könyvjelző, a bagatell, a románc is. A haiku, az előhang, a ballada, a mese, a tagoló vers, a rondó, a passió, a fohász, a krónikás ének megjelölés még kiegészíthető más, ugyancsak a paratextus körébe utalható elnevezésekkel. A *Dachau* képeslapokra Radnóti razglednicáit idézi, a *Pergamentekercsekre* a fáraók írnokának feljegyzéseit, az *Örmény sírkövek* a sírfelirat-irodalmat. Másutt harangföliirat az elnevezés; *A prédikátorok könyve* önmagáért beszél. A *Zsörtölődő* egyéni lelemény lehet. A *biztató* ugyancsak elindulhat — József Attila altatójához hasonlóan — az irodalmiasodás útján. Telitalálát az élet és a művészet szoros összetartozását példázó *sor(s)vers*-fogalom; a *Tömegsír-vers* a zsoldároknak állít emléket; a *Gyülekezési szabadság zárójelekkel* a hivatalos iratformát, az engedélyt válsztja témájául. Fabulatémákra íródott csaknem egy teljes ciklus; az egyik vers rigmusnak tituláltatik stb.

A lírai (s epikai, sőt: publicisztikai) műfajok rovancsolása a Reggeli rapszódíából ismerős hamiskás-huncut mosollyal megy végbe; a műfajok csokrát az irónia pántlikája fogja össze. Az ékítmények közvetlenül mutatják ezt. A jelzők „döcögő”-nek nevezik a rigmust, dísztelennek vagy „megkésett”-nek a dalt, szürkének vagy „barbár”-nak a szonettet, „elrontott”-nak a rondót stb. A *Dílidal* kiváltképp becses darab, hiszen a dalból szabta át, újította fel a szerző. Erre a szabómunkára céloz a *Viseltes szókkal* címe. Mintha a vers lírai személye ama bé mester vígeposzi epitheton ornanszát a költőmesterségre is vonatkoztatva azt sejtetné: korunkban éppoly fura foglalatosság poétának lenni, mint reverenda- és palástszabónak maradni. Idejétmúlt mind a kettő; kihalóban, letűnőben.

Ám addig is: toldozni-foldozni kell, szabni, átalakítani, az egykor divatos formaruhákat alkalmassá tenni mai viselésre, vagy az egykor viselteket felpróbálni, s elrévedezni bennük a múlton. Nyilvánvaló: a Sörény és koponyában megcímkezett sok-sok forma — kötött és kötetlen — felöltése nagy

kedvet — kísérletezőt, experimentátorra vallót — feltételez. Játékosságot, játékos hajlamot. Ami a legmodernebb (mert legdivatosabb) kívánalmak szerint a műalkotás-teremtés csoda-fontos feltétele. Mondja Kányádi *Madár-íjesztő*je is — még ilyen huncut címet! —, hogy „irodalom csak játék az egész”. S ha a Nyugaton két évtizede tündökölt, nálunk most hódító experimentalizmus legmodernebb (mert legdivatosabb) kívánalmát tekintjük, akkor még nyilvánvalóbb lesz, hogy a kolozsvári költő egy ütemben lép a korrall, hiszen a kötött, klasszikus formákhoz való fordulást úgy hajtja végre, hogy a mozdulat közben még mosolyogni is mer. A kötöttségeket is az irónia tárgyává teszi. Mintha se a világgal, se önmagával, se a formákkal nem volna közös mértéke. Csak azért is elrontja a rondót, s mulatva a szonett szigorú szabályain, szabálytalanra szabja a szakaszokat és a sorokat stb.

A műfaji szabályokhoz, a mintaszerűség követelményeihez nem alkalmazkodni óhajt tehát — egy új klasszicizmus sürgetőjeként —, hanem az alkalmazhatóságukat teszi próbára. A bagatellét, hogy elbírja-e a nyelvi veszélyeztetettség kifejezésének nem jelentéktelen, nem csekély súlyú gondját. A románcét, hogy a derűsebb hangütés leplezni képes-e a „közelgő öregség” okozta komorságot. A rondóét, hogy a míveség játéka feledtet-e az „emberi mivoltából” kivetkezett időt. A könnyed, játékos formák megterhelése korántsem könnyed, játékos gondolatokkal — az experimentációnak ez az egyik iránya.

Efelé mutatnak a külön ciklusba rendezett körömvversek is. Átaluk a huszadik századi magyar irodalomtörténet — és korábbról: Arany János! — marginális műfajainak, a Kosztolányi-féle bökverseknek, fricskákknak, ujjgyakorlatoknak, rímjátékoknak, továbbá a József Attila kedvelte rögtönzéseknek, tréfáknak, személyes érdekű apróságoknak is elégtételt szolgáltat. Megemeli, felfelé stilizálja őket. Ugyanez történik a szintén önálló ciklust alkotó dalok esetében. Kétszeres többlettel. Egyrészt azzal, ami a dal műfaját a nemzeti formaeszményhez, a stílárís népiesség képzetéhez köti (s ami nemigen állítható például a szonetról vagy a rondóról). Másrészt az egyetemes irodalmi, majd a jellegzetesen magyar hagyományokra utaló műfajok után Kányádi Sándor önnön pályakezdésére, költészete indulására is reflektál, amikor az egynemű érzést, pillanatnyi hangulatot kifejező dal megújításával próbálkozik. A nemzeti örökség eme egyszerű formája, amelyből a konvenciók szerint hiányoznak az elbeszélő és a drámai elemek, mennyire bírja el, mégis, ezeket az elemeket, megterhelve még az eszmék, gondolatok súlyával is — ez teremti meg a kísérlet izgalmát, feszültségét.

A hazai elbeszélő költészet olyan klasszikus fajtája, mint a históriás ének, továbbá az európai hősköltészetnek olyan magyarrá honosított örököse — Arany János! —, mint a tragikus ballada, mennyire bírja el a stílus könnyedségét, játékosságát, a frivol hangot — az experimentációnak ez a másik iránya. Efelé mutatott már a rapszódia az emelkedettség, az ünnepélyesség ironizálásával, a konyhanyelvi fordulatok használatával, a közösségi panasz kibeszélése alkalmának személyesre cserélésével. A költemények didaktikus közvetlenséggel beszélnek a profanizálás kényszeréről, témájukká teszik a műfajoknak a hagyományoktól való eltávolítását. „hiabavalóságok / hiabavalóságá / volt minden ő intelme röhögésbe / fulladnak a példabeszédek” — látja be a *Vae victis*; „mind hatalmasabb csődöt mond a vén / fabulák minden eddigi receptje” — meséli *A fölfulvalkodott béka s az ökör*. Belátása

ez annak, hogy a költői szerepek s műfajok elavulhatnak, szájalmas rekvizitumokká válhatnak. Ám a profanizálást, a verstárgy eljelentéktelenítését, a téma lefokozását nem csak a mából való kihullás, az anakronisztikussá válás félelme hozza magával; nem csak a „modernnek kell lenni mindenestül” belső igényének világossága, hanem a külső „elváráshorizont” tartós sötétségbe borulása is. A befogadói, az olvasói helyett a felvigyázói, a cenzori horizonté. Mert — Kányádi általános alanyát s állítmányát használva — „vannak vidékek”, ahol a hermeneutikához ez is hozzátartozik. Ahogy a beszedes című *Indián énekek* szerepel: „vannak vidékek / ahol a népek / csöndben az ágak / jelekkel élnek / beszélni félnek”, vagy a körömversek egyikében: „Húzd meg, ereszd meg! / Pórázon a pacsirta: / Énekén hallom”, és végül, ahogy a *Hétlábú bogárban*: „elszántan próbálom / elfogadhatóvá kopogni / ezt a keserű krónikát”.

Balladák és históriás énekek

A ballada két fajtája, a tragikus, illetve a tréfás keresztvezését, továbbá a sorstragédiák szellemének, a rendkívüli jellemű, lázadó indulatú hősöknek a száműzését, főként pedig a hányavetinek tetsző közlésmódot a pacsirta pórázon tartása is magyarázza. A régebben s az újabban keletkezett alkotások között kiváltképp szembeötlő a különbség. *Asztalos István balladája* még strófaalkatában és felező nyolcasaival is követte a nemzeti versidomot; emelkedett, ünnepélyes volt a hang, „sírt a nap is lemenőben”, s a példaember „Harmattá lett, / Csillaggá lett, / temetőben sírhalom lett” — most viszont a H. Gy. érdemes művésznek ajánlott *Ballada* nem tör semmiféle balladai hatásra, sem a művesség, sem a választékosság tekintetében. Konvencionális értelemben a tárgy inkább glosszába, semmint balladába illő, az utóbbi körébe legfeljebb az utalhatja, ahogy az egyenes, nyílt beszédet szándékosan kerülve köntörfalaz, s így igyekszik homályt teremteni: „mégis valami embersége-sebb / emberarcúbb hogyismondjukra / lesz kilátás”.

Még inkább eloldja a hagyományoktól, eltávolítja a megszokott szerep vállalásától a régi magyar irodalom virágzó műfaját, a hazafiságra serkentő, az ország szempontjából sorsdöntő eseményt megörökítő históriás éneket, amely — részben kényszerűségből — a történetírás szerepét is betöltötte. A *Krónikás ének* megjelölés, amely két vers címében is feltűnik, ugyancsak a történetíráshoz kapcsolódik, ráadásul annak primitívebb, az eseményeket szoros időrendben rögzítő formájához. Kányádi tudatosságáról tanúskodik, hogy amit más műfajokban direktben, áttételek nélkül adott hírül, arra itt áttételesen, analógiásan emlékeztet: a krónika adekvát műfaja a középkornak...

A sejtetések, sejtelmek, *kétértelműségek* világához tartozik, hogy históriás énekeit a szerző „odaát”-ra szánja, ami *egyértelműen* a túlvilágra, a halottak birodalmára utalna, ha a címettek között nem tűnne föl élő személy is. De mert feltűnik, méghozzá verscímbe emelten — *Páskándi Géza* —, s akit a név jelöl, az az újabb erdélyi magyar irodalom „odaát”-ra, vagyis Magyarországra települtjei közül a legelsőék egyike, s a legnevesebbike volt — ezért a helyhatározóval a nemzetiségi sorban maradt Kányádi Sándor a nemzetre is mutat, neki is üzen, neki is szánja históriás feljegyzéseit, beszámolóit. E kettős funkcióból következően az utolsó ciklus darabjai, a históriás énekek a búcsúztató vers jellegzetességeit is magukra veszik.

Közvetlenül vall maga a szókincs: *In memoriam* Zaharia Stancu, N. Stănescu búcsúja; az egy temetés körülményeit lefestő Hétlábú bogár az alcímében viseli, hogy Sz. D. utolsó útja; a pusztulás okozta megmásíthatatlan tényre, a hiányra utal az *Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal*; Erdély híres temetőjét, Kolozsvár emlékhelyét jelöli meg a *Visszafojtott szavak a Házsongárdban*, ugyanitt egészen konkrétan, híradásba valóan idéződik meg egy temetési szertartás: „körülállván ezt a koporsót”. A siratóének, a búcsúztató vers formuláit követi a halott megszólítása: „emlékszel-é pista emlékszel-é”, egy-egy, az elhunyttal kapcsolatos személyes élmény felelevenítése, egy-egy konkrét esemény bemutatása: „legelőször a házsongárdi kaptatón / voltál szívélyes ka'auzolóm”; „évek múltán a bérházrengeteg / útvesztőiben kerestelek”. Az előadásmód improvizált jellege, keresztelensége, a rögtönzés is a siratóskor spontánul feltörő érzelmek tükrözője.

Az elmúlás keserve, a búcsú hangulata, a gyász aurája oly erős, hogy át-sugárzik a ciklus többi darabjára, átjárja azokat a költeményeket is, amelyek nem kötődnek egy-egy személy elhunytához, a búcsúzás alkalmaihoz. *A bujdosni se tudó szegénylegény éneke* kiváló példája ennek: történelmi témájával közvetlenül utal arra a romániai hatalmi-gazdasági gyakorlatra, amely a nemzetiségi szászok, németek kitelepedését fejpénzhez köti („kelendő a burkus”). Ebből — a vers szavát követve — az „emberbolto” praxisból bontja ki a másik nemzetiség, a magyarok ítéletét, a „nem kellünk mi múlt-nak / nem kellünk mi mának / kivált jövendőnek / minket itt utálnak” keserű panaszát. A folytatás — „nem kellünk mi testvér / sem itten sem ottan” — miközben ellentétes határozószóival még világosabbá teszi a ciklus-cím egyik jelentését, aközben előkészíti a végkövetkeztetést is: a magárahagyatottság, a tehetetlenség, a jövőtlenség, a reménytelenségre kárhozzátottság, a kiúttalanság — „semerre az utunk” — nyomasztó helyzete nem egy személyt, de egy egész közösséget tesz élő halottá. A költemény távlattalan távlatával — „várjuk mint a holtak / az ítélet napját” — ugyanarra mutat, amerre a kötet búcsúversei, s ahová az egyetemes magyar irodalomból Kölcsey, Vörösmarty, Babits és Illyés is mutattak: a nemzet sírja felé.

Az irónia felfüggesztése

A nemzetiség elsüllyedésének víziója, pusztulástudata történelmi érdekű téma, megörökítésre méltó üzenet. Olyan esemény, melynek feljegyzése nem tűri el a hamiskás-huncut példálódzást, a játékos ironizálást. Kányádi verseskötvényéből ezért is válik ki az Illyés Gyulának szóló *Krónikás ének*, amely nem egy személyhez, hanem egy ügy megtestesítőjéhez fordul. Fölülemelkedik a privát lét esetlegességein, a rögtönzött beszédről teljesen lemondva a történelmi utalásokkal gazdagított mives előadásmódot választja, a dekomponáltság helyett a mesteri kompozíciót. Hogy mennyire lefoszt a vers tárgyáról minden cícomát, az igazából az azonos című, de Jékely Zoltánnak szóló verssel összevetve tűnik szembe. Hiányzanak a kiskocsmák, presszók helyszínei, a „tünde nők”, s a földi gyarlóságok. Elvesztésük árán Kányádi megnyerte azt a csatát, amelyet a régi, archaikus műfaj felújításáért vívott; Ady után is — lásd *Krónikás ének 1918-ból* — bizonyítani tudta annak életrevalóságát.

A *Krónikás ének* drámai tárgyilagossága — miként ezt Görömbei András bemutatta példás elemzésében (Alföld, 1989/5) — a magyar nemzetiség tra-

gikus helyzetével való „illúziótlan szembenézés” kifejezője, az „ég már a szekértábor is / remény sincs fölmentő seregre” állapotának rögzítése. Tudatosítása annak, hogy ami ma történik, régtől fogva történik az. Muhi, Szigetvár és Segesvár, a nevezetes csatavesztések, a túlerővel vívott reménytelen ütközetek mint lehetséges előzmények, mint fátumos történelmi példák derengenek föl — megnevezetlenül, sejtelemszerűen — a közös emlékezet mélyéből. A „csonkán-bonkán elkeseredve” létező nemzetiségi magyarság végállapotának szemlélője az egykori krónikaszerzői szerepet fölveve a vers asszociációs terének rendkívüli kitágításával a közös emlékezet, a nemzettudat frissítője, ébresztője is. Egy-egy nyilvánvaló, ám ki nem nyilvánított hivatkozással, egy-egy parafrázissal élénkíti azt, amit viszont az előadással folyton tompítani akar. A stílus, a megszólalási forma az asszociációk elé emelt gát, amely lendületüket s hevüket mérsékelné, lefojtaná az indulatukat. A Krónikás éneket a tárgy és a tárgyalásmód össze nem illése végig feszültség alatt tartja. A drámai, vagy még inkább: dermesztő tárgyilagosság lényegében egy hiányból fakad: a központozás hiányából. E megszakítatlan monológban funkciója van annak is, ami nincs: egy pontnak, amely lezárhatna, határozottá tehetne egy állítást; egy kérdőjelnek, amely számonkérően, megoldást váróan állhatna a mondat végén; egy felkiáltójelnek, amely erős nyomatékot adhatna egy gyenge óhajtnak is, hát még egy kitörő szenvedélynek, keserű kifakadásnak. A tagolatlan, a hangzásbeli árnyalatokat nem jelölő beszéd miatt így szinte indulattalannak tetszik a krónika; a tragikus hangszerelés elvetése a némuló tompaság érzékeltetője. De az önfegyelmelés és a védekezés eszköze is, amennyiben az alkotás „elfogadhatóvá” tétele érdekében mond le a jelentés szabatosabb feltüntetéséről.

A jelentésnek ez a leplezése, bújtatása, persze, nem új keletű az erdélyi magyar költészetben sem. Már több mint fél évszázaddal ezelőtt a híres Reményik Sándor-versben, az *Ahogy lehet*ben úgy tűnt föl a kisebbségi költő, mint „korcs hős, alkuvások hőse”, akinek énekelnie kell, „fojtott igével és visszanyelt szóval”, ha „megmásul” is a mondata. A huszadik század végén a nemzetiségi költő minden verse egy-egy folyamodvány a szavak használati engedélyéért. Ilyen szűkös pragmatizmust, persze, sajnálkozással szemlélhet minden tágas teória. Így a legmodernebb (mert legdivatosabb) elméletek közül az, amelyik Wittgensteinre hivatkozva hangoztatja: a szavaknak jelentésük nincs, csakis használatuk létezik. Kányádi a fonákjáról kényszerül szemrevételezni ezt a tézist: vannak vidékek, ahol a szavaknak nemcsak a jelentése, de a használata is tiltott, s ahol még a hangzók, még az írásjelek is jelentéssesek lehetnek. A Sörény és koponya a „janicsáruló”, illetve a „kivégzett hosszú hangzók”-at hozza példának; egy körömversben pedig így szól az önbiztatás: „kertet s virágot, / csak szavakból, szavakkal. / Nem maradt másod”. S ha a Krónikás ének a végvárak vesztét idézi emlékezetbe, akkor a *Krónika* reménysége „a csé, a gyé / s még jó néhányan, akár / az egri védők”. A gondolati indíttatású nyelvrombolást, a nyelvnek mint kész tartalmak közlése eszközének a megsemmisítését a modernség követelményeként tételezők szemében bizonyosan romantikus-patetikus e várvédő szerep. A „nyelvből bujdosók” (*Invokáció*), a kisebbségi létet vállaló magyar költők számára azonban az utolsó mentsvár, a végső kapaszkodó lehet. Valahogy úgy, amiképp a konzervativizmussal aligha vádolható Danilo Kiš vallotta, a nemzetiségi létezésen túl ható érvennyel: a közép-európai író a nyelvben találja meg egyet-

len legitimitását. Mert „senki büntetlenül ki nem kapcsolhatja magát a közösségből”.

Nyelvnek és közösségnek ez a kölcsönös egymásra utaltsága nem új felfedezése Kányádi Sándor költészetének. Ám e kölcsönösség feltételeiről és tétjeiről most készül az eddigi legteljesebb számvetés. A feltételek között tudja a legfontosabbat, a költői szerepvállalás, a képviselő dolgát. S hogy folyton szem előtt tarthassa ezt, a lírai alany magatartását színéről és viszájáról is megsejti.

A költő mint képviselő

Az Illyésnek küldött Krónikás énekekben nem fér gyanú a szószólói magatartás vállalásához. A lefojtott pátoz ellenében nem hatnak a depatetizálás erői. Nem pusztít az az irónia sem, amely — Márton László kiváló megfigyelése szerint — a modern költészetben gyakran megsemmisíti a gondolatok bátorságát, elveszi a képek megjelenítő erejét és szétroncsolja a szavak jelentéstartományát. A Krónikás ének szerzője távol van attól, hogy a költői-ség mítoszát oszlassa. Mert tisztában van vele: amit megörökít, felidéz, az egy — a sérelmeket tekintve egységes — közösség méltatlan helyzete, közös veszélyérzete. Nagyon is jelentékeny tehát az az együttes, egybetartó élet-tapasztalat, amelynek képviselőtére vállalkozik. Még ha a képviselő elv valamennyi attributumának, például a konstruktivitásnak vagy az önszeretetnek nem tud is megfelelni, s a történelmi reménye sincs még annyi sem, mint a megszólított Illyésé volt, hogy: aki szépen kimondja a rettenetet, azal föl is oldja.

Ha kinyilatkoztató, kifelé forduló is a magatartás, a koturnus akkor is hiányzik e reprezentativitásból, s hiányzik a költő mindenhatóságának hite is. Az alkotás és az alkotó szerepét illetően oly erősek a kételyei, hogy a képviselői elvet csak kivételesen, elvétve követi. A lírai alany jelentéktelenségét, „vidéki üdvözítő”-i kisszerűségét viszont oly sűrűn hangoztatja, hogy az a benyomás támad: ez az alany nem egy közösséget, de még önmagát sem képes méltón képviselni. „Miben volnék én külön / állami alkalmazottak / vagyunk valamennyien”, „nekem megmondják / mit kell megírnom” — hangzanak a költői mítosz rombolásának, a depoetizálásnak a szavai. Megalkuvónak, a Reményik rajzolta korcs hősnek sem gyáva festeni magát, kérdve-kialtva: „Lesz-e majd torok / elüvöltetni amit / most elhallgatunk?!”. És ehhez az önarcképhez húz vonásokat a kiszolgáltatottság, a megaláztatás és a megsejtyenülés kínos pillanatait, az „átnedvesül a gatyád inged” helyzeteit festve (*Hatalom, Könyvjelző*), ehhez a „közellátási” és a „közszükségleti sor(s)”-ról, a bevásárlási procedúrákról mint a vidéki üdvözítő menetéről, műanyag szatyros záródklatáról beszélve (*Esti dal*). Ugyanezt a portrét gazdagítják az öngúny színei: „Korszerű hősiesség az enyém / végig merlek kísérni ha nem is / a főtérig” (*K. barátomnak*).

A szálnalmas megalkuvásokra kényszerülő, a föl-fölgyülemelő félelmével nehezen birkózó lírai személy hogyan is tehetne eleget annak a magas erkölcsi küldetésnek, amely elvárja a költőtől, hogy vállaljon felelősséget a nép, a közösség iránt, kísérje figyelemmel a sorsát? Eme tradicionális felfogás, mély erkölcsi implikáció ellenében hatnak a mindennapok apróságai, a hétköznapi világ szűrítő tényei is. Megnevezésük nem a költői szépség megteremtését, ellenkezőleg, az illúziórombolást, a depoetizálást szolgálja. A la-

kásra maszekolás, a lakbér, a cipő, a betevő falat emlegetése tartozik ide, a „nincs / amiből kitelelnünk” prózai számvetése (*A festő*), az „ó a / szabadság kérem ... / ... / az kérem a tizen / nyolcadik század esz / méje volt ugyebár a / huszadiké a nyugdíj” még prózaiabb ténye, névházasságok, kérvények, konvertibilis valuták és más egyebek számbavétele (*Cáfolat*), azzal a konklúzióval együtt, hogy „mindennek fölfelé megy most az ára” (*A farkas és a bárány*). A kisszerű hétköznapiok e nyomasztó jelenségeivel még szembe-szegezhető lenne valamiféle történetfilozófiai derű, valami utópikus hit — ám ami a lírai ének a szemhatárán belül esik, az csupán a „deres kárpátok közt / a közelgő öregség”, minden más, így „a céloom is tétova vélt” (*Koszorú*), nem tud szabadulni a gondolattól, hogy az egyetlen bizonyosság: „Ami volt ugyanaz lesz majd / és ami történt ugyanaz fog történni...” (*A prédikátor könyve*).

Bizonytalan célképzetű szemlélet, a változatlanság bénító érzése nem is táplálhat prófétai hevületet, szószólói elszántságot. Ha a Biblia minden ismeretek és tudnivalók tárházaként tételeződik, olyan jövendőmondó jóskönyvként, amely az álmok, vágyak helyett a már egyszer megtörtént, a múlt beteljesítését ígéri — akkor a közösség képviselőjére szegődött költőnek nincs mire mozgósítania, nincs akció, ami mellett kiállhatna.

A Sörény és koponyából ezért is hiányzik az akciótér, s helyszíneit ezért tölthetik ki úgyannyira az apró élettények, hogy a róluk való beszéd — a depoetizálás és a depatetizálás újabb, immár együttes jellegzetességeként — csupa alulmegnevezésből, a legmodernebb (mert legdivatosabb) szakkifejezéssel: csupa understatement-ből állhat. „szó / ami szó”; „szörnyű bagázs”; „bizonyos okoknál fogva”; „csakhát a körülmények ugyebár”; „hogy mondjak én is valamit”; „a nagy neon vagy / mit tudom én milyen / nevű fény” — az efféle laza, szétfolyó, henye, vulgarizmusokat sorjáztató, a tartalmat, jelentést hordozó nyelvi elemek helyett a formális szerkezeti elemekre, a névelőkre, a kötő- és határozószókra építő, szinte közömbös beszéd csak leszerelő, nem pedig felhívó jellegű lehet.

A fohásznál, az *invokációnál* messzebbre a mitologikus motívumkincs, a keresztényi, illetve a biblikus terminológia gyakori használata sem juttathatja. „Káromkodáshoz nincs erőm / imádkozáshoz nincs imám” — közli *A folyók közt*, 1985 karácsony, és a kötetnek ez az uralkodó tónusa. A „szelíd-szavú jézus”-t idézik a *Bogotai bagatellek*; perlekedés, indulatkitörés, döbönt csalódás helyett rezignáció fogadja a hírt a „három királyok” távolmaradásáról, s arról, hogy „isten báránya hiába vetted / magadra világ vétkei”. Az *Isten háta mögött* rekedt, a teremtőtől elhagyott, csillagtalan világ magára utaltsága bontakozik ki azokból a metaforákból is, amelyek a rezervátumlét különböző változatait körvonalazzák — akár a *Ketrecben* vagy a barakkban életről példálózna (*Dachau képelelapokra*), allegorikus érvénnyel, kibeszélően, akár pedig az indián- és a négersorsot vagy az oxitánokat és a votjákak „két megyényi kicsi népé”-t tesz ki meg az összevetés alapjául, a „más a dal-lam egy a nóta” didakticizmusával (*Dél Keresztje alatt*).

A természet- és a szülőföldkultusz vége

Nemcsak az értetődik magától, hogy a Dachau és az „újfasizmus” ki-mondásáig (*Könyvjelző*) elmerészkedő képzettársítás a „karantén”-állapot (*Öreg iskola ünnepére*) megérzékítésére a Bibliából és a keresztény mitológiá-

ból veszi a motívumait, szókészletét, hanem az is, hogy a metaforikus fogalmazás, érzékletes képi megjelenítés helyett az absztrahált szavakat, a fogalmi kifejtést választja. És teljesen nyilvánvaló az is, hogy a szükséghelyzetet nem idillizálja, a vesztegzarat nem varázsolja lakályossá. A rezervációt, azaz — az értelmező szótár definícióját használva — az őslakos bennszülöttek részére kijelölt zárt területet nem ékesítheti fel az otthonosság díszével, a meghittség, a barátságosság kellékeivel. „a tél s a tavasz egyremegy / források folyók csermelyek” — mondja, hiányos mondattal az *Elrontott rondó* azt, hogy az ember a természetben s a tájban is csak elrontott életét láthatja viszont, más és más alakban megjelenni, többszörösen visszatérni. A természet, amely a megújulás, a tisztaság, a kitartás, a hűség példáival vigasztalt, az örök emberi-erkölcsi értékek jelképrendszerét kínálta, a mai nemzetiségi költő számára már nem nyújt modellt, mintát.

A *Madáretető*-ciklus gyermekeknek szánt költeményei is tanúsíthatják, hogy az olyan motívumok, mint a tél használata mennyire gépiessé, monotonná válhat, mennyire nehéz, ha nem lehetetlen a feldúsításuk vagy a megújításuk. Hogy a mai kisebbségi költőnek sem igen futhatja több reményre, mint a hatvanvalahány évvel ezelőttinek, azt a *Zsörtölődőnek* a Tompa László-verssel, a *Magányos fenyővel* való futó összevetése is bizonyíthatja. „Megértem én már / eleget / ennél is zordabb / teleket” — így a Kányádi-vers, Tompáé pedig: „Kibírtam én már sok telet / Míg jöttek széltörő szelek”. Éppen e változatlanság miatt az idő „merőben más tanulságot” ad a tegnapi meséknek, miként ezt a Tompa László költeményére nem rímelő, ellenkezőleg, példázatának érvényességét kétségbe vonó Kányádi-vers, *A fenyőfa és a nád* állítja. Oda a zord időkkel bátran szembenező fa hősiessége, a „végét járja minden e zord vidéken — / Csak én nem!” magabiztossága, az „Én, amíg minden omlik, összedül, / gyökereimmel e kopár fokon / — Bús székely fenyő — megkapaszodom. / S állok, daccal, társ nélkül, egyedül” öntudatos elszántsága. De érvényét veszelve nem lelkesíthet, buzdíthat Reményik Sándor megingathatatlan köszirtjének példája sem; elavult, megfakult továbbá a rendületlen szembenállás fogalmának metaforája, a gát is.

S ha a természet megszűnt a közösséget eredeti voltában megtartó értékek — Láng Gusztáv emlegette — időtlen, már-már transzcendens szférája lenni, s ha az ember szűkebb hazájában, a szülőföldjén is a „túszként kezelnek” érzésével kényszerül élni, „szögesdrót-eső”-t vizionálva és hallucinálva (*Körömversek*), akkor a tájhaza sem kecsegtethet a béke, az otthonosság nyugalmaival, a szigetre vonulás, a nagy egészből való kiszakadás esélyével. Az önazonosság-keresés, az önmeghatározásra törekvés, a legitimitálás nem hivathozhat tehát a történelmi véletlenektől függő politikai hazával, a változó állam földjével szemben az örök szülőföldre, annak természeti állandóságára, értékkel telítettségére sem — mint ahogy évtizedekkel ezelőtt, sőt még nem is oly rég — okkal — hivatkozott.

Tompa László és Áprily Lajos versei (*Erdélyi tél, Lófürösztés, Pisztrán-gok kara*), aztán az újabbak közül Király László *Anyaföld*-ciklusa, vagy ugyanőneki a korral, sőt általában a léttel szembeni magatartását is kifejező szülőföldversei még közösséghez szóló erkölcsi példázatok, a történelmi helytállástudat megfogalmazói voltak, lehetek. Kányádi Sándor verseskönyve azt a történelmi pillanatot rögzíti, amikor a ki volt itt előbb? méltatlan és gyűlölködést szító vitája (*Két körömre, Sor-vers*), az őshonosság tisztázása (*His-*

tória) miatt eleve kudarcra ítélt, ezért egyben anakronisztikus in minden ilyen példaállító törekvés. A szögesdrót-esőben nem helytállni — megmaradni kell. Ott *el kellene* hagyni — az azonos című vers sugallatára — „minden fölösleget / meztelenre kellene vetkőz- / tetni a szavakat akár / a deportáltakat”.

Az emberi életnek ez a pusztá létezésre korlátozása tehát nem csak a természetet és a tájat fosztja meg a díszeitől, lecsupaszítja a nyelvet is. A költőt pedig folyvást emlékezteti a függőségi helyzetére, alávetettségére. Nincs elefántcsonttorony, és nincs szellemi őrtorony sem. Van viszont hatósági intézkedés. Nyilvántartásba vétetik még az ihlet is. Az alkotás legszemélyesebb és legtitkosabb folyamata is az elhurcolás, a száműzetés részeként tűnik fel: „mint egy tetovált reszketeg / deportált mormolom memorizálom / az írógép-szériaszámom” (*Elrontott rondó*).

A huszadik század végének romániai magyar nemzetiségi költője nem építheti tehát tovább elődei természet- és szülőföldkultuszát, s nem erősítheti általuk a helytállástudatot. Ami maradt helyettük, a nyelv, arról sem állíthatja azonban azt, amit régebben állított: „Egyetlen botunk batyunk fegyverünk az anyanyelv” (*Apáczai*) — támaszra, védelemre szorul már az is, megszűnt fegyver lenni, őrizni, rejteni való batyu lett belőle. Mégis, nincs más esély s feladat, mint a kárhozatra kiszemelt anyanyelvbe kapaszkodni, vigyázni, hogy „ne rostálják ki mint a konkolyt” (*A folyók közt*), s ne verjék vasba, mint egy rabot (*Bogotai bagatellek*).

A nyelv így is, bűnös állapotában is, lecsupaszítva, védelemre szorulva is arra kényszerül, hogy átvegye a művelődéstől és a kultúrától a nemzetiségi közösségek összetartásának s hatékony megkülönböztetésének a funkcióját — egymaga legyen a modern információelmélet hirdette „közösség emlékezete”. Olyan, az etnikai sajátosságokat jóformán már csak egyedül hordozó jelenség, amely békésebb és boldogabb időkben társakkal, a vallással, a népszokásokkal és a különböző szertartásokkal együtt vállalhatná hősies feladatait. Kányádi költészetében is: tegnap még fekete-piros fekete táncot járt a járda szöglete, egy nemzetiség így is megkülönböztette magát, ma a nyelv is a bilincsre veréstől tart.

Mégis, a hősies feladatokat nincs kire, nincs mire átruházni. A nyelv mítosza ezért: muszáj-hősiesség. Mint ahogy muszáj-hősiesség a költőé is. És megkockáztatható: muszáj-modernség a depoetizálás meg a depatetizálás, muszáj-modernség a téma lefokozása, a verstárgy eljelentéktelenítése, a lírai alany önredukciója, az önirónia. Kányádi Sándor kesernyés humorral tekint a költészet s a költő szerepére. Minden váteszi pózt elutasító, önlefozozó magatartásához a „helyben maradás” kötelességetikája, a „sovány optimizmus”-sal, fakó reménységgel révedező hit, a helyzettel kényszerűen megbékélő sztoicizmus társul.

Csupa árulkodó erény. Úgy vallanak a költőre, hogy mintáját, példaképét is felfedik: Arany Jánost. Azt a költőelődöt, akinek a kalapja az ifjú Kányádit még nyakig ellepte. A nagyszalontai látogatás óta emberöltőnél is hosszabb idő telt el. A Sörény és koponya szerzője belenőtt Arany János kalapjába. Arany János kalapjába nőtt bele.

(1989. november)

FRIED ISTVÁN

Az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok jellegéhez

„Mi nem gondoljuk, hogy Puskit egy olvasója is felelőssé tenné a mai orosz politikáért...”
(*Arany János 1863-ban*)

Az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok kutatója ritkán függetleníthette magát az orosz—magyar történelmi-politikai kapcsolatok pillanatnyi állásától; irodalom és népkarakterológia, művészet és politikai gondolkodás összefüggései látványosan bukkannak ki, ha az orosz és a magyar irodalom érintkezéseit tekintjük át. Elöljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar elmélkedésekben az orosz hatalmi aspirációk, az orosz állam- és társadalmi berendezkedés jóval nagyobb és számottevőbb helyet foglaltak el, mint az orosz töprengések között a magyar. S a dolog természeténél fogva mind a mai napig az orosz irodalomnak több a mondanivalója a magyar olvasó számára, mint a magyarnak az orosz érdeklődők számára. Így elsősorban az tanulságos, ha az orosz irodalom magyar befogadásának állomásait kísérjük végig, míg az esetleges magyar jelenlét az orosz tudatban alkalomszerű, sok ízben a véletlennek van alávetve. Tudunk ugyan arról, hogy Gorkij valamiképpen foglalkozott Madách-csal, Turgenyevhez eljutottak magyar népdalok, Tolsztoj előtt sem volt teljesen ismeretlen a magyar irodalom, Paszternak pedig nyersfordítás igénybevételével készítette Petőfi-átültetéseit; számon tartjuk, hány tolmácsolás jelent meg a magyar irodalomból oroszul, s a legújabb időkben még említésre érdemes magyar hungarológiáról is szólhatunk az orosz tudományosságban, alapjában véve azonban az orosz—magyar irodalmi-kulturális kapcsolatokban a magyar fél reagálása, megannyi ítélete, idegenkedése és rajongása összegezódik kapcsolattörténeti folyamattá. Ami egyben azt is jelenti, hogy az orosz irodalom magyar népszerűsége az 1850-es esztendőktől kezdve fokozatosan válik általánossá, míg a magyar irodalom orosz népszerűségéről aligha szólhatunk, csupán néhány mű, néhány költő vagy költővel kapcsolatos legenda (Petőfi!) időleges ismertségéről. S ha mindennek politikai hátterét keressük, akkor sem jutunk más eredményre. Magyarország 1849-ben az orosz érdeklődés homlokterébe került, s a magyar szabadságharcról alkotott orosz vélemények jellegzetes álláspontokat tükröztek, de nem eredményeztek olyan fokú társadalmi érdeklődést, mint majd az 1870-es esztendők balkáni eseményei (s itt csak utalhatunk arra, hogy az *Anna Kareninában* nemcsak szóba kerülnek, hanem a regény egyik főszereplője, Vronszkij, a

balkáni hadszíntérre indul, ott keresve feloldozást-megnyugvást, Dosztojevszkij Karamazov Ivánja szintén a Balkánon történt török kegyetlenkedésekről elmélkedik stb.). Ezzel szemben a XIX. században a magyar politikai (és nemcsak politikai) gondolkodás meghatározó élménye az ún, pánszlávizmus, és ezen belül az a lehetőség, hogy az orosz hadsereg, mint az Osztrák—Magyar Monarchia szlávjainak és pravoszlávjainak patrónusa jelenik meg, s a Balkánt a maga érdekszférájába csatolva bekeríti a Monarchiát, és hozzájárul a Monarchia felbomlasztásához. A magyar történeti kutatás tagadta és jórészt ma is tagadja, hogy efféle szándékok vezették volna az orosz birodalmat irányító legszűkebb kört. Azonban tény az, hogy orosz értelmiségi csoportokban egyre inkább tudatosul a szláv összetartozás eszméje (s ezzel megfér a lengyelek kíméletlen elnyomásának, az ukrán érdekek semmibevételének gondolata és nyers valósága); és azok a különféle szláv népek ideológiájában helyet kapó tézisek, amelyek a „barbár” magyarsággal szemben a kulturáltbékés, civilizatorikus küldetéssel rendelkező szlávság ideálképét rajzolgatták, szintén viszonylag szélesebb orosz körök nézeteivé válnak. S ha hivatalos formában nem is, formába öntődik az orosz „misszió” eszméje, amely a hanyatló nyugati civilizáció helyébe lépő új, szláv világot hirdeti meg; s ebben a remélt folyamatban az oroszországnak vezető szerepe lesz. Ugyancsak tudunk olyan röpiratokról, emlékiratokról, amelyeket egyfelől a szó hagyományos értelmében pánszlávnak minősíthetünk (s a magyar- vagy Monarchia-ellenes tendencia itt nyilvánvaló), másfelől mindinkább körvonalazódik az az orosz expanzív-hatalmi politika, amely felhasználja a szláv kölcsönösség gondolatát annak érdekében, hogy Törökország hatalmi helyzetének gyöngülésével a Balkánon keletkezett „vákuumba” benyomuljon, és így befolyási övezetét szélesítse.

További — levéltári-diplomáciatörténeti — vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy tisztábban lássunk: találkozik-e a kétféle szándék, érvényesül-e valaminő szereposztás az elvakult-fanatikus-soviniszta nézetek és a diplomáciai szokásokat mégiscsak betartó hivatalosság között. Annyit máris tudunk, hogy Jókai Mórnak sokat emlegetett, egy időben „tiltott” műve, *A jövő század regénye* válasz egy röpiratszerű munkára (német nyelvű változata megvan a Jókai könyvtárát őrző Petőfi Irodalmi Múzeumban; Fagyeyev tábornagy katonapolitikai könyve, *Oroszország hadiereje*, teljes joggal keltett felháborodást Monarchia-szerte. Jókai is alaposan tanulmányozta ezt a művet, amely a hivatalos orosz hatalmi törekvéseket kevesellte, s amely megerősíteni látszott írónkat abban a feltételezésben, hogy a nihilizmus felé haladó Oroszország terjeszkedése létében fenyegeti a Monarchiát és a magyarságot. *Szabadság a hó alatt* című regényében pedig olyan titkos társaságról írt, amely »Nyolc szláv nép köztársasága« néven alakult; tagjai ismertetőjelül nyolcágú csillagot viselnek. (Egyik ágában Magyarország neve is szerepel.) Tegyük gyorsan hozzá, hogy ennek a regénynek „pozitív hőse” Puskin, akinek *Anyeginje*, Bérczy Károly fordításában, Krúdy Gyuláig és Márai Sándorig meghatározó olvasmány- és országáglménye maradt irodalmunk jelesein; és akinek *Cigányok* című elbeszélő költeményét maga Jókai fordította le. Itt, ezen a ponton utalhatunk vissza a mottóul választott Arany János-idézetre, s folytathatjuk Reviczky Gyula *A Volkov-temető* című költeményének egy részletével, dokumentálván, hogy irodalmi és politikai reagálások milyen összefüggéseket sugalmazhatnak, továbbá azt hangsúlyozva, hogy nem kizáró-

lag és olykor nem elsősorban a pánszláv tendenciák (a véltek vagy a valósak) megítélése játszotta a főszerepet a cári rendszer elítélésében:

*Elől ziláltan Dosztojevszki mégyen,
Aztán Gogoly, ki úgy vészett el éhen.
Lermontov honjából kiűzve ég el;
Puskin bosszút liheg piros sebével;
S látom bús arcát Csernisevszkinék,
Kit cári zsarnok-önkény számkivet . . .*

Mikor Reviczky Gyula ezeket a sorokat írta, a magyar (író)társadalomnak viszonylag kevés ismerete volt arról, miképpen értékelték az orosz értelmiségiek, illetve emlékirataikban az intervenció sok szabadságharcunkat. Ha pontos fogalmaik lettek volna erről, minden bizonnyal még markánsabban alakították volna ki álláspontjukat. A harcosnak igazán nem nevezhető Arany János nem csupán Puskinat választotta volna le a nagy-szláv politikát folytató cári udvarról (de nem tudjuk, mit tett volna, ha ismerte volna Puskin és a dekabristák némelyikének véleményét a lengyel kérdéstről?); feltehetőleg nem kizárólag *Plevna* című versében méltatta volna a törökök harcát az új balkáni hódító, az oroszok ellen, hanem talán más megnyilatkozásait is ismernék. Hogy a szelíd lelkű lírikus, a Szabó Lőrinc által oly megejtő varázssal tolmácsoló Tyutsev helyeselte a cári beavatkozást, nyilván nem volt köztudomású. S talán az sem, hogy a *Nemesi fészek* című regényével több magyar nemzedék számára olvasmányélményt adó Turgenyev viszont ekképpen szólalt meg:

„. . . az oroszok megverték Dembinszkyt. Pokolba a nemzeti érzéssel! Érző embernek egy hazája van: a demokrácia, és az oroszok győzelme halálos csapást mér a demokráciára . . .”

„Szegény magyarok! A becsületés ember végül már azt sem tudja, hol éljen: a fiatal nemzetek még barbárok, mint kedves honfitársaim is, vagy ha talpra állnak s járni akarnak, széttiporják őket, mint a magyarokat.”

Még inkább tanulságos, ha azokból az emlékiratokból idézünk, „amelyeket az 1849-es cári intervenció tisztjei vetettek papírra. Egyike-másika nagyon is jellegzetes magatartásról árulkodik, és fontos adalék ahhoz a vitához: létezett-e pánszlávizmus, vagy pedig csupán a Magyarországon élő szláv nemzetiségek mozgalmait hitte az ország egységén aggódó közvélemény annak.

Dmitrij Szoncov visszaemlékezései 1871-ben jelentek meg Moszkvában, bár az emlékek lejegyzése már 1850-ben megtörtént. Amit írása elején (is) hangsúlyoz: az Oroszország történelmi feladata önmagával és a többi — szerrinte az osztrákok és a magyarok által elnyomott — szláv néppel kapcsolatban. Miközben büszkén szól Oroszország roppant erejéről, megvetően emlékezik meg Ausztriáról és a lengyelekről. S az intervenciót ekképpen igazolja:

„Feltétlenül meg kellett mutatnunk, hogy a jövőben a szlávok az idegen elnyomás ellen (mint amilyen a magyaroké volt a magyarországi szláv lakosság felett) hol keressenek segítő kezét, s egy részben szláv országban fel kellett mutatni Oroszország teljes hatalmát és mérhetetlen erejét, amelyet maga a sors rendelt az elaprózódott szláv népek oltalmára.” (Ez oltalomról a lengyeleknek, az ukránoknak és a fehéroroszoknak figyelemre méltó adalékaik voltak.)

Mihail Lihutyin feljegyzései 1875-ben láttak napvilágot, szintén Moszkvában. A szlávok elnyomását veti a magyarok szemére; s ama, szláv történé-

szelettől-ideológusoktól meghirdetett tézist gondolja tovább, miszerint: „ha a magyarok nem döntenek meg azt a mai Magyarország területén ezer évvel ezelőtt már fennálló szláv államot, akkor a szlávok ma minden bizonnyal műveltebbek és erkölcsösebbek a magyaroknál, és Európában is jelentősebb szerepet játszanak.” A magyarok a szlávokat szegénységben tartják, „a kifosztás eszközei szelídebbek, tetszetősebbek lettek, de maga a kifosztás és az elnyomatás a régi”. 1844-ben az osztrák kormányzat (!) kötelezővé tette a magyar nyelv használatát a szlávoknak is, s a látszólagos liberalizálódás ellenére a magyarok nem mondtak le a kényszerítő erejű magyarosításról. Még erőteljesebben ír az intervenció indokolásáról. „A vad magyar horda uralma kegyetlen volt, az elnyomott szlávokra mindenekelőtt a magyarok ígája nehezedett, s legelőször attól akartak megszabadulni.” „A magyarok erejét gyengítvén, a szlávok előtt lehetőségeket és utat nyitottunk a jobb jövő felé, lélekben megerősítettük őket [...] Beavatkozásunk minden bizonnyal még hasznosabb lett volna, ha a magyarokra súlyosabb vereséget mérünk, ténylegesen meggyengítjük őket, s ennek következtében elvesztik államukban a vezető szerepet — vagyis, ha a háborút éppen ezzel a titkolt céllal kezdjük meg; ebben az esetben Oroszország a szláv világban még nagyobb jelentőségre tett volna szert.” S ha 1848—49 európai zavarait esetleg ki lehetett volna használni, akkor „az Osztrák Birodalom területén a dolgok folyását új mederbe terelhetjük, új szláv államokat alapítunk, s bizonyos szláv földeket Oroszországhoz csatolhatunk”; ebben csak az riaszthatta el a tervek készítőit: európai koalíció alakult volna az orosz szándékok megakadályozására.

Hosszabban idéztünk az irodalmilag nem jelentős, de az orosz közvélemény egy részének mégis hű tükröképpéül szolgáló véleményekből, nem elszórt, véletlen, ábrándos nyilatkozatokból, jóllehet, nem hivatalos kijelentésekből, mivel érzékeltetni szeretnénk volna: miféle elképzelések éltek-jelentek meg az orosz társadalom gondolkodására ható (vagy hatni kívánó) tényezők révén. Túl az orosz gondolkodás megosztottságán, a „nyugatos” és a „szlavjanofil” „ideológia” részletkérdésein, a XIX. század második felének politikai eseményei legalábbis részben igazolni látszottak a pánszláv veszélyt számon tartó magyar hiedelmeket. A „guruló” rubelekről, a működő orosz titkos szolgálatról szóló legendák egyrészt a nem szláv népek-társadalmak veszélyérzetét fokozták, másrészt például a magyar irodalomban a szláv „összeesküvés” lehetőségére figyelmeztettek. Ez utóbbiról szólva, megállapíthatjuk, hogy itt a nemzetközi titkos társaságokról szőtt ábránd keveredett az anarchista—nihilista titkos társaságok tevékenységéről érkező híradásokkal; míg az előbbiek valaminő szláv világállamot tűznek ki célul (vö.: Jókai: Egy játékos, aki nyer), addig az utóbbiak más módon akarják megsemmisíteni az európai civilizációt. Jókai regényei fejezik ki talán a leghívebben a félig tájékozott közvélemény érzelmeit. Ám ezek az érzelmeik a reformkor félelmeiből (is) táplálkoztak: már Vörösmarty Mihály hangot adott *Éjszak rémes árnyain* érzett aggodalmának, a magyarországi szlovák és horvát törekvéseket megértő Széchenyi István látomásaiban is meg-megjelent a rémkép a Magyarországot elöntő áradatról, és Wesselényi Miklós könyv terjedelmű röpiratban adta közre intelmeit: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* címmel. Ő figyelmeztetett az „orosz emissariusok”-ra, akik a „szláv, görög és oláh népeket [...] bujtogatták”, és annyit sikerült elérniök, hogy e köznép „nagyobb része az orosz cár személyében tiszteli császáraját, ettől várnak s re-

ménylenek ezek s Oroszország felé vannak vágyaik s epedő szemeik fordítva”. De emellett Wesselényi a „forradalmi-szláv” propagandáról is megemlékezik, amelyet az orosz kormány oly kitűnően használ föl céljai eléréséhez. Oroszország politikai törekvéseit pedig ekképpen summázza az árvízi hajós:

„Hódítási s terjeszkedési pályáján az orosz kormány minő szünet nélkül, s bár gyakran halkkal és titkon, de szakadatlan halad: minden eddigi események bizonyítják. — Olyan mint okos kereskedő, kicsiny nyereséggel is beéri; nem annyira sokat, mint gyakran akar nyerni. Minden conjuncturákra s minden eseményekre fáradhatlan éberséggel sohasem mulasztja el diplomatiája — sem véletlent, sem mások hibáját s gyengeségét felhasználni. Ezért Oroszország béke idején többet árthat, mint más hatalom nyílt ellenségül; s ármánya veszélyesebb fegyverénél.”

Tegyük mindehhez hozzá, hogy az 1840-es esztendőkből a német publicisták is fölfestették az orosz terjeszkedés rémképeit; s a magyar hírlapokban gyakran találkozunk a német forrásokból származó gondolatokkal: Magyarország mintegy a germán és a szláv, a német és az orosz érdekek ütközési pontjára került (e vélemények szerint), valahová csatlakoznia kell. S mint-hogy Magyarországon egyre öntudatosabbak lesznek a szláv népek vezetői, így adódik a természetes szövetséges, az egységre törekvő Németország.

Ne felejtsük: a reformkorban még nem az orosz irodalom határozta meg a magyarság elképzeléseit az oroszokról, Oroszországról, jelentősebb szerephez jutott a lengyel ügy, a félelem a szláv kölcsönösségeszmétől, amelyet első megfogalmazója, a Pesten lelkészkedő Ján Kollár ugyan *irodalmi* kölcsönösségként hirdetett meg, de amely az 1830-as évektől kezdve az egyre hangosabb és agresszívabb illirizmusban, majd az egyre inkább szaporodó és a jogos nemzetiségi-nemzeti igényeket a magyarokról alkotott torzképpel párosító szlovák röpiratokban politikai formát öltött. Amikor az 1850-es évektől kezdve, majd fordulópontként Bérczy Károly Anyégin-tolmácsolása megjelenésétől fogva, az orosz irodalom a magyar világirodalmi érdeklődés középpontjába kerül, akkor erősen módosul az oroszország jellemképe, differenciálódik, jóllehet, irodalom és politika összefüggéseit nem mellőzi ez a fajta ítéletalkotás sem. Mint Reviczky idézett költeményéből kitetszik: a magyar közvélemény rádöbben arra, hogy kétféle Oroszország létezik, az orosz uralmi politikáé, amely szellem- és költészetellenes, és az orosz irodalomé, amelyből az igazi néplélek olvasható ki. Jeles magyar költők, ha másképpen nem, közvetítőnyelvet igénybe véve, állnak be az orosz irodalom fordítói közé: Arany János, Arany László, Jókai Mór, a XX. században: Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula; de nem kevesebb azok száma sem, akik az orosz irodalomból is a reformkor megalapozta, 1849-ben megerősödött félelmeket olvasták ki.

Az orosz irodalom — írónk, költőink értelmezésében — egy nem európai típusú nép, de legalábbis a nyugat- és a közép-európai népekeitől eltérő gondolkodás dokumentuma. Az orosz témákat viszonylag sűrűn feldolgozó Jókai Mór (német és francia nyelvű forrásokra támaszkodva) egyfelől a végletes zsarnokság, az örültségbe átcsapó szeszélyesség, a tobzódó gazdagság Oroszországát rajzolta meg Puskin-regényében vagy elbeszéléseiben, másfelől az említett *A jövő század regényében* az anarchista szláv birodalmi politikát regényesítette. Ritka nála az olyan orosz figura, mint *A kőszívű ember fiai* Ramiroff Leoninja (Baradlay Ödön barátja, életének megmentője). Jókainak

Oroszország többnyire egzotikum, akárcsak egy óceániai sziget. Forrástanulmányai segítségével azonban olykor ráhibázott lényeges jelenségekre, tehetősége révén fel tudott mutatni olyan tendenciákat, amelyek az egész közvéleményt foglalkoztatták, s amelyek még 100 esztendő után is izgalmat és idegességet okoztak egyeseknek (mint azt az eltűzött kiadói óvatosság bizonyítja *A jövő század regénye* esetében).

Nagyot ugorva előre az időben, Kárpáti Aurél előszavát idézzük a *Karamazov testvérekhez*. A szélsőségesnek vagy egyáltalában jobboldalinak nem nevezhető, jó ízlésű kritikus-esszéista nemcsak irodalmi és politikai összefüggéseket tár föl, hanem az orosz irodalom prófétikus szerepét is hangsúlyozza, Puskintól Dosztojevskijig az orosz fejlődés irodalmi magyarázatával szolgál: „Az ágaskodó lovas — Oroszország szimbóluma — negyedszázad előtt leugrott a szikláról és fejjel zuhant a mocsárba, amelyre a városalapító cár Pétervárt építette. Leningrádot azóta a Karamazov Ivánok »euklidészi értelme« kormányozza. Az elszabadult »józan észnek« az a vakhite, amely még az ateizmust is valami fanatikus vallás rangjára emeli.” Kárpáti úgy látta idézett előszava szerint, hogy a Nyevszkij proszpekten a „Rakitinok, Sztavroginok, Hyppolitok és Szmergyákovok, a Nagy Inkvizitor tanítványai nyüzsgönek, akik rég közhellyé taposták a »minden szabad« nietzschei elvét”. S hogy Kárpáti Aurél véleménye nem egyedülálló, arra néhány további utalást hozhatunk bizonyítékkul. Kodolányi János a Magyar Csillag 1942-es évfolyamában idézi Dosztojevskijét, *Ördögök* című regényének negatív utópiát fogalmazó figuráját, Sigaljovot, aki egy tehetség- és értelmiségellenes világ előhírnöke; Kodolányi Dosztojevskijben egyébként sem csak írótl lát: „Mily tökéletesen írja le a szenvedést, a lélekben eluralkodó nihil ásitó szakadékait, a meghasonlott emberi lelket, mily világosan mutat rá egész írói övrjében a nyugati autonóm ember és a transzcendens szimbólumvilágban élő régi ember szembenállására, mindkettő történelmi szerepére, sorsára, végzetes tragikumára.”

Amikor a *Mai orosz dekameron* megjelenik, Kassák Lajos imígyen ajánlja az olvasók figyelmébe a könyvet: „Hiszem, hogy aki ezt a szépirodalmi könyvet elolvassa, többet tud meg Oroszországról és az orosz népről, mint a hivatalos statisztikai adatokból és a szenzációkat hajszólori riporterek cikkeiből.” Cs. Szabó László pedig ezt mondja erről a műről: „Oroszország politikailag érdekli a világot; *politikum* a szó elevenig maró értelmében. Így a kivételes alkalomra nekünk is ki kell tágítanunk irodalmi ítéletünket.” (Mindkét írás: Nyugat 1936.) Még egy, aligha meglepő vélemény: „Ahányszor oroszokkal hozott össze a sors, itthon vagy idegenben, mindig találtam közöttük egy-egy Csehov- vagy Dosztojevskij-alakot” — írja Kolozsvári Grandpierre Emil. (Protestáns Szemle, 1940.)

Elmondhatjuk tehát, hogy az orosz irodalom a magyar irodalomnak fontos ügyévé, információforrássá lett, orosz irodalmi művek alakjai olykor megtestesítői politikai gondolatnak, máskor östípusai egy magatartás-változatnak. Művek szereplőit azonosítja egyik-másik értekező szerzőjével (mint a *Korunk hőse* Pecsorinját Lermontovval, Oblomovot Goncsarovval), művekben politikai jóslatot vélnek felfedezni (már a *Holt lelkek* nevezetes trojka-allegóriájában is), az orosz történelem fordulataira irodalmi művekből, mindennekelőtt Tolsztoj és Dosztojevskij alkotásaiból vélnek magyarázatot kiolvasni.

Egyrészt olvasmányokból, politikai-társadalmi eseményekből, többnyire közvetett forrásokból alkotják meg az értekezők az oroszország nemzeti karak-

terológiáját, és ezt a népjellemet keresik és találják meg az irodalomban. Másrészt viszont az irodalomból indulnak ki, mintegy az írói életrajzok, vagy az írói életrajzként, szoros értelemben vett önvallomásként olvasott művek jelentik az oroszokról, az orosz történelemről, a jelenkor orosz eseményeiről gondolkodók forrását. Ennek aztán az lesz a következménye, hogy azok az orosz írók lesznek népszerűek és idézettek, amelyek megfelelnek az általános és közhelyszerű oroszágképnek. Az orosz irodalom jelentős alkotói maradnak így ki a magyar olvasó érdeklődési köréből. Olykor és nem is ritkán politikai történések növelhetik (esetleg a valódi jelentőségnél jóval többre) egyes orosz alkotók értékét. Így lett például nagyon sokáig Gorkij a legolvasottabb orosz írók közül való, ellenpólusképpen pedig említhetjük Merezszkovszkijt, aki a két háború között szinte a legtöbbször kiadott orosz művészként számított (műveiből még breviárium is készült, akárcsak Dosztojevszkij műveiből). Gorkij népszerűségéhez hányatott sorsa (is) hozzájárult, nem kevésbé politikai elkötelezettsége, később életművének egy szeletét avatta mintává és mércévé a dogmatikus irodalompolitika. Merezszkovszkij megfogalmazta és kultúráltn rendszerbe foglalta a „misztikus” Oroszországról szóló közhelyeket, a történelmi regény európai divata is fölkapta műveit, majd emigrációja és emigrációs tevékenysége a „másik” Oroszország reprezentánsává tette.

S míg a reformkorban, illetve 1867 és 1914 között a pánszlávizmus volt az az eszme és gyakorlati politika, amely félelemmel töltötte el a magyar közvéleményt, a XIX. század végétől kezdve egyfelől a küldetéses Oroszország misztikus vonásait kereste az orosz ügyekkel foglalkozó olvasó, másrészt a forradalmak titkait igyekezett megfejteni. Mindkettőhöz segédanyagul általában az irodalom szolgált, nemcsak Dosztojevszkij, az érdeklődő Puskin *Bronzlovását* vagy a *Háború és békét* éppen úgy eszerint lapozgatta, amiképpen így látta a *Holt lelkek* falusi Oroszországát, Merezszkovszkij Nagy Péterről alkotott regényének záró fejezetét.

Természetesen mindez azért is történhetett így, mert az orosz irodalom első magyar fordítói egy kicsit a magyar irodalmi ízléshez alkalmazták az orosz műveket. Azt tolmácsolták és úgy, amelynek Magyarországon visszhangja lehetett. Turgenyevtől például a *Nemesi fészek* címűt. Mert ebben a költői kisregényben rokonlélekre bukkanhattak a magyar nemesi udvarházak utolsó gazdái. S a Bérczy által stilizált Anyéigint a magáénak vallhatta még Márai Sándor is, „ézelmessége és nemes gúnya, pátosza és derűje száz év után is árad és melegíti szívünket”. S miközben régi politikai félelmekre új politikai félelmek következtek, a remekírók maradtak, a félelmekre okot adó eseményeket ismét ki lehetett olvasni belőlük.

Ma már a kutatások csak részben adnak igazat a reformkori elképzelésnek a pánszláv mozgalmakról és veszedelmekről, józanabban ítélik meg a nemzetiségi kérdés által felszított és elmérgesített problémát: a szláv kölcsönös kérdését. Azt azonban aligha lehet tagadni, hogy a magyar irodalom csak azokat az aggodalmakat szóaltatta meg, amelyek valóban éltek a társadalomban, amelyekre (igaz, nem mindig teljesen hiteles) forrásokból lehetett következtetni. Jókai egyetlen orosz tárgyú történetéhez sem képzelt hozzá semmit: az általa olvasott könyvekből merített, és a *Hon* című lap cikkeit tartotta maga előtt. Legfeljebb történeté szervezte a különféle helyeken leírt jelenségeket. Ezzel szemben az sem tagadható, hogy az orosz regényhősökre alapított népjellem nem minden vonásában valós, Ennek következtében szá-

mos félreolvasásról és félreértésről is számot adhatunk az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok történetén elmélkedve. Az ilyen félreértés oka ott kereshető, hogy irodalmi műveket sokszor politikai manifesztumként olvastak, például a Puskin-émlékbeszédéből következtettek vissza Dosztojevszkij pályájára, s nem fordítva, betartva az időrendet, azt igyekeztek volna földeríteni: mi-féle tapasztalat, töprengés, szenvedés és szenvedély irányította Dosztojevszkij útját a *Följegyzések a holtak házából* című művétől a missziós eszme hirdetéséig. Tolsztoj és Dosztojevszkij a magyar irodalomban (mint másutt) nem a szokványos befogadás állomásain haladt végig. Akadt olyan író-irodalomtörténész, aki Spengler felől közeledett az orosz írókhoz, mások személyes ügyüknek érezték az orosz irodalom olvasását. Németh László élete nehéz óráiban segítette ki, hogy Tolsztojt fordíthatott, és 1960-ban közreadott valómásából fény derül: mit jelent az ő számára nemcsak az életmű, hanem az életműből előlobogó emberi személyesség is:

„Ha Tolsztojt olvasom, azt érzem, hogy az élet még nincs lezárva; ha a haj őszül is, a szívnek még van joga új életprogramokat tűzni ki, ahogy ez a nagy purgatóriumi lélek is késő aggkoráig, sőt végzetes szökésében is küzdött, hogy azt a zászlót, amelyet mindnyájan ott hordunk magunkban, s amelyet ő üdvösségnek hívott, valami méltó pontra odaüsse.” Másutt Németh László a Tolsztoj-életmű „állandó sajátságai” között tartja számon a szüntelen kibukó kérdést: „hogyan kell hát élni.” Az író-gondolkodó életének saját-sága viszont „a halálig növe és működő erkölcsi érvényesülési harc.” (Aligha kell bővebben bizonygatnunk, a magyar író a maga alkotói kétségeihez kéréssett segítségét Tolsztojnál.)

Az orosz irodalom magyar befogadása fokozatosan kezdett megtisztulni a ráakódott és vele olykor egybeforrott politikai vonatkozásoktól, bár sosem lett „tisztá” irodalom; s ha politikai mozzanatok nem is, más, nem tisztán irodalmi tényezők részben meghatározták helyét és jelentőségét az irodalmi közvéleményben. Akkor is, amikor már a jobb és a pontosabb fordítások segítségével az olvasó hívebb képet kaphatott orosz íróknak nemcsak mondan-dójáról, hanem stílusművészetéről is. Nem vitás, hogy a hagyományos orosz-ságképet a magyarság történelmi tapasztalatai elszínezték, az 1944—45-ös évek szépirodalmi jellegű feldolgozását, az újfajta szembesülést (immár nem az orosz „néplélekkel”, hanem) a soknemzetiségű birodalom hadseregével különbözőképpen reagálta le a magyar irodalom, Szabó Lőrinc versben, mások novellisztikusan; ám a megjelentetett művekben jórészt érződött a külső és a belső cenzúra. A háborús élmények nem feltétlenül kellemesek és örömteliek. Éppen ezért a jövőben valószínűleg figyelmesebben kell olvasnunk például Márai Sándornak az emigrációban kiadott és ezt a témakört felmutató mű-veit, *Naplóját* és *Föld, föld* című önéletrajzát. Ezzel szemben a válogatás nél-kül szinte minden (engedélyezett) orosz nyelvű művet fordíttatni akaró mű-velődési politika olykor, nagyon ritkán szerencsés pillanatok, örömteli talál-kozásokat eredményezett: a szűkös kenyérkeresetből irodalmi hasznot („gá-lyapadból laboratóriumot”) kovácsoló Németh László Tolsztoj- és Goncsarov-élménye mellett említsük meg Áprily Lajos bravúros Turgenyev-tolmácsolá-sait is.

Más kérdés, hogy a jelentős és önálló tudományággá fejlődő magyar russisztika a művelődési politika sugalmazásai ellenére tolódot el más irány-ba. A Tolsztoj- és Dosztojevszkij-kutatások mellett elsősorban az orosz század-

forduló, az orosz szimbolizmus nagy alakjairól írtak és írnak ma is a nemzetközi szakirodalomban számottevő visszhangot kiváltó dolgozatokat a magyar russzisták. Olyan szerzőkről, akiknek verseit, regényeit ugyan már magyarul is lehet olvasni, de akiknek fényét még mindig elhalványítja Dosztojevszkij műveinek változatlan intenzitású sugárzása; és akik elé a legújabb, a modern korszak szenvedéseit és helytállását kifejező művek kerültek: Bulgakové, Paszternaké és Szolzsenyiciné. Az ő esetükben a sokáig tartó elhallgatás és tiltás, illetve Szolzsenyicin példáját említve a kiátkozás növelte az egyébként valóban jelentős művek érdekességét. A megismerés részben ezúttal is közvetett úton történt. Még nem készült „felmérés”, de feltehető, hogy a *Zsivágó doktor* előbb volt a Nyugatra látogató magyar turisták filmélménye, mint olvasmányélmény; Szolzsenyicin új műveinek jó darabig csak a híre élt; Bulgakov népszerűségét pedig *A Mester és Margaritából* készült színdarabok mélyítették el. Nem tagadhatjuk, hogy az említett szerzők ismertsége sem választható el a politikai események alakulásától. Bulgakov művei hírt hoztak egy olyan Szovjetunióról, amelynek belső viszonyairól igen hézagos és válogatott ismeretek juthattak csak el az olvasóhoz. S bár a Zsdanov nevével jelzett kulturális politika Magyarországon is aratott, Bulgakov regénye távlatba állította az irodalmi élet szereplőinek és áldozatainak sorsát, s nyilván személyes érzékenységek akadályozták eddig a magyar írók egyikét-másikát, hogy hányattatásainak *A Mester és Margaritához* hasonló krónikájával szolgáljon. Szolzsenyicinről annak idején — nem kis meglepetésre — Lukács György adott közre emlékezetes tanulmányt, s így akkor elfogadottá tette azt, amit éppen nem az üdvözlendő és támogatásra méltó irányzattól való eltérése miatt kárhoztattak az illetékesek. Szolzsenyicin gyors és sikeres magyar befogadása nem tette könnyebbé Lengyel József műveinek megjelentetését (mint az naplójegyzeteiből is kitetszik). Paszternakkal kapcsolatban pedig az a furcsa helyzet alakult ki, hogy a szigorúan tiltott regénye után következő versek (amelyek szervesen hozzátartoznak a regényhez, azzal egyek, nem folytatják, nem hangulatilag kísérik, hanem nélkülük sok minden nem érthető a regényben) megjelentek magyarul, kitűnő költők, például Illyés Gyula tolmácsolásában, persze anélkül, hogy a Paszternak-verseskötetben, illetve annak utószavában erre akár egyetlen utalást találhattunk volna. Erősen kétséges, hogy a *Zsivágó doktor* nagy példányszáma milyen mértékben irodalmi siker, mennyire szól annak a kétes értékű „szenzáció”-nak, hogy hosszú időn át nem volt szabad emlegetni. Mint ahogy jellemző, hogy kiadók a *Gulag szigetcsoporttal* igyekeztek a magyar könyvpiacra és nem *A pokol első körével* vagy a *Rákosok kórtermével*.

Természetesen sosem csak irodalmi műként, írói személyiségként voltak jelen az orosz és a világirodalmi tudatban orosz írók és művek. Tolsztoj vagy Dosztojevszkij temetése nem csupán az orosz irodalom gyászát reprezentálta. Tolsztoj és Dosztojevszkij sem csak íróként akart szolgálni. Az azonban mindenképpen figyelemre méltó: milyen eltérő jellegű (maradjunk témánknál!) a magyar irodalomban Balzac, Goethe, Flaubert vagy akár Joyce, Proust befogadása az egyik oldalon — és Turgenyevé, Merezskovszkijé, Dosztojevszkijé, Ilja Ehrenburgé és Paszternaké a másik oldalon. S bár például *A francia irodalom kincsháza* megjelentetése a második világháború kezdeti szakaszában Illyés Gyula és társai tisztelgése volt az elpusztíthatatlan „esprit”, a francia szellemiség előtt, az orosz irodaloménál nem kevésbé jelentős francia iro-

dalom egészen másfajta szellemi izgalmakat eredményezett magyar olvasóiban. Nyilván a másféle jellegű irodalmi érintkezések mögött másféle történelmi tapasztalatok rejtőznek, a kapcsolatok, reagálások különbözőségét tudomásul kell vennünk, számon kell tartanunk.

Kezdetben kevesen akadtak, akik orosz eredetiből tudtak fordítani. Később néhány fordító vállalkozott arra, hogy félretegye a közvetítő nyelvet, ők azonban (kevés kivétellel) képtelenek voltak visszaadni az eredeti mű valódi szépségét. Ma már egész tábora van azoknak, akik eredményesen kísérelték meg, hogy közelebb hozzák az oroszul alkotott mű világához a magyar olvasót. Ezért kezdetben nagyobb tere nyílt az oroszszágról szőtt ábrándoknak, kedvező és kedvezőtlen közhelyeknek, olvasmányok és tapasztalatok rávetítésének az irodalmi művekre. Volt olyan korszak is, amelyben csak lelkesedni illett, még oly gyenge művekért is, és ez hiteltelenné tette a lelkesedést a remekművekért. Az orosz irodalomhoz fordulók azonban nagyon ritkán függetleníthették magukat nem irodalmi tényezőktől, levert forradalmak, ellentétes érdekek, hitek, remények, csalódások, keservek formálták a véleményt az orosz irodalomról. Felszabadítólag hatott az ismerkedés Bahtyin értekezésével. Az ő karneváli szemlélete világított rá arra, hogy a hivatalos tudat mellett mindvégig létezett a dolgokat visszajáról látó, olykor groteszkbe hajló, szatirizálásra mindig kész nem hivatalos tudat, a mélyben élőké, az elhallgatottaké, a figyelembe nem vetteké. S így, amikor ismét elolvassuk Arany János megjegyzését a kétféle Oroszországról, bölcs költőnk megjegyzésének mély igazságán töprengünk el. S mondatához Jókainak egy 1867-es újságcikkéből teszünk egy idézetet:

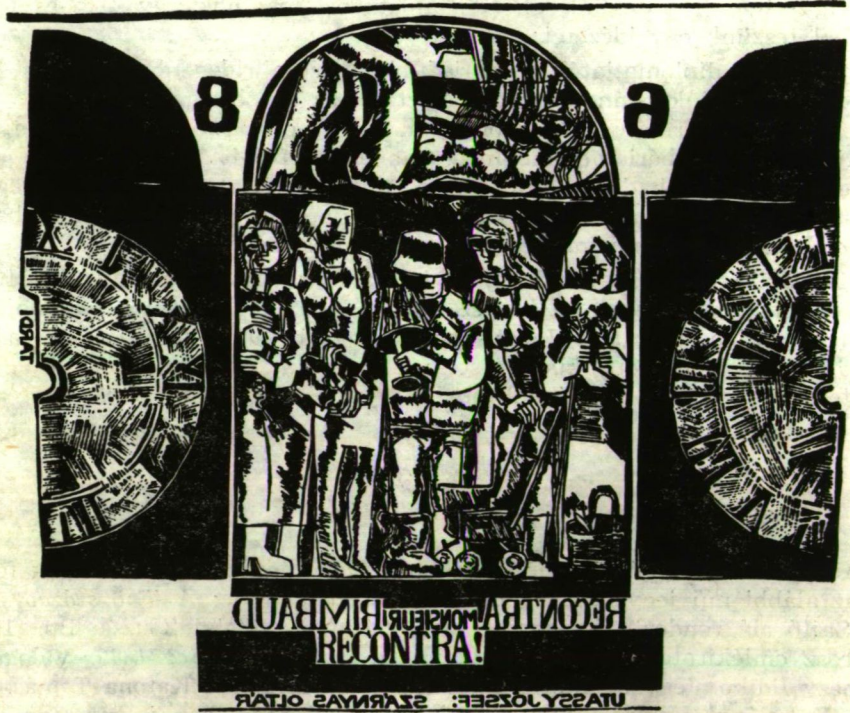
„Az orosz diplomatiától visszariadunk, mert a rideg absolutismust képviseli; kárhóztatjuk benne nem az oroszot, de az absolutismust, mely elveinknek ellensége, akármely nemzettől jöjjön. — Az orosz *kormány*nak van kancsukája, vannak sibériai ólombányái, vannak vérrel írt ukázai; de az orosz *nemzet*nek van szabadság utáni vágya, mit demokrata egyletei fenyegetve hirdetnek a világnak, van hatalmas literatúrája, melynek magas lelkű bajnokai az általános szellemi jobblétért, a nagy koreszmékért küzdenek.”

Magyar költők, írók, gondolkodók jól választottak: a nem hivatalos tudat, az irodalom Oroszországa mellett szavaztak, Puskin, Lermontov, Dosztojevszkij Oroszországa mellett, a Volkov temető nagy halottjai mellett — és a XX. századi utódjaik mellett, kiknek sorsa azt látszik példázni, amit Bulgakov hirdetett: a kéziratok nem égnek el.

JEGYZETEK

Arany János és Jókai Mór véleményét, valamint a Jókai-regények forrásait az alábbi mű jegyzetanyagából vettem: Jókai Mór: *A jövő század regénye*. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Zöldhelyi Zsuzsa. Bp., 1981.; Az orosz emlékiratok lelőhelye: *A magyarországi hadjárat 1849*. Válogatta: Rosonczy Ildikó. Jegyzetekkel ellátta: Rosonczy Ildikó és Katona Tamás. Bp., 1988. Wesselényi Miklós műve először magyarul Lipcsében jelent meg 1843-ban, németül ugyanott 1844-ben. Modern kiadása: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Gál István.

Kolozsvár 1944. A Turgenyev-idézet lelőhelye: Zöldhelyi Zsuzsa: *Turgenyev világa*. Bp., 1978. A Márai-idézet lelőhelye: Márai Sándor: *Ihlet és nemzedék*. Bp., 1946. A Németh László-idézet lelőhelye: Németh László: *Sajkódi esték*. Bp., 1961. Kárpáti Aurél előszavát a *Karamazov testvérek* 1943-as „új kiadás”-ában olvastam.

TARDI SÁNDOR ILLUSZTRÁCIÓJA

Valahol megvan

PETRI GYÖRGY VERSEIRŐL

Polcainkon Petőfi és Pilinszky között sorakoznak Petri György versei. Az abc-rend véletlene tényleges kapcsolatot jelez, de a párhuzamok kiegészítendőek — a névsorban távolabbról — Arannyal, Berzsenyivel, Horatiusszal, és Babitsot, Adyt sem zárnánk ki az elődök és rokonok közül. A saját nemzedékéből Tandori Dezső, Várady Szabolcs és mások rokonságát illik megemlíteni, talán valamennyiüknek van némi közük Vas István és egy jórészt általa közvetített angolos vershagyomány inspirációjához. A nemzeti klasszikusokhoz való viszonyáról a szerző félreérthetetlen egyértelműséggel nyilatkozik meg, jogos önbizalommal tegezve Petőfit, Aranyt és másokat.

Kortársainkról valami furcsa szégyenérzésből nehezen írjuk le, hogy „nagy” költők, írók. Petri alighanem az, de mitől? Hogy mindig igazat mond? Ez majdnem minimális követelménynek tűnik föl, kötelező erejű várakozásnak. Pontosan, találóan és szépen megfogalmazni az igazságot, ez az igazi tét, a megfelelően — és nem akárhogyan — való kimondás: „Tekintsd végső dolognak / nincsen rá magyarázat.”

A magyarázat szó kapóra jön, szerepelt Petri első verseskötete címében. Egy életforma szorult magyarázatra, nem a mentegetés értelmében; a magasabb rendű értelmezés igényével. Miért vagyunk olyanok, amilyenek? Miért lettünk ilyenekké? Mi minden védi, vitatja és magyarázza milyenségünket, állagunkat? Efféle kérdések sorakoztatása negatív stilizációra kényszeríti a költőt. Rosszat kell mondania magáról, egy nemzedékről, egy korszakról, hogy meggyőzően érzékeltesse: a Rossz kívülről származik, nem hoztuk magunkkal, inkább ránk kényszerítették. Vegyük például a *Demi sèc* c. verset. Alapfogalom benne az olyan eltervezés, számítás, amely sohasem válik be; a késés, a félálom, a zsidbadt keresés, a „titkolt rosszkedv” megannyi szinonímája. Egy életforma képe bontakozik ki a versben; „Ezt tudjuk: / zökkenőmentesen együttműködni / ízek, szeszek meg a füst élvezetében.” Petri sajátossága, lelkiismereti kényességének bizonyítéka, hogy szégyenkezik e hedonizmus elfogadása miatt. Fölteszi a kérdést: „Kell? De mihez? — A kényelemhez / A létezéshez?” És a „kell-e” kérdésre nincsen válasz. Hibátlan morális önkritika működik együtt nála a zsáner érzékletes tárgyilagosságával, egyikről sem mond le, így válik egyszerre hiteles, pontos ábrázolóvá és pusztítóan komor önkritikus moralistává.

A *Magyarázatok*... kötet a formátumos politikai költészet lehetségességének példája is volt egy vagy több nemzedék számára. A „birodalmi szédel-

gések” leleplezése, az emlékezet makacssága, szörnyű magányunk tudatosítása és az életben közvetlenül megtapasztalt képek folytonos fölbukkanása (gondoljunk a por, a félbemaradt épületek, a rozsdás színek szimbolikus motívumaira) az *Összeomlás* képét örökíti meg a végzetserű javíthatatlanság jogos determinizmusával, azzal a hiteles pesszimizmussal, cáfolhatatlan kilátástalansággal, amelyet a *Hölderlin-parafrázis* vagy a *Vörösmarty*-töredék nyílt vallomás formájában, a poros városképek pedig tárgyiasítva szemléltetnek. Fölrémlik ezek mögött a nyomasztó látomások mögött a kelet-európai előtörténet is, 1955–56, 1968 és más jelképes dátumok, de Petri inkább „a nap végére” szegezi tekintetét, nem annyira a folyamatot mutatja, mint inkább az eredményt, a leverő látványt, a nevetségessé vált életet, egyfajta tragikumától megfosztott és így groteszkké vált apokalipszist.

Második kötetében sok mindent föl ad az elsőnek latinos eleganciájából és szónokias artikulációjából, jobban szabadjára engedi indulatait, káromkodik, rövidre fogja a verset, expresszív haraggal kiabál. Az *Ave atque vale* c. versből idézhetjük a könyv és a korszak egyik kulcsmondatát: „Én szeretnék kifordulni gyomormód.” Hányingere van a világtól, az undor érzülete vezet, Falstaffal együtt a hideg gyomorból felböfönt világ képét idézi, bár azért a csúfot, a rútat is artikulálja; kedveli, mint mondja, „a szemérmes technikát”. Hosszabb novellisztikus verseiben ragaszkodik korábban kialakított bonyolultan előkelő versmondattanához, az anekdotikus előadásmód finom csattanósságához, a nyelvnek az élőbeszédszerűséget imitáló, valójában nagyon is manierisztikusan művelt alakításához. Remek példa minderre *Az ilyen fontos beszélgetések* vagy az első olvasás megdöbbentő horrorhatását máig földéző *Szükségmegoldás*. De a „metsző eszű rosszhiszeműség” sugallta magyarázatok, és a kitörő indulatokat átütő haraggal megfogalmazó rövidebb versek mellett és között már a *Körülírt zuhanás*ban megjelenik Petri harmadik arculata, a gyöngéd, elégikus, föloldást keresve megbocsátó emberé, aki először önmagától, majd a világtól kér bocsánatot, hogy még életben van, hogy nem fogott ki rajta annyi irtó hatás. A kötetet a *Kegy* című vers zárja:

*a szórakozott sors kihez kegyes
nagyon hirtelen könnyű lesz
derűs üres
ujjahegyén megtartja a halál
tojáshéjat a vízszugár*

A képkalkotási invención kívül a dalszerű zeneiség bravúrja is elvárásolja a vers olvasóját, hallgatóját. Valami mozarti, schuberti könnyedség kápráza jelenik meg e sorokban, amelyik teljesen azonosul a fogalmi jelentés szigorúval; egy tragikus dalban egybeolvad szó, zene és kép, jelző és jelenség, név meg ige. Talán a túlélés-eszme heurisztikája működteti ezt az egys. csodát, leleményt?

Petri következő kötetei szamizdatban jelentek meg, nem éppen csúf kiadásokban, de azért olcsó papíron, átütő, szétfolyó betűkkel. Szerepel is bennük kézzel írva, hogy az *Örökhétfő* 1981-ben, az *Azt hiszik* 1985-ben jelent meg először Budapesten szitanyomással, kicsiny példányszámban. Az új változás átveszi az előző verziók törzsanyagát, de például az eredeti belső ciklusokat nem tünteti föl. Két témakör domborodik ki, két szólam erősödik meg Petri ekkori költészetében. Az erotikáé és a politikai kritikáé. Többen

aggódtak a nyolcvanas években Petriért és költészetéért, mindkét említett téma valamilyen egyértelmű nyereség ízlésszférájához látszott közelíteni őt, olyanfajta látszatot keltve, hogy az önkifejezés célratörő egyenessége árthat a megformálás bonyolultabb áttételességének. A szerelmi tematika groteszk tónust nyer itt, temetői megvilágítást. Egy hosszú ideje halott nő balladásan kísérteties jelentkezései attól lesznek ijesztőek a túlélő számára, hogy a meg-hitt hétköznapiság természetességével társulnak:

*átjárkál a szobánkon éjszaka
szórakozottan tesz-vesz
ki-becsászkál
ezt azt felemel elemel
reggel nem találok*

Az életkép (talán most ideillik ez a morbid szóhasználat) Petrihez illően tragikus véget előlegez. Eddig is az ő lelkiismeretét irritáló látomást figyelhettük, és a cinkos meghittség, ahogyan a halott fiatal nővel lélekben együtt vannak, önvádat vetít elénk, saját létjogát kérdőjelezteti meg:

*vacog
„mért nem fűtesz?” — kérdi és:
„minek élsz még?”*

Hétköznapi gyakorlatiasság és a létezés végső problémáira való rákérdézés fonódik össze e sorokban; úgy tetszik, ez az érintkezés az egyik kulcsa Petri költészete talányának, titkának, életműve egységének.

Politikai költészetén a nyolcvanas évek első felében az akkor üldözött ellenzéki indulatok ömlenek el. Persze ezek zöme jogos, megalapozott indulat. „Csödöt mondott aljasságotok számtalan tana” — írja Petri hitelesen az októberi forradalomra utaló egyik versben. Afféle blődlinek ábrázolja a politikát, bácsizza a nevetségessé vált történelmi személyiségeket, János pap orszá-gának titulálja a Kádár-rezsimet. Ma már mindezt a politikai publicisztika harsogja, ami persze semmit nem von le Petri akkori bátorságából, civil ku-rázsijából, a meggyőződéséhez való ragaszkodás hitelességéből. De talán mégsem ezek a legjobb, legmaradandóbb politikai versei. Petri a hősi megmozdu-lások, nagy személyiségek kudarcát vagy az utókor cinizmusát ismerve törté-netfilozófiai iróniával tekint vissza rájuk, ld. az *Október* c. verset. És olyan másokat, mint az 1949. május 1.-t, a *Bibó temetését*, a *Sándorhoz-t* (Petőfit szólítja ilyen bizalmasan). Alighanem az összes idevágó közt a legemlékezete-sebb az *Egy fényképre, amelyen kezet ráznak*. Két zárójeles alcím ékesíti a verset, (1948. június 12.) és (Rekviem a magyar demokráciáért). Mindenki tudja, hogy Rákosi és Szakasits kézfogásáról van szó, és még inkább arról, hogy „Egy áramkör reszketteti a közös párosságot. / Két handlé rázza egymás zsíros kezét.” Petri szemléletének kegyetlen igazságosságát az is tanúsítja, hogy a balek áldozatoknak sem szurkol szívből. Egyik jól megjegyezhető versében *Elektrának* a figuráját idézi emlékezetünkbe, s mint oly gyakran, az antik re-miniscencia a modern világ elleni elementáris dühét eleveníti föl:

*„A feltalokodó undor okán
álmom és kenyerem a bosszulás.”*

Még mindig érdemes föltenni a kérdést: hogyan artikulálja Petri azt a hatalmas indulatot, indulattömeget, amely költészetét élteti, ihletét táplálja: vessünk egy oldalpillantást Shakespeare Calibánjára, a világirodalom egyik legnagyobb dühöngőjére, aki éppen nem távoli rokona a kitörésekre hajlamos Petrinek (valamikor az Athéni Timonnal való párhuzam sem tetszett képtelenségnek), s Caliban abban is rokona Petrinek — vagy megfordítva —, hogy mindketten meghitten szép fogalmazásra is képesek, egyebek között, amikor Caliban azt mondja (*A vihar*, III. felv. 2. szín):

*Ne félj: e sziget telisteli hanggal,
Mézes dallal, mulattat és nem árt.
Száz zengő versnek zúg fülembé olykor
Zenebonája; máskor ringató dal,
Bár hosszú alvásból eszméltem éppen,
Elaltat újra: és álomba megnyíl
A felhő, látom kincsek záporát
Leesni készen: s ébredve sírok
S megint álmodni vágyom.*

Petri gyakran szól az ébredés kínjáról, a reggelről, a hajnalról, álombuborékokról, de a reális fölfogás kedvezményéért föllebbez: „lehessek megint egy pillanatra / tiszta áteresztőképessé / a világ: szabad áram.” (*Tényleg, miért a reggel*)

Szívesen vállalja az alantoknak föltűnő szereplők, szerepek képviselőt, gyakran képzeletét vagy lírai „hősét” suta helyzetekbe, mocsaras zavarokba, de ilyenkor sem röstell emelkedett érzülettel megszólalni. Megadja magát egy „személytelen felszólításmódnak”, s ezt tiszteljük benne. Elégikus szépségükben mutatkoznak meg, ha ő ábrázolja őket, az élet fárasztóan mulákonny apróságai, a vizesen ragyogó párkányok, a jégcsapok, a „lassú, szép fogyatkozás” emblémái. Tragikummal érintkező elégikus lengi be ezt a lírát, de akarva-akaratlanul az önkritika humorát is föl kell benne fedeznünk, és a nyelvi kifejezésnek azt a nemcsak mesterségbeli, hanem ingyenc önélvezetét, amely mindig megadja a csinos kifejezésnek a maga zamatát, ily módon valami mesterséges-humorisztikus elemmel oldva az eredendően szorongató tartalmat.

Az újabb versek közül választok erre példát, éspedig a kötet címadóját: *Valahol megvan*. Kérdésnek is fölfogható, állításnak is. De mi van meg? És hol? Mikor? Melyik őszen? A hanyatló emlékezetben semmi sem marad meg érdemlegesen megőrizhető képként, legfőljebb egy szép, de nem túl sokat sugó színesztétikus kép, „A kályhájában megomló / szén / vörös csendje.”

Flaubert nemzedékének memóriával kapcsolatos kételyét idézi föl emlékezetünkben Petri költészete, máshonnan vonva ide egy-két sort példaként — a költő-színészről: „Vesződik a szereppel, / tanulja este, elfelejti reggel, / de délután előáll: Voázi!” (*A dandy*)

Azt a módot, ahogyan Petri költői világméretű megteremt, példaszerű formakultúra jellemzi. A Romlás, a Rossz Baudelaire óta közismert virágairól beszél, de egyben Baudelaire klasszicitásával, a romlás tartalmát a forma transzcendenciájával ellentétezve. Retorikája Aranyt, Berzsenyit, Horatiust idézi, mint említettük, szókincse Vörösmartyét, Shakespeare-ét is. Fogalmazásmódját ugyanakkor udvarias szerénység jellemzi, sokaknak tiszteleg, köszöne-

tet mond. Egyszer el is szólja magát, bizonytalanságba esvén forrása felől: „Ki voltál? Ki lehettél? Néhány esetben bókom ott bolyong hallójárataidban?” Petri iróniája szólal meg az ilyen fordulatokban, még véletlenül sem akar sérteni, de néha mégis kénytelen megtenni, akár a kavics. Telitalálat a „selyembivaly” szó az *In memoriam Hajnóczy Péterben*, de a vers folytatása is, ahol a temetkezés úgazdag szokásairól szólva a magánérvő sírokat, márvány személyiket, a halótelepeket emlegeti.

Nemcsak a fogalom- és szóalkotás az erőssége, kivételesen szerencsésen bánik a mondattal is. A lehető legtermészetesebben, szinte a párbeszéd — a válasz vagy a kérdés — sorában vág bele közlendőjébe. „Tényleg, úgy tűnik, akarok még élni, / túl- és féléldégni.” Már is elrejtett néhány utalásos szó-játékot a szövegben (*Radnóti Sándornak*), s ezt az allúziós tónust hol bravúros képekkel, hol tüntető pongyolással mindvégig folytatja, minthogy ezt is, amazt is megengedheti magának: „Miért pont én ne?” — ez a mondat a nyelvi lazítás licenciájára is vonatkozik. De ha akarja, a szórend megbontása, a közbeékelés, a közbekérdés, a szintaxis Arany-i lazítása megannyi találmányával él, szinte már mellékesen fölényes következtetésként, hogy azért a káromkodó lexika mögött is megbújhat a poeta doctus. Beletartozik ebbe a nyelvi suggestióba a hangfestés, az alliteráció, a párhuzamosság és az ellentétezés változtatása, a felsorolás és a vagylagosság szembeállítás, a kihagyás, az aforizmus és sok egyéb műfogás.

A *Berlioz-dossiéban* egy „nehézzenekar felvonulási terve” bontakozik ki. Bízvást beérhetjük itt — zárópéldaképpen — egy szonátaszerű könnyedebb változattal, amikor *A zenekar még csak hangol*:

*Minden, mondogatjuk magunknak —
még ezután jön. Semmi
nem jön ezután.*

*Ami a nélkülömet megelőzi:
görcs a közti agyban,
lány alábukás
forgó homoktölcsérbe,
vagy a gyomorszáj
álméllkodása, hirtelen . . .*

*Vagy a máj,
vagy a rendszer.
Terveket hát ne szőjünk.*

*Az ősz könyörületes,
Az ecetfa
lazán nyugtatja kecses,
zöld ujjait,
a szél billentyűin.*

(Szépirodalmi, 1989.)

CSÜRÖS MIKLÓS

Szerkesztői asztal

Februárban szerkesztőségünkbe látogatott Püski Sándor könyvkiadó és Borbándi Gyula író, szerkesztő.

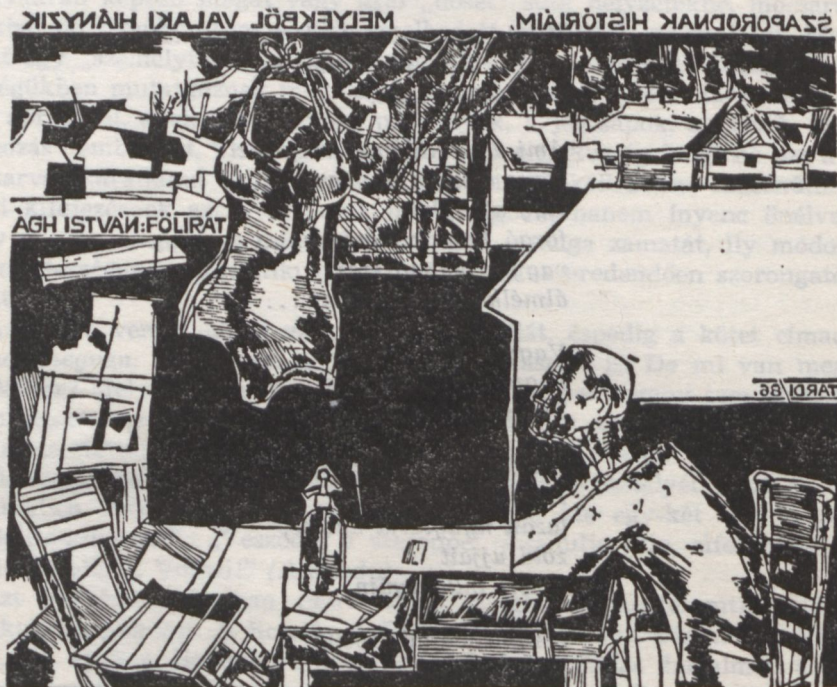
Ugyancsak vendégünk volt Sava Babić író, műfordító, a magyar irodalom jeles jugoszláviai tolmácsolója.

Köszöntjük Grezsa Ferencet, lapunk főmunkatársát, aki január 17-én vétele meg értekezését, meg-

szerezve ezzel az irodalomtudományok doktora címet.

Kovács István költő-műfordító 1990. január 19-én kapta meg a Lengyel Köztársaságért érdemrend aranykeresztjét. Gratulálunk!

Lapzárta után kaptuk a gyász-
hírt: hosszú betegség után, 62 éves korában elhunyt Gulyás János író. Decemberi számunkban közöltünk írásából.

TARDI SÁNDOR ILLUSZTRÁCIÓJA